

ΕΛΛΟΠΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ '92

ΤΕΥΧΟΣ 12 • ΔΡΧ. 600

«Υπάρχει κάποια (χώρα) Έλλοπια.. με ωραία λιβάδια... γιατί εδώ κατοικούσαν οι Σελλοί, αυτοί που τότε λέγονταν Γραικοί - και τώρα Έλληνες».

(Στράβων. Ζ, 7, 9 C 328 —
—Αριστοτέλους Μετεωρικά 14)

Έλλοπια

Έκδοση

για τα εθνικά θέματα

Σεπτέμβριος - Οκτώβριος '92

ISSN 1105-6959

Ιδιοκτησία: «ΕΛΛΟΠΙΑ»,
μη κερδοσκοπική εταιρεία,
Χαβρίου 3,
105 62 ΑΘΗΝΑ
Αθήνα, τηλ. 3241.039

Υπεύθυνος σύμφωνα με το νόμο:
Γιώργος Θ. Ζερβίδης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Εσωτερικού

για 6 τεύχη 3.000 δρχ.

για 12 τεύχη 6.000 δρχ.

Υπηρεσιών: για 12 τεύχη 7.500 δρχ.

— Κύπρος

για 6 τεύχη 8£

για 12 τεύχη 16£

Υπηρεσιών για 12 τεύχη 20£

Εξωτερικού:

— Ευρώπη

για 6 τεύχη 21 δολ. Η.Π.Α.

για 12 τεύχη 42 δολ. Η.Π.Α.

— Άλλες χώρες

για 6 τεύχη 22 δολ. Η.Π.Α.

για 12 τεύχη 44 δολ. Η.Π.Α.

Αλληλογραφία -

Εμβάσματα - Επιταγές:

Νίκη Ορφανουδάκη

Κυκλάδων 54

124 62 Δάσος Χαιδαρίου

Αττική

Εξώφυλλο 12ου τεύχους: Έργο του μικρασιατή γλύπτη Καπάνταη· τα δελφίνια είναι σύμβολο της επιστροφής.

Μερικές μόνο από τις διαφημίσεις σ' αυτό το τεύχος έχουν εμπορικό χαρακτήρα.

Χειρόγραφα δεν επιστρέφονται

Φωτοστοιχειοθεσία:

«Φοινίκη», Κωλέττη 15,

τηλ. 3612.649

Αναπαραγωγές φιλμ

«Υψιλον», Εμμ. Μπενάκη 37

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:

ΑΘΗΝΑ Α.Ε., Κουμπούρη Ευγενία

Ευριπίδου 87

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αγτζίδης Βλάσης

τηλ. 9331.194

Βουρδουμπάκης Βαγγέλης

τηλ. 9919.714

Ζερβίδης Θ. Γιώργος

Καλουδιώτης Δημήτρης

τηλ. 6477.806

Κοροβίνης Βαγγέλης

τηλ. 8223.623

Μανίκας Νίκος

τηλ. 6715.251

Ορφανουδάκη Νίκη

Τελιγάδας Νίκος

τηλ. 6920.850

ΜΟΝΙΜΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

ΑΘΗΝΑ

Αλεξάνδρου Γιώργος

Ανδρεάδης Γιάγκος

Αξελός Λουκάς

Βεργέτη Μαρία

Βρανόπουλος Α. Επαμ.

Γεώργας Κώστας

Γιανναράς Χρήστος

Δάλκος Χρήστος

Δανίκας Μιχαήλ

Δεληγιαννάκης-Χυτήρογλου Μανώλης

Δημόπουλος Δημήτρης

Ιωάννου Χρήστος

Κ. Αλή

Κακουριώτης Σπύρος

Καραγεωργίου Τασούλα

Καραμπελιάς Γιώργος

Κόρπας Παναγιώτης

Κυριακίδης Γιάννης

Κωφόπουλος Γιώργος

Λαζαρίδης Διαμαντής

Λαζάρου Αχιλλέας

Λάζος Χρήστος

Λέζος Νίκος (Βορειοηπειρώτης πρόσφυγας)

Λιάρος Διονύσιος

Λιολιούσης Κώστας

Λουκέρης Κώστας

Μαστραπάς Σάββας

Μπινηχάκης Θεόδωρος

π. Γεώργιος Μεταλληνός

Ευδιάς Βασίλης

Πάνου Δημήτρης

Παπαγιαννόπουλος Γιώργος

Παπαθανάκης Σταύρος

Παπασταματέλλος Σταμάτης

Πιρπυρή Γιάννης

Πολυχρονίδης Νικόλαος

Πράσος Γιώργος (Βορειοηπειρώτης πρόσφυγας)

Ραπτόπουλος Θεόδωρος
Ραπτόπουλος Σωτήρης
Ρηγοπούλου Πέπη
Ροδάκης Περικλής
Σαρρής Νεοκλής
Στοφορόπουλος Θέμος
Σχίζας Γιάννης
Τσουκάτου Στέλλα
Φίλης Δημήτρης
Χατζηαντωνίου Κώστας
Χολέβας Κώστας

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος

Ζιάκας Θεόδωρος

τηλ. 943403

Τζιούμπας Θανάσης

Φιλανιώτης Τάσος

ΚΑΤΕΡΙΝΗ

Παπαγεωργίου Γιάννης

ΛΕΜΕΣΟΣ

Μακρίδης Ανδρέας

Μακρίδης Κώστας

Μελκή Άντρη

Παστελλάς Ανδρέας

Χρηστίδης Νίκος (ο Κρητικός)

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Αντωνιάδου Μύρια

Βιολάρης Μάριος

Γεωργιάδης Θεόφιλος

Δημητρίου Μαρίνα

Ευθυμίου Ντίνος

Καλλένος Λάμπρος

Καραλιώτας Γιάννης

Κυθραιώτης Γιώργος

Κύρρης Κώστας

Λαζάρου Πέτρος

Μαύρος Λάζαρος

Οικογιομίδου Φλωρίτα

Παναγιώτου Αλέκος

Παύλου Σάββας

Πίγγουρας Λάκης

Προδρόμου Πρόδρομος

Σογκιούρογλου Σίμης

Τζίβας Γιώργος

Χατζηχριστοδοπούλου Πέτρος

ΧΑΝΙΑ

Μαχαιρίδης Χρήστος

ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ

Τσίρκας Χρήστος (Μελβούρνη)

ΓΕΩΡΓΙΑ

Καρυπίδης Γιάννης (Τιφλίδα)

Πολιτίδης Χαράλαμπος (Σοχούμι)

Χιονίδης Ηρακλής (Βατούμι)

ΡΩΣΙΑ

Κεσσιδής Θεοχάρης (Μόσχα)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ολοι σχεδόν οί σχεδιασμοί καί οί παρεμβάσεις γιά τήν αντιμετώπιση τής γιουγκοσλαβικής κρίσης άγνόησαν έξ άρχής τό κλειδί γιά μία όμαλή διάλυση του τιτοϊκού άπολιθώματος, τή διασφάλιση δηλαδή τής τύχης τών μειονοτικών πληθυσμών. Η πολιτική ήγεσία τής Σερβίας, άξιοποιώντας τό αίσθημα άνασφάλειας τών συμπαγών σερβικών πληθυσμών τής Κροατίας καί τής Βοσνίας γιά τό μέλλον τους (πού τό προκάλεσαν οί έσπευσμένες καί υπό τήν πίεση τής Γερμανίας άναγνωρίσεις αυτών τών δύο δημοκρατιών) καθώς καί τς τραυματικές τους μνήμες από τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, προώθησε μία πολιτική έθνολογικής έκκαθάρισης τών διαφιλονικούμενων περιοχών. Όσο βέβαια καί άν μοιάζει νικηφόρα καί άποτελεσματική αυτή ή πολιτική, τίποτε δέν αποκλείει τήν εμφάνιση, στό κοντινό μάλιστα μέλλον, ενός ευρωπαϊκού «παλαιστινιακού» προβλήματος, όταν ή όργή θά διαδεχθεί τήν άπόγνωση στίς προσφυγικές έστίες καί τούς θύλακες-γκέτο τών μουσουλμάνων τής Βοσνίας.

Η ήθική άγανάκτηση μερίδας τής δυτικής κοινής γνώμης γιά τήν παρατεινόμενη αίματοχυσία είναι γνήσια καί δικαιολογημένη. Κάθε άλλο όμως παρά γόνιμη καί δικαιολογημένη είναι ή στάση τών πολιτικών ήγεσιών τής Δύσης πού φαίνεται γενικά νά ταλαντεύονται μεταξύ κυνικής άπραξίας καί τυχοδιωκτικών σχεδίων στρατιωτικής επέμβασης. Έξαίρεση βέβαια άπ' αυτήν τήν εικόνα άποτελούν πρωτοβουλίες, όπως ή πρόσφατη διάσκεψη του Λονδίνου, πού κινούνται πρός τή σωστή κατεύθυνση. Όχι μόνο γιατί άναχαιτίζουν τς πιέσεις γιά στρατιωτική επέμβαση καί ψαλιδίζουν τς έλπίδες όσων, όπως ή Τουρκία, προσπαθούν νά ψαρέψουν στά θολά νερά τής παρατεινόμενης κρίσης καί νά παρασύρουν τούς βαλκανικούς λαούς στην παγίδα τών συνοριακών άνακατατάξεων καί τών αναπαλαιωμένων μεγαλοϊδεατισμών (Μεγάλη Άλβανία κ.λπ), αλλά καί γιατί άνοίγουν τό δρόμο γιά νά αντιμετωπισθεί πολιτικά τό όλο πρόβλημα.

Αυτήν άκριβώς τή δυναμική τών ειρηνικών διευθετήσεων καλεΐται νά άξιοποιήσει ή Έλλάδα, ύποστηρίζοντας τήν κατοχύρωση τών δικαιωμάτων όλων χωρίς εξαίρεση τών μειονοτικών πληθυσμών (Σέρβων τής Κροατίας καί τής Βοσνίας, Άλβανόφωνων του Κοσσυφοπέδιου, Ούγγρων τής Βοϊβοδίνιας κ.λπ.) καί άποκρούοντας τή λογική διαμόρφωσης έθνικά καθαρών κρατών, μέσα από βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών καί προσαρτήσεις έδαφών. Η κυβέρνηση καί οί υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις τής χώρας δέν φαίνεται νά συνειδητοποιούν έπαρκώς ότι ή προώθηση μιās πολιτικής άρχών γιά τά Βαλκάνια είναι μονόδρομος γιά τήν Έλλάδα. Ότι άποτελεί συμβολή στην ειρήνευση τής περιοχής καί τήν άπόκρουση τών νεοθωμανικών σχεδίων τής Τουρκίας. Ούτε δείχνουν νά συνειδητοποιούν όμως ότι καί αυτή καθ' έαυτή ήροϊκονομική άνόρθωση τής χώρας προϋποθέτει ένα ριζικά διαφορετικό έθνικό προσανατολισμό. Έναν προσανατολισμό πού νά άξιοποιεί γιά παράδειγμα τό οικονομικό καί κοινωνικό δυναμικό τής Β. Έλλάδας, κυρίως, στά πλαίσια τής προσπάθειας πού καταβάλλουν οί βόρειοι γείτονές μας γιά τήν άνάταξη τών καταρρεουσών οικονομιών τους. Έναν προσανατολισμό επίσης πού είναι αναγκαίος άνεξάρτητα από τήν πορεία τής ευρωπαϊκής ένοποίησης καί τήν άπρόσκοπτη έφαρμογή τής συνθήκης του Μαστρίχτ ή τόν έκφυλισμό της στην πράξη καί τήν ανατροπή της άκόμη. Η ευρωπαϊκή όλοκλήρωση δέν μπορεί νά γίνεται πρόσχημα γιά νά αναθέτουμε σε άλλους τό άμυντικό μας πρόβλημα ή γιά νά προωθείται μία άλλοπρόσαλλη καί κοινωνικά άδικη οικονομική πολιτική.

Καμιά, τέλος, βαλκανική πολιτική τής Έλλάδας δέν μπορεί νά είναι άξιόπιστη, όταν από τά πρωθυπουργικά χείλη άναγνωρίζεται ένας έξέχων βαλκανικός ρόλος στην Τουρκία, όταν παρέχονται πιστοποιητικά καλής διαγωγής πρός τήν Άγκυρα καί μηδενίζονται οί διεκδικήσεις της σε βάρος του έλληνισμού, όταν επιδιώκεται ή επανέναρξη διαλόγου μέ τήν τουρκική κυβέρνηση, άκόμα καί μετά τό νανάγιο τών συνομιλιών τής Ν. Υόρκης γιά τό κυπριακό. Συνομιλιών πού τέλειωσαν χωρίς καν τήν καταγγελία τής άδιαλλαξίας τής τουρκικής πλευράς, άφού καί ή ίδια ή έλληνική κυβέρνηση άθώωνε έκ προοιμίου τήν Άγκυρα γιά τή στάση της. Στη Ν. Υόρκη γιά άλλη μία φορά οί «ύστατες» δικές μας παραχωρήσεις ένωματώθηκαν σε έπίσημα κείμενα του Ο.Η.Ε. ως

κεκτημένο της Τουρκίας (οί «ιδέες» Γκάλι από «βάση για διαπραγμάτευση» μετατράπηκαν σε «βάση για λύση» του προβλήματος). Ο Ντενκτάς μάλιστα δέν αρκέσθηκε αυτήν τή φορά στό γενικόλόγο ύποβιβασμό της πλειοψηφίας του νησιού σε ισότιμη πρός τή μειοψηφία κοινότητα, αλλά ζήτησε νά αναγνωρισθεί νομικά, πρίν από κάθε συζήτηση γιά όμοσπονδία, ή ίσοτιμία του ίδιου του ψευδοκράτους μέ τήν κυπριακή επικράτεια. Πόσο όμως παράδοξη είναι ή κατάληξη αυτή, όταν από μακροῦ οί ήγεσίες στην Ελλάδα καί τήν Κύπρο επιτρέπουν νά τίθεται τό κυπριακό σάν πρόβλημα διαφοράς δύο κοινοτήτων καί όχι ως ζήτημα εισβολής καί κατοχής σ' ένα ελληνικό νησί, όπου κατοικεί, μέ όλα τά διεθνῶς κατοχυρωμένα δικαιώματα, καί μιá τουρκική μειοψηφία;

Βαγγέλης Κοροβίνης

Ἡ «έλλοπία» κυκλοφορεῖ ταυτοχρόνως στην Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, υπόλοιπη Ελλάδα καί Κύπρο. Στην ἐπαρχία καί τήν Κύπρο διακινεῖται ἀπό τά κατά τόπους πρακτορεία. Στην Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη καί Κύπρο (ἐκτός ἀπό τήν μέσω πρακτορείου διακίνηση) μπορεῖτε νά τή βρεῖτε στά παρακάτω σημεῖα πώλησης:

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ:

«ΠΑΡΟΥΣΙΑ» Σόλωνος 94
«ΘΕΜΕΛΙΟ» Σόλωνος 84
«ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ» Σόλωνος καί Ἰπποκράτους
«ΔΩΔΩΝΗ» Ἀσκληπιού 3
«ΓΡΗΓΟΡΗΣ» Σόλωνος 71
«ΤΟΛΙΔΗΣ», Σόλωνος 71
«ΕΣΤΙΑ» Σόλωνος 60
«ΕΝΔΟΧΩΡΑ» Σόλωνος 62
«ΑΙΟΛΟΣ» Σόλωνος 114
«ΜΗΝΥΜΑ» Σόλωνος 83
«ΠΟΛΙΤΕΙΑ» Ἀσκληπιού 1
«ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ» Γραβιάς 3-5
«ΚΟΜΜΟΥΝΑ» Θεμιστοκλέους 37
«ΒΙΒΛΙΟΓΟΝΙΑ» Ἀκαδημίας 57
«Α-Ω ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ» Ἀκαδημίας 57 Στοά
«ΚΑΡΑΒΙΑΣ - ΡΟΥΣΣΟΠΟΥΛΟΣ» Ἀκαδημίας 58
«ΒΑΒΕΛ» Π. Γενναδίου 5
«ΧΝΑΡΙ» Κιάφας καί Ἀκαδημίας
«ΠΑΡΑΠΕΝΤΕ» Ἰπποκράτους 52
«ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ» Ἰπποκράτους 15ε
«ΠΙΤΣΙΛΟΣ» Σοφοκλέους 4
«LIBRO» Π. Ἰωακείμ 8 (Κολωνάκι)
«ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ» Γ' Σεπτεμβρίου 91

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Περιοδικό «έλλοπία»
Χαβρίου 3, Ἀθήνα, τηλ. 3241.039.

ΑΛΛΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ:

«ΑΚΡΟΚΕΡΑΜΟ» Ἀχ. Παράσχου 123 (Γκύζη) *
«ΗΧΩ» Λ. Κηφισίας 39 (Ἀμπελόκηποι)
«ΛΥΜΠΕΡΗΣ» Παπαβασιλείου 7 (Μαρκόπουλο)
«ΠΑΡΟΥΣΙΑ» Ἀγ. Κων/νου 5 (Πειραιᾶς)

ΠΕΡΙΠΤΕΡΑ

Βερανζέρου & Ἀκαδημίας, Πλ. Κάνιγγος

Πλ. Ὀμόνοιας 18
Πλ. Ὀμόνοιας καί Σταδίου 65
Σόλωνος 66
Λ. Βουλιαγμένης 212 - Πλ. Καλογήρων Δάφνη
Ἰμμητοῦ 3, πλατεῖα Ἰμμητοῦ
Πλ. Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως 3-5, Ἄνω Ἡλιούπολη
Κοτσιᾶ 1, Κάτω Ἡλιούπολη

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:

«ΛΟΞΙΑΣ» Ἰσαύρων 7
«ΡΑΓΙΑΣ» Τιμισκῆ 41
«ΙΑΝΟΣ» Ἀριστοτέλους 7
«ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ» Ἀριστοτέλους 9
«ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ» Προξένου Κορομηλά 38
«ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΑΚΗΣ» Ἐγνατία 150
«ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΑΚΗΣ» Ἀριστοτέλους 4
«ΕΝΤΥΠΟ» Πατριάρχου Ἰωακείμ 4
«ΛΩΤΟΣ» Καστρισιού 11
«ΗΡΟΔΟΤΟΣ» Ἰωάννου Μιχαήλ 2
«ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ» Ἀριστοτέλους 7
«ΒΑΝΙΑΣ» Ἀρμενοπούλου 26
«ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ» Καμβουνίων 6
«ΚΕΝΤΡΙ» Δημ. Γούναρη 22
«ΜΗΝΥΜΑ» Δέλλιου 6

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Ἐναλλακτικό Βιβλιοπωλεῖο
«ΠΡΑΞΗ» Ἀρμενοπούλου 24, Ροτόντα, Θεσ/νίκη,
τηλ. 20.23.49.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ:

«ΑΙΓΑΙΟΝ» Ἐκτορος 40 Λευκωσία
«ΑΜΑΡΑΝΤΟΣ» Δαμασκηνοῦ 12 Λευκωσία
«ΑΜΟΡΓΟΣ» Κιτίου Κυπριανοῦ 21 Λεμεσός

Ενώπιος ενωπίω

Μια πρώτη ανάγνωση της εξελισσόμενης «κοινωνικής» σύγκρουσης οδηγεί σ' αυτό που η κυβέρνηση καταγγέλει ως αντίδραση των συντεχνιών στις πολιτικές «εκσυγχρονισμού» της χώρας. Και είναι βέβαιο πως τέτοιες συμπεριφορές στο απέραντο πεδίο των αναταραχών θα συναντήσει πολλές. Είναι όμως, όπως και να το κάνουμε, διαφορετικό το «δικίο» των πανεπιστημιακών που κλείνουν τα Πανεπιστήμια και αναβάλλουν τις εξετάσεις, από την αγανάκτηση των απολυμένων της Ε.Α.Σ.

Μια δεύτερη ανάγνωση οδηγεί στο συμπέρασμα πως, στα πλαίσια της παρακμής που κυριαρχεί στη χώρα, είναι φυσικό να εκδηλωθούν διαστάσεις και αντιδράσεις στο κοινωνικό πεδίο. Είναι ένα πεδίο παλιό και γνώριμο. Ταιριάζει σ' όλους.

Στην κυβέρνηση που μπορεί να συμπλέουν και οι κοσμοπολίτες, «οι Θατασερικοί» οπαδοί του Μαστρίχτ που «εξευρωπαϊζουν» τη χώρα, μαζί με τους παλαιοδεξιούς που βρήκαν ευκαιρία να πάρουν το αίμα τους (της πασοκικής δεκαετίας) πίσω, επιπίπτοντας επί δικαίους και αδικούς.

Και η αντιπολίτευση επίσης ξαναβρήκε το ρόλο της. Είναι εκεί μαζί το ΚΚΕ, ο Ευάγ. Γιαννόπουλος, όπου το «αντιδεξιό μένος» μπορεί να συνυπάρχει με την «ταξική σύγκρουση» (Όταν από την πίσω πόρτα οι «εκσυγχρονιστές» της αντιπολίτευσης βλέπουν με το ίδιο με την κυβέρνηση μάτι τα γεγονότα κι όταν ο Α. Παπανδρέου, ποντάροντας σ' όλους, περιμένει και να πάρει τα σκληρά μέτρα η κυβέρνηση και οι ψηφοί νάρθουν σ' αυτόν).

Οι συνδικαλιστές ενός παραπαίοντος συνδικαλιστικού κινήματος επίσης ξέρουν να αμύνονται με τους κλασικούς όρους του παρελθόντος. Ξαναβρήκαν μάλιστα και οπαδούς κάτω από τις μέχρι χτες άμαζες κινήσεις κορυφής.

Και στη δεύτερη αυτή ανάγνωση υπάρχουν συμπεριφορές που την ερμηνεύουν. Υπάρχει κυρίως ένας παλιός λόγος που

προσπαθεί να πείσει τους εργαζομένους ότι θα επιστρέψουμε στη δεκαετία του '80, λες και τίποτα δεν έχει συμβεί στον κόσμο.

Μπορούμε όμως να δούμε και μια τρίτη ανάγνωση. Οι αντιδράσεις των εργαζομένων μπορεί να θεωρηθούν ως η απαρχή μιας άρνησης υποταγής στους μαθητευόμενους μάγους που, έτσι χωρίς πρόγραμμα και με πρόσχημα τις επιταγές του Μαστρίχτ, οδηγούν τη χώρα, τον ελληνισμό στη διάλυση. Οι αντιδράσεις των εργαζομένων μπορεί να έχουν ένα χαρακτήρα άρνησης του γενικού αδιεξόδου που κυριαρχεί στη χώρα.

(Ένα αδιέξοδο που έχει τις αφετηρίες σε μια κρίση, που σε κάποια στιγμή στο τέλος της δεκαετίας του '80, εστιάστηκε στον ηθικό αναβαθμό και εμπόδισε τη χώρα να παρακολουθήσει τη νέα εποχή που με τόσο πάταγο διαμορφώνεται. Ένα αδιέξοδο που δεν φαίνεται να ξεπερνιέται χωρίς ριζικές αναδιατάξεις).

Πράγματι υπάρχει πρόβλημα οικονομικής ανασύνταξης. Πράγματι υπάρχει πρόβλημα κατεστημένων συντεχνιών. Όπως και κυρίως υπάρχει πρόβλημα στον προσανατολισμό της χώρας, στην αντιμετώπιση των εθνικών κινδύνων, μερικοί των οποίων, όπως το κυπριακό, δεν γίνονται καν αντιληπτοί.

Στα πλαίσια μόνο μιας νέας εθνικής ανασύνταξης μπορεί να υπάρξει:

Και οικονομική ανασύνταξη — διαφορετικά θα έχουμε επαλαμβανόμενες πολιτικές λιτότητας χωρίς διέξοδο.

Και να χτυπηθούν οι υπάρχουσες συντεχνίες — διαφορετικά θα αναγεννώνται κάθε τόσο και μάλιστα δικαιωμένες.

Και μια αίσθηση μέλλοντος — διαφορετικά θα συνεχιστεί αυτή η έκρηξη χωρίς ελπίδα.

Ίσως το φετινό Φθινόπωρο, που με τέτοιες συνθήκες ξεκίνησε, να είναι ένα Φθινόπωρο που, με έστω άτσαλους όρους αλλά «ενώπιος ενωπίω», τίθεται το συνολικό αδιέξοδο της χώρας.

Δ.Κ.

Ένα βιβλίο - μελέτη για:

- τα αίτια της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ
- τις εμφύλες συγκρούσεις
- τον Παντουρκισμό και την αμερικανική πολιτική
- τη σοβιετοτουρκική φιλία και τις επιπτώσεις στην ελληνοτουρκική σύγκρουση του 1919
- τις σταλινικές διώξεις κατά των Ελλήνων του Πόντου
- την ελληνική αναγέννηση και τη διεκδίκηση της Αυτονομίας
- το νέο προσφυγικό ζήτημα

Ζητείστε το στα κεντρικά βιβλιοπωλεία ή τηλεφωνείστε στο 3241.039 για να σας σταλεί ταχυδρομικά με αντικαταβολή

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

● Φίλοι συνδρομητές τής «έλλοπίας» ανανεώστε έγκαιρως τή συνδρομή σας· ή «έλλοπία» βασίζεται σέ σ'ας. Πληροφορούμε επίσης τούς αναγνώστες μας ότι μπορούμε νά τούς στείλουμε επί αντικαταβολή παλαιότερα τεύχη τής «έλλοπίας».

● Τά γραφεία τού περιοδικού είναι άνοιχτά κάθε Δευτέρα - Τετάρτη - Παρασκευή 11 π.μ. - 1 μ.μ. καί κάθε Τρίτη 6-8 μ.μ. Τηλέφωνο 3241.039

● Όσοι από τούς αναγνώστες μας έχουν τή διάθεση καί τή δυνατότητα νά βοηθήσουν κάποιους πρόσφυγες αδελφούς μας, Πόντιους, Βορειοηπειρώτες προσφέροντας στέγη ή έργασία, μπορούν νά επικοινωνήσουν μαζί μας.

Ζητάμε συγγνώμη γιά τήν καθυστέρηση τού 12ου τεύχους, λόγω τών προβλημάτων πού δημιουργήθηκαν μέ τίς συνεχείς διακοπές ρεύματος...

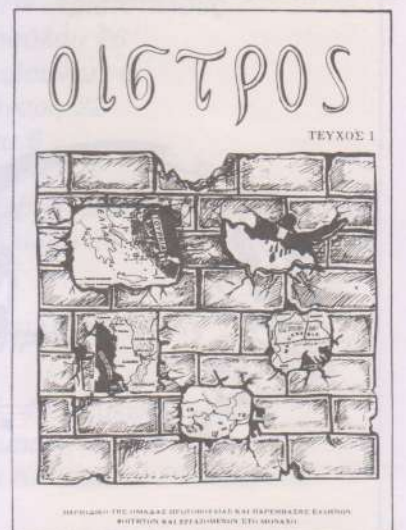
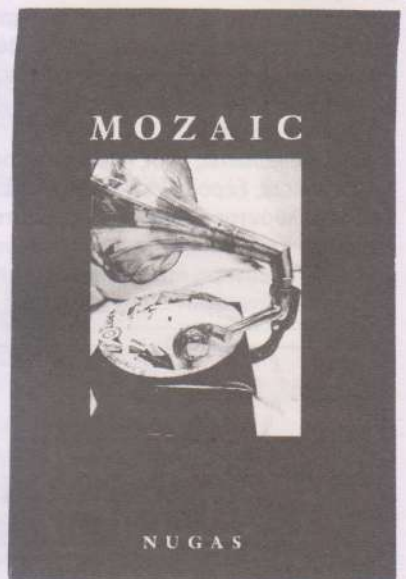
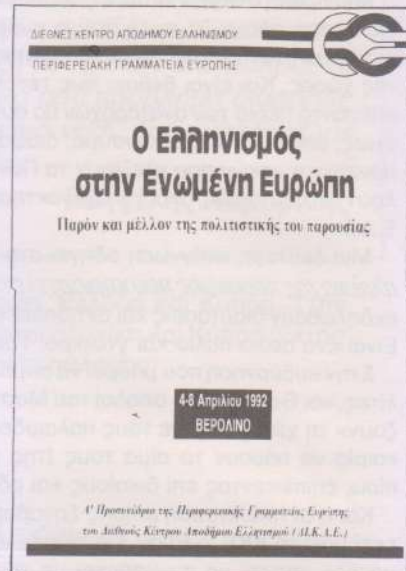
Άπό τόν απόδημο έλληνισμός

Άπό τό Διεθνές Κέντρο Απόδημου Έλληνισμού εκδόθηκαν τά πρακτικά τού Α' Προσυνεδρίου τής Περιφερειακής Γραμματείας Εύρώπης τού Δ.Ι.Κ.-Α.Ε. μέ θέμα: «Ο έλληνισμός στήν Ένωμένη Εύρώπη — Τό παρόν καί τό μέλλον τής πολιτιστικής του παρουσίας». Οί εισηγήσεις αναφέρονται στόν έλληνισμό τής ανατολικής Εύρώπης (Νεοελληνικές απαιδές καί φιλολογία, έλληνικοί πληθυσμοί) καί σέ γενικότερα οργανωτικά καί εκπαιδευτικά ζητήματα τού απόδημου έλληνισμού· άρκετοί από τούς εισηγητές ήταν Σλάβοι έλληνιστές. Έλπίζουμε σύντομα νά έχουμε καί τά πρακτικά τού Γ' Τακτικού Συνεδρίου τού Δ.Ι.Κ.Α.Ε. πού συνεκλήθη στήν Κοζάνη 21-24 Αύγούστου μέ θέμα: «Ο Έλληνισμός στήν ανατολική καί νοτιοανατολική Εύρώπη. Ιστορία, σύγχρονες εξελίξεις, προοπτικές γιά τήν έλληνική διασπορά».

Άπό τήν Αύστραλία λάβαμε τό 1ο τεύχος τού *Mosaic* μιάς όμορφης αισθητικά καί άριστου περιεχομένου δίγλωσσης έκδοσης τής Ν.Υ.Γ.Α.Σ. (Έθνικής Ένωσης Έλληνοαυστραλών Σπουδαστών). Τά θέματά του: λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία, πολιτική τών αποδήμων τής Αύστραλίας, αλλά καί έθνικά θέματα· μιά έκδοση μέ εύαισθησία καί μεράκι, τήν όποία εύελπιστούμε νά παρουσιάσουμε σέ κάποιο από τά προσεχή τεύχη τής *έλλοπίας*.

Η Ένωση Μακεδόνων Βελγίου μ'ας έστειλε τόν πλήρη φάκελλο πού έφτιαξε στά πλαίσια τής έκστρατείας πού ανέλαβε γιά τήν ένημέρωση 2.500! ευρωπαϊκών προσωπικοτήτων γιά τήν Μακεδονία· ό φάκελλος περιλαμβάνει έπιστολή σέ 9 κοινοτικές γλώσσες, δύο παραρτήματα καί τέσσερα πολυτελοūs έκδοσης τεύχη σχετικά μέ τό θέμα.

Άπό τό Μόναχο, τέλος, μ'ας ήρθε τό 1ο τεύχος τού *Οϊστρον*, περιοδικού τής Όμάδας Πρωτοβουλίας καί Παρεμβάσης Έλλήνων Φοιτητών καί Έργαζομένων στό Μόναχο πού φιλοδοξεί νά είναι «μέσο διαλόγου καί πληροφόρησης» αλλά «καί πόλος συσείρωσης» τών Έλλήνων τού Μονάχου· τά θέματά του επικεντρώνονται σχεδόν άποκλειστικά στά έθνικά μας θέματα.

Οι Ρῶσοι καί τά Σκόπια

ΟΙ... «ΞΕΝΟΙ»

Τώρα πού μᾶς *τήν πέσανε* καί οἱ Ρῶσοι τί κάνουμε; Ὁ «μπεκρής» ὁ Γιέλτσιν *τάκανε πλακάκια* μέ τούς δυτικούς, γιά νά μᾶς στριμώξουν μέ τά Σκόπια, ἤ ξύπνησαν τά πανσλαβιστικά αἰσθήματα τῶν Ρώσων, ὅπως πιστεύουν κάποιοι ἄλλοι, εὐρωπαϊστές κυρίως, προσθέτοντας ἕνα ἀκόμη «ἐπιχειρήμα» γιά τήν εὐρωπαϊκή μας ἐνσωμάτωση; (Χρήσιμο εἶναι ν' ἀναφέρουμε πῶς ὁ ἡγέτης τῶν πανσλαβιστῶν στή ρωσική βουλή ἀντέδρασε μέ φιλελληνικό σκεπτικό στήν ἀπόφαση τοῦ Γιέλτσιν ν' ἀναγνωρίσει τή «Μακεδονία»). Φυσικά, στή συγκεχυμένη κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στή σημερινή Εὐρώπη καί πολύ περισσότερο στή μεταγορματιστική Ρωσία, κάθε ἀποψη διεκδικεῖ λίγο ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀλλά δέν μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ Ρωσία, παρ' ὅλα τά προβλήματα της, παραμένει μιά μεγάλη χώρα, μέ μεγάλη ἱστορία, πού, ἂν δέν ἀξιῶνει ἡγεμονικό ρόλο, σίγουρα προσπαθεῖ νά ἔχει σημαντικό λόγο στίς διαμορφούμενες συνθήκες καί ἀσκεῖ πολιτική πού κάποτε δέν μᾶς συμφέρει. Σαφῶς ἡ Ἑλλάδα ὀφείλει νάχει τά μάτια της ἀνοικτά πρὸς πᾶσα κατεύθυνση καί ὑποτιθέμενη προοπτική, ἀλλά κυρίως ὀφείλει νά μήν πέσει στήν

παγίδα κατασκευῆς ἰδεολογημάτων καί ἐθνικῶν μύθων πού θά ἐπιτείνουν τήν ἐσωστρέφεια καί τήν ἐθνική ἀνασφάλεια, τινάζοντας στόν ἀέρα καί τίς λιγοστές ἐλπίδες γιά τήν ἀσκηση μιάς βαλκανικῆς πολιτικῆς, πού ἀποτελεῖ ἀδήριτη ἀνάγκη γι' αὐτήν. Ἀντί νά φαντασιοκοποῦμε μεταξύ Βρυξελλῶν καί Μόσχας, «δημιουργώντας συνεχῶς ἄλλοθι γιά τήν ἀνεθυνότητά μας», θά ἦταν καλύτερα ν' ἀναλάβουμε ἐπιτέλους τίς εὐθύνες μας ἐκεῖ, στήν πράσινη γραμμή μέ τόν Τοῦρκο εἰσβολέα ὀπλισμένο καί περιφρονητικό, πού παίζεται τό μέλλον καί ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἐλληνισμοῦ.

N.T.

Σέ ἕνα λιαν ρατσιστικό σημείωμά του στήν «Καθημερινή» τῆς 2-9-1992 ὁ «παρατηρητής» συμπεριλαμβάνει, κατ' ἐπανάληψιν μάλιστα, τούς Βορειοσηπειρώτες καί τούς Ποντίους ἐκ Ρωσίας στούς «ξένους» καί στό συνακόλουθο «πρόβλημα». Ἄς εἶναι βέβαιος ὁ «παρατηρητής» ὅτι, ἂν οἱ ἐντόπιοι Ἕλληνες εἶναι σάν αὐτόν, ἐμεῖς σπεύδουμε νά δηλώσουμε... ἀλλοδαποί.

Κώστας Χατζηαντωνίου

Ἐπί τῆ Χιμάρᾳ ρέ γαμῶτο...

Ἀθλητικοί παρατηρητές σημειῶναν ὅτι, ἀπό τούς 58 ἀθλητές πού ἀπετέλεσαν τήν Ὀλυμπιακή Ὀμάδα, οἱ 17 πρῶτοι ἔρχονταν ἀπό τόν ἔξω ἐλληνισμό μέ κορυφαῖο βέβαια τόν Πύρρο Δῆμα. Τό γεγονός αὐτό ἴσως δώσει τήν εὐκαιρία σέ πολλούς συμπατριῶτες μας νά σκεφθοῦν καί νά πάψουν νά νομίζουν ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ὁ Ἑλληνισμός περιορίζεται στήν Ἀθήνα, στήν ὁποῖα μόλις πρόσφατα ἔχουν ἔρθει... ἀπό τήν ἐπαρχία.

Α.Κ.

πράξη

Εναλλακτικό Βιβλιοπωλεῖο

«ΠΡΑΞΗ»

Αρμενοπούλου 24 τηλ. 202-349
Ροτόντα, (στον πεζόδρομο)

— Λογοτεχνία, Θεωρία, Ἱστορία, Οικολογία, Ἐθνικά θέματα,

Παιδαγωγικά

— Περιοδικά (καί παλιά τεύχη)

Μετά το φιάσκο της Νέας Υόρκης τι;

ΤΟΥ Δημήτρη Καλουδιώτη

Οι συνομιλίες της Νέας Υόρκης για το Κυπριακό τελειώσαν. Η στοιχειώδης λογική λέει ότι το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων, αλλά και των πνευματικών, θα έβγαζε τα συμπεράσματά του.

Μια μεγάλη συζήτηση στον σύνολο ελληνισμό θα άνοιγε για το μέγα αδιέξοδο. Όμως τίποτα απ' όλα αυτά δεν γίνεται. Όλοι σωπαινούμε.

Οι κουρασμένοι κι ανήμποροι πια, θες η ηλικία, θες τα 18 χρόνια πήγαινε-έλα στο «διάλογο», στα «εθνικά συμβούλια», στις διαβουλεύσεις στην Αθήνα, Κύπριοι ηγέτες, ακόμα κι ο Κληρίδης, έβγαλαν την ύστατη κραυγή τους. Δεν πάει άλλο.

Στην Αθήνα, αντίθετα, οι επίσης ηλικιωμένοι κύριοι εκφράζουν, σε μια από τις παραγράφους πίσω απ' το ασφαλιστικό, την ΕΑΣ κ.λπ., τη λύπη τους για το κυπριακό αδιέξοδο.

Μένει έτσι ο φοβερός πια Βασιλείου με την υποστήριξη του επίσης φοβερού Μητσοτάκη να συνεχίσουν, λίγες μέρες πριν από τις αμερικανικές εκλογές, το Γολγοθά με τον Ντενκτάς, που από το κέντρο του κόσμου, από το βήμα του ΟΗΕ, παριστάνει το μεγάλο διαπραγματευτή και χλευάζει ένα ιστορικό έθνος.

Τι περιμένουμε λοιπόν;

Να το πούμε με τα πιο απλά λόγια.

Στις συνομιλίες της Νέας Υόρκης δύο είναι τα ενδεχόμενα:

α) Να γίνει αποδεκτό και από τις δύο πλευρές, με κάποιες παραλλαγές σε βάρος της ελληνικής πλευράς, το πακέτο του ΓΓ του ΟΗΕ Γκάλι. Αυτό σημαίνει:

— Μια διαχωριστική γραμμή εκεί γύρω στο 30% στο εδαφικό.

— Συμφωνείται μια διαδικασία επιστροφής προσφύγων που είναι ανεφάρμοστη. (Δηλαδή επιστροφή Ελληνοκυπρίων σε υπό τουρκικό έλεγχο περιοχές).

— Οργανώνεται ένα πολύπλοκο συνταγματικό καθεστώς στην πολιτική έκφραση της Κυπριακής Δημοκρατίας, που εξισώνει στην ουσία το 20% με το 80%. Το είκοσι τοις εκατό παραμένει βασικά οπλισμένο και έχει και την Τουρκία δίπλα του (Διζωνική Ομοσπονδία υπό την επιτήρηση της Τουρκίας).

β) Η ελληνική πλευρά σπάει τις συνομιλίες στο συνταγματικό. Δηλαδή στο θέμα της εναλλαγής προέδρων (ανεξάρτητα από πλειοψηφίες και μειοψηφίες). Τότε ο ΓΓ του ΟΗΕ έχει τη δυνατότητα να δώσει στο Συμβούλιο Ασφαλείας μια κατεύθυνση μιας ήπιας καταδίκης της ελληνοκυπριακής πλευράς, όπως ρητά φαίνεται αυτό στην τωρινή απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας¹, που ανοίγει το δρόμο στον Ντενκτάς και στην Άγκυρα να προωθήσει την πολιτική των αναγνώρισεων του ψευδοκράτους.

«... Η Τουρκία πραγματοποιεί τους χειρισμούς της στο Κυπριακό αργά και σταθερά, γνωρίζοντας ότι η πολιτική που έχουν επιλέξει η Αθήνα και η Λευκωσία λειτουργεί γι' αυτές σαν αιδερένια λαβή. Ή θα δεχτούν οι Έλληνες, μέσω διαπραγματεύσεων, τον ελληνοτουρκικό «συνεταιρισμό» στην Κύπρο ή θα αναγκαστούν να δεχθούν, εκτός διαπραγματεύσεων, τη διεθνή αναγνώριση μιας διχοτόμησης της νήσου...»².

Αυτά είναι τα δύο ενδεχόμενα. Η περίπτωση καταγγελίας του Ντενκτάς, που αποτελούσε (μαζί με μια «κάμψη» της τουρκικής αδιαλλαξίας μέσω της λογικής του κατευνασμού της από την Αθήνα και μέσω των διεθνών «πιέσεων») στόχο της ελληνοκυπριακής πλευράς αποκλείεται. Γιατί καλλίτερη ευκαιρία για τέτοια καταγγελία δεν υπήρχε από αυτή του καλοκαιριού. Όμως ο ΓΓ του ΟΗΕ ενσωμάτωσε τη λογική Ντενκτάς στις δικές του ιδέες, για να την επαναφέρει το Φθινόπωρο. **Γιατί οι ιδέες Γκάλι ξεκινούν από τουρκική (και αμερικανοαγγλική) αφετηρία.**

Αυτά που γράφονται εδώ δεν είναι προφανώς σοφίες. Παρά ταύτα, είναι δυνατόν η πλειοψηφία των βουλευτών του ελληνικού κοινοβουλίου, για παράδειγμα, να τα αγνοεί. Και τα αγνοεί. Ο λόγος αυτής της άγνοιας αφορά την ουσία του κυπριακού προβλήματος. **Μεγάλες ομάδες που ζουν στο ελληνικό κράτος και μάλιστα ηγετικές έχουν απωθήσει πια το Κυπριακό. Δεν το θεωρούν εθνικό θέμα.** Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να αποδειχθεί με τα απλά σήμερα μέσα του ερωτηματολογίου και της δημοσκόπησης.

Γι' αυτό και είναι δύσκολο να υπάρξει μια τοποθέτηση του τι μπορεί να γίνει.

Χάνουμε την Κύπρο;

Η πιο προωθημένη άποψη που υπάρχει για το Κυπριακό είναι αυτή που το χαρακτηρίζει ως ζήτημα εισβολής και κατοχής. Η προωθημένη αυτή άποψη δεν έχει αποδέκτη.

Γιατί οι Κύπριοι που το ξέρουν αυτό αισθάνονται ότι μόνοι τους δεν μπορούν να διώξουν τον εισβολέα. Μάλιστα αισθάνονται κάτι χειρότερο. Ότι, και αν ακόμα βρουν τη δύναμη και κατορθώσουν κάτι, θα έρθουν οι Ελλαδίτες να το εντάξουν στις σκοπιμότητες των ελληνοτουρκικών σχέσεων, της επιβαλλόμενης ελληνοτουρκικής φιλίας και θα ακυρώσουν την όποια δική τους προσπάθεια. **Οι Ελληνοκύπριοι δηλαδή είναι όμηροι των Τούρκων για λογαριασμό της Ελλάδας.**

Δεν έχει επίσης αποδέκτη η άποψη για εισβολή και κατοχή στους Ελλαδίτες, γιατί με τα χρόνια και τις πολιτικές που ασκήθηκαν από την Αθήνα η πλειοψηφία των Ελλήνων δεν

θεωρεί σήμερα ως εθνικό θέμα υψίστης προτεραιότητας το Κυπριακό. Δεν εννοεί ο «μέσος» Έλληνας πολίτης γιατί να αγωνιστεί για την Κυπριακή Δημοκρατία αφού η Κύπρος είναι κάτι το ξεχωριστό. Ένα άλλο κράτος...

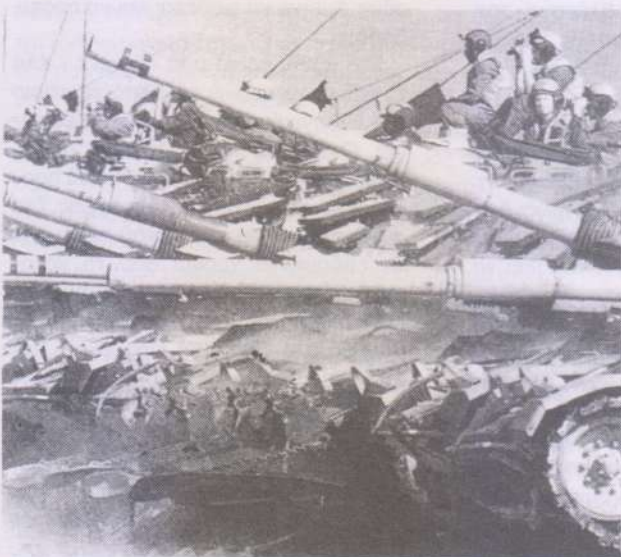
Τον τελευταίο καιρό επανήλθε μια παλιά άποψη. Αυτή της **ένταξης της Κύπρου στην ΕΟΚ με τα υπάρχοντα προβλήματα** της. Η άποψη αυτή είναι μια νέα φυγή από την πραγματικότητα. Δεν μπορεί να αποτελέσει κεντρικό σημείο ανασύνταξης των δυνάμεων του ελληνισμού, όραμα συναγερμού συνειδήσεων. Γι' αυτό, αν και σαν ενέργεια δεν είναι άσκοπη, δεν πρέπει να της δοθεί ιδιαίτερη σημασία.

Να υπενθυμίσουμε ότι την άποψη αυτή την είχε θέσει παλιότερα το περιοδικό «Οικονομικός Ταχυδρόμος» και την απέρριπταν στην Κύπρο (αλλά και στην Αθήνα) για ηλίθιους λόγους (για τους λόγους που το ΚΚΕ απορρίπτει την ΕΟΚ).

Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος όμως αγνοούσε (ή παρασιώπωσε) ότι οι πολιτικές δυνάμεις, με επικεφαλής τον νυν πρόεδρο της Δημοκρατίας, στα δύο μεγάλα προβλήματα της μεταπολίτευσης, δηλαδή την ένταξη στην ΕΟΚ και το Κυπριακό, έδωσαν προτεραιότητα στην ένταξη και υποβάθμισαν το Κυπριακό³. Δεν ήθελαν (ή δεν τους επέτρεπαν) να κουβαλήσουν στις Βρυξέλλες το πρόβλημα της κατοχής της Κύπρου και επομένως τις ελληνοτουρκικές αντιθέσεις. (Η επίλογη εκείνη βρίσκεται πίσω από την υπάρχουσα κατάσταση πνευμάτων σε Αθήνα και Λευκωσία). Όπως σήμερα, σε άλλες οπωσδήποτε συνθήκες και για λιγότερο σπουδαίο πρόβλημα, ακυρώθηκε το άρθρο 5, προκειμένου να μην δυσαρεστηθεί η Τουρκία, στη Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση.

Τώρα η πρόταση αυτή επανήλθε⁴. Οι συνθήκες είναι οίγουρα διαφορετικές, αλλά δεν υπάρχει μαγική συνταγή υπέρβασης των ελληνοτουρκικών αντιθέσεων με την υπερτίμηση των εσοκικών πλαισίων. Όπως και για την οικονομική πολιτική η συνθήκη του Μαστρίχτ χρησιμοποιήθηκε ως πανάκεια ή άλλοθι από κυβέρνηση και αντιπολίτευση, έτσι κινδυνεύει να χρησιμοποιηθεί και μια φόρμουλα και μια διπλωματική προσπάθεια ένταξης της Κύπρου στην ΕΟΚ.

Χρειάζεται ένας νέος εθνικός προσανατολισμός στα πλαίσια του οποίου μπορεί να καταστεί δυνατόν να αξιοποιηθούν τέτοιες πρωτοβουλίες. Ένας εθνικός προσανατολισμός που θα τροποποιεί τις σχέσεις μας με την Κοινότητα έτσι ώστε να αποδεχτεί και το δίκαιό μας απέναντι στον τουρκικό επεκτατισμό.

Η Κύπρος είναι ελληνική

Όμως ας μην παρασυρόμεθα με υποδείξεις. Η Κύπρος χάνεται και με τους πιο επεξεργασμένους εθνικούς προσανατολισμούς που δεν θα την έχουν στο επίκεντρό τους. (Και βεβαίως κανένα εθνικό σχέδιο ανασύνταξης που δεν θα έχει το Κυπριακό στο επίκεντρο δεν μπορεί να λειτουργήσει. Παράδειγμα άμεσο το πώς βαθμιαία εξανεμίζεται η εθνική επιτυχία στη Λισαβόνα για τα Σκόπια). Η Κύπρος χάνεται παρά το σημαντικό ατού της οικονομικής ανάπτυξής της. Το ατού αυτό, μαζί με τη σημαντική γεωγραφική της θέση —θέση διαδρόμου προς τη Μ. Ανατολή—, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στα πλαίσια ενός εθνικού αναπροσανατολισμού και στην ανασύνταξη των σχέσεών μας με την ΕΟΚ και, επομένως, της υποστήριξης μιας πορείας ένταξης και της Κύπρου.

Η Κύπρος μόνο με μια προϋπόθεση μπορεί να σωθεί. Με το να επανεμπνεύσουμε στους Κύπριους την ελπίδα ότι οι Έλληνες είμαστε αποφασισμένοι να θυσιαστούμε γι' αυτήν. Η Κύπρος μπορεί να σωθεί, μόνο αν στην κοινή γνώμη του ελληνοσμου γίνει ό,τι έγινε με τη Μακεδονία. Αν σταματήσουν οι σκοπιμότητες και ξαναμιλήσουν για ένα ελληνικό νησί που βρίσκεται υπό τουρκική κατοχή. Και αυτή η ομιλία μας ξαναγίνει κοινός λόγος, όπως έγινε με τη Μακεδονία, σε κάθε πεδίο δραστηριότητας του ελληνισμού. Από τα ταξί και τους συνδικαλιστές, ως τις διπλωματικές υπηρεσίες μας και τις ομιλίες των πολιτικών μας ηγετών.

Τότε μπορεί να ξαναγυρίσει η ελπίδα στον κυπριακό ελληνοσμο και να πολλαπλασιάσει τις δυνάμεις του. Τότε κι εμείς, στα πλαίσια ενός κοινού αγώνα απελευθέρωσης, θα αποκτήσουμε το δικαίωμα να κρίνουμε τον κυπριακό ελληνοσμο. Την φυσική εμπροσθοφυλακή δηλαδή του απελευθερωτικού αγώνα.

Αντί, λοιπόν, να βάζουμε προτεραιότητες του είδους της έναρξης μιας προσπάθειας για ένταξη στην ΕΟΚ, ας αρχίσουμε από αύριο την προσπάθεια σύνδεσης της Λευκωσίας με τη Θεσσαλονίκη.

1. «Αν δεν υπάρξει συμφωνία, θα είναι ανάγκη το Συμβούλιο Ασφαλείας να σκεφθεί σοβαρά εναλλακτικούς τρόπους δράσης για επίλυση του Κυπριακού», Έκθεση Γκάλι 24-8-92.

2. Κων. Αγγελόπουλος, Καθημερινή 30-8-92.

3. Δημ. Καλουδιώτης, Ελλοπία Νο. 7/91.

4. Χρ. Λαζαρίδης, Οικονομικός Ταχυδρόμος Φ32/6-8-92.

Η Κύπρος, μάνα, χάνεται...

του Γιώργου Τζίβα

«Δεν είναι η πρώτη σας φορά που μας πουλήσατε. Τόχετε ξανακάνει χρόνια πριν σ' άλλους αιώνες, όταν μας ξεπουλούσατε στους Πέρσες.

Κι όμως ζήσαμε. Κι αντέξαμε σκλαβιές και κούρσα τα φέραμε δεξιά με την αναβροχιά και την ακρίδα. Είμαστε Έλληνες. Δεν καρτερούμε τίποτα,

τώρα μας ρίξατε στους Τούρκους το αίμα πότισε τη γη κι αλυσοδέσανε βαριά τον Πενταδάκτυλο.

Είμαστε Έλληνες. Δεν καρτερούμε τίποτα, απ' την Αθήνα τίποτα. Είμαστε Έλληνες.

Έλληνες του πικρού νερού και της Απελπισίας.

Στην καρδιά του πελάγου στον σταυρό του ορίζοντα. Κραυγή κι οίμωγή η πατρίδα μου. Αγρυπνούμε σ' αυτή τη γωνιά, σ' άκρο πέλαγο στη μικρή μας πατρίδα επάνω. Η φωνή μας - αιώνες παλιοί που δεν χάθηκαν. Το όνειρό μας αιώνες που θάρθουν. Αγρυπνούμε σ' αυτή τη γωνιά και μαχόμαστε.

Η ελπίδα ακονίζεται στην πίστη».

Οι στίχοι αυτοί του Κύπριου ποιητή **Μιχάλη Πασιαρδή**, στο ποίημα «Είμαστε Έλληνες 1974», είναι σήμερα για την Κύπρο μια πιο απελπιστική κραυγή...

«Τόχετε ξανακάνει χρόνια πριν σ' άλλους αιώνες». Είναι διάχυτη στην Κύπρο του 1992 η αίσθηση ότι η Αθήνα ξαναπουλάει την Κύπρο. Οι κρουαζιέρες του Μητσοτάκη με τον πρωθυπουργό του Αττίλα τι άλλο να σημαίνουν; Τα εύσημα καλής θέλησης προς την Τουρκία ποιο άλλο νόημα έχουν; Η πλήρης απουσία από τα δρώμενα στη Ν. Υόρκη τι άλλο αποκαλύπτει;

Το νιώθουμε καθημερινά σαν μαχαίρι να χαράσσει την καρδιά μας. Η Αθήνα μάς εγκατέλειψε στην τύχη και στη μοίρα μας. Αγωνίζεται... τώρα με ποια ανταλλάγματα θα διεκδικήσει το όνομα της Μακεδονίας. Με ποιά όμως ανταλλάγματα παραδίδεται η Κύπρος;

Είναι τούτη η ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές «ώρα του πικρού νερού και της Απελπισίας».

Κυβερνήσεις Αθηνών και Λευκωσίας πανηγυρίζουν που, επιτέλους, το Συμβούλιο Ασφαλείας παρεμβαίνει δραστικά στο κυπριακό αθρώνοντας όμως την Τουρκία! Πανηγυρίζουν που... επιτέλους κυκλοφορεί στα Ηνωμένα Έθνη και επίσημα πια ο χάρτης της διχοτόμησης. Πανηγυρίζουν που η Τουρκία αποκτά δικαιώματα εφ' όλης της Κύπρου.

Κόμματα σύρονται πίσω από τις εξελίξεις. Άβουλα, αιχμάλωτα και εγκλωβισμένα στη δική τους πολιτική του συμβιβασμού χωρίς όρια και όρους. Ένα «τραστ» ενόχων και συνενόχων που δεν ξέρει πια τι να κάνει.

Και οι Έλληνες της Κύπρου απελπισμένοι δεν περιμένουν τίποτα. Ούτε από την Αθήνα, ούτε από τη... Λευκωσία. Τα ολοκαίνουργια αυτοκίνητα παρελαύνουν στους δρόμους με οδηγούς και επιβάτες μελλοντικούς Τούρκους υπήκοους...

Τα διώροφα πολυτελή σπίτια γέμισαν την ημικατεχόμενη κυπριακή γη και φαντάζουν για όσους βλέπουν τον εφιάλητη να πλησιάζει σαν τους τάφους των βασιλιάδων της Αιγύπτου...

Δεν ξέρω και μη μου ζητάτε να σας πω τι πρέπει να γίνει. Θα μπορούσα να σας πω πώς πρέπει να γίνει: Εξέγερση. Επανάσταση. Ξεσηκωμός! Όμως δεν είμαι σίγουρος πώς, κι αν ακόμα γίνει κάτι απ' όλα αυτά, μπορεί να αλλάξει, να σωθεί η Κύπρος...

Γράφω απελπισμένα, γιατί νιώθω πως, όταν αυτές οι γραμμές διαβάζονται, τα πράγματα θα είναι ακόμα χειρότερα. Εξαντήσαμε, όλοι όσοι ανησυχούμε για το μέλλον του ελληνισμού, το παν των δυνάμεών μας στην καταγραφή των όσων συμβαίνουν και καθορίζουν το μέλλον μας.

Μόνο γράφουμε (όσοι γράφουν ακό-

μα...) και μόνο συζητούμε (όσοι έχουν ακόμα κουράγιο). Δεν σηκώνει πια άλλες αναλύσεις το «κυπριακό». Δεν αντέχουμε σε άλλες διαπιστώσεις. Φτάνει πια σ' αυτό το μακάβριο χαράκι! Ας πάψουμε να αναζητούμε άλλοθι για όσα έπρεπε να κάνουμε και δεν κάναμε. Είμαστε κι εμείς ένοχοι! Καταντήσαμε παρατηρητές της άλωσης μας... Ούτε ένα ουρλιαχτό διαμαρτυρίας δεν μπορούμε να βγάλουμε...

Κι αν κάποιος δεν νιώθουν έτσι, τόσο το καλύτερο γι' αυτούς... Θ' αντέξουν περισσότερο την μακρόσυρτη τριβή του ελληνισμού.

Όχι! Δέν πρόκειται να ζητήσω συγγνώμη αν ξέφυγα από τα πλαίσια ύφους του περιοδικού. Η Απελπισία γράφεται πια με ΑΛΦΑ κεφαλαίο...

Τα πολλά λόγια είναι φτώχεια. Θα έλεγα πως σήμερα τα πολλά λόγια είναι και κάτι άλλο. Είναι μιζέρια. Είναι κατάπτωση κι αντικατοπτρισμός του εφιαλτικού αύριο που όλοι αφήσαμε να φτάσει...

Κι αφήσαμε να φτάσει γιατί βρεθήκαμε μακριά... Χωρίς κανένα στήριγμα παρά μόνο σε μια ιδέα. Σ' ένα όραμα που ξέφτισε μέσα στο χρόνο και στα αγαθά του «σούπερ μάρκετ».

Απελπισμένοι δεν κοιτάμε πια προς την Αθήνα... Στήνουμε μονάχα «αυτί» μήπως και ακούσουμε ένα λόγο και μια πράξη παραγορίας. Ένας μονάχα πρόσβυς εμείνει να ωρύεται και να προειδοποιεί...

Στο καθημερινό μου πήγαινε - έλα τυγχάνει να περνά έξω από το κτίριο της Ελληνικής Πρεσβείας στη Λευκωσία. Ο θυρεός της Ελληνικής Δημοκρατίας πάνω από την είσοδο μού προκαλεί τη μνήμη του μέλλοντός μας. Στα αφιερώματα του αθηναϊκού τύπου για τα εβδομήντα χρόνια από τη καταστροφή της Μικράς Ασίας, το μόνο ελληνικό που απέμεινε είναι ο ίδιος ο θυρεός στο Ελληνικό Προξενείο στη Σμύρνη...

Εβδομήντα χρόνια μετά, η σιωπή που βασιλεύει σ' εκείνο εκεί το Προξενείο είναι η ίδια της εδώ Ελληνικής Πρεσβείας...

Αύγουστος - Σεπτέμβριος ήτανε και τότε...

ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ

του Κώστα Χατζηαντωνίου

Οι ραγδαίες μεταβολές που επήλθαν στην πραγματικότητα της ευρωπαϊκής ηπείρου και η πολιτική ρευστότητα, ειδικά της βαλκανικής χερσονήσου, που σημειώνεται τα τελευταία χρόνια, φαίνεται πως εστάθηκαν... ανεπαρκείς συνθήκες για τη διαμόρφωση μιας ενιαίας εθνικής στρατηγικής δυναμικού χαρακτήρα. Η έξαρση του εθνικισμού και η αναζωπύρωση των μειονοτικών προβλημάτων αντιμετωπίζονται με άφελη ευχολόγια. Τό χειρότερο δέ αναπτύχθηκε μία κινδυνολογία που έξιωσε τα μειονοτικά προβλήματα με ένα καιρίο ζήτημα ύψιστης εθνικής σημασίας: τό βορειοηπειρωτικό.

Πολλοί είναι αυτοί που αντιμετώπισαν και εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν τό ζήτημα τουτό με τήν καλαιά, μανιχαϊστική νοοτροπία: από τήν μία ή στείρα συνθηματολογία περί διεκδικήσεων που λειτουργεί έξ αντικειμένου και πέραν των προθέσεων άρνητικά για τήν προώθηση των άπαραγραπτων εθνικών μας δικαιών. Από τήν άλλη μία έκσυγχρονισμένη αντιμετώπιση ή όποία ύπακούει στή γνωστή πολιτική τής «άψόγου στάσεως» που μέ ζήλο ή έλλαδική άριστερά ύποστηρίζει και άδιαφορεί για ό,τιδήποτε δημιουργεί ευθύνες στό εθνικό κέντρο. "Αν ύπάρχει όμως μία θεμελιώδης άρχή δικαίου που *urbi et orbi* σήμερα διακηρύσσεται ως βάση τής δημοκρατικής λογικής αυτή δέν είναι άλλη παρά ή άρχή τής αυτοδιάθεσεως. Και αυτή ή άρχή είναι άδιανόητο να μην ισχύει για μία άκμαία και ιστορική εθνική κοινότητα ή όποία δέν είναι μία όποιαδήποτε μειονότητα, αλλά ιστορικό ύποκείμενο ενιαίας πολιτιστικής ζωής στον ίδιο γεωγραφικό χώρο επί τρεις χιλιετίες ανθρώπινης παρουσίας.

Ο βορειοηπειρωτικός έλληνισμός σέ πείσμα τής άθιναϊκής κακοδαιμονίας συνεχίζει τόν ιστορικό του άγώνα για τήν άνατροπή των άνθελληνικών σχεδιασμών που γενικεύονται τόν τελευταίο καιρό, μετά τήν λαμπρή έκφραση τής πολιτικής του βούλησης.

Οί περιφερειακές (δημοτικές - νομαρχιακές) εκλογές που διεξήχθησαν στά τέλη του Ίουλίου στήν Άλβανία επιβεβαίωσαν τήν ισχυρή και άδιαμφισβήτητη παρουσία πλέον τής έλληνικής κοινότητας στήν πολιτική ζωή τής γείτονος χώρας. Η επιτυχής εκλογική εμφάνιση δέν φαίνεται ώστόσο να άξιοποιείται (διπλωματικά έστω...) από τήν έλλαδική κυβέρνηση. Τουναντίον παρατηρούμε τους γνώριμους αυτοσχεδιασμούς άπέναντι στον άλβανικό ύπερεθνικισμό, που προωθεί τόν άλυτρωτισμό μετά τό Κοσοσυφοπέδιο και στή δημοκρατία των Σκοπίων, όπου διαβιοί συμπαγής άλβανόφωνος πληθυσμός. Είναι σαφές πλέον πως, αν δέν ύπήρχε ή ήρωική πάλη του σερβικού λαού — που άνάγκασε άκόμη και τή διάσκεψη του Λονδίνου να άρκεσθεί σέ ειρηνικούς διακανονισμούς και να άποκρούσει τίς άλβανικές και τουρκικές κραυγές για επέμβαση στή Βοσνία—, ή εξέλιξη στά εθνικά μας ζητήματα θά ήταν δραματικά άρνητική.

Η έντυπωσιακή αύξηση των ποσοστών των μειονοτικών συνδυασμών, που άποτελούν πλειοψηφία πλέον, όπως άποδεικνύουν τά εκλογικά άποτελέσματα, στίς περιοχές Άργυροκάστρου, Δελβίνου, Άγ. Σαράντα, Χειμάρρας, καθώς και ή κατακόρυφη άνοδος στίς περιοχές του άλβανόφωνου πανελληνισμού (Κορυτσά κ.λπ.) άποτελούν γεγονότα μείζονος πολιτικής σημασίας. Οί δημοτικοί και νομαρχιακοί άρχοντες πιστοποιούν πλέον τήν ύπαρξη μιας άκμαίας εθνικής κοινότη-

τας. Τουτό άκριβώς επιβάλλει σοβαρότητα και προσοχή στους περαιτέρω χειρισμούς του εθνικού ζητήματος, χωρίς βέβαια να έγκλωβίζεται ή πολιτική τής Έλλάδος σέ μία πλεγματική άψογο στάση. Η σαφής βούληση τής ελληνικής κοινότητας τής Β. Ηπείρου πρέπει να προβληθεί διεθνώς και, τό κυριότερο, να άποτελέσει τή λυδία λίθο μιας όποιασδήποτε έλληνοαλβανικής συνεννόησης.

Είναι χαρακτηριστική άλλωστε ή διεύρυνση τής πολιτικής έμβέλειος τής «Ένωσης για τά Άνθρώπινα Δικαιώματα» και σέ άλβανόφωνους πληθυσμούς που στίς βουλευτικές εκλογές είχαν επιλέξει τό «Δημοκρατικό Κόμμα». Η εξέλιξη αυτή φαίνεται να έχει πανικοβάλλει τό σκληρό πυρήνα των άλβανών έθνοφυλετιστών που μέ τή μουσουλμανική ομάδα, αλλά και τίς ευλογίες του Βατικανού (που βλέπει να άπομακρύνεται ή προοπτική δυτικοποίησης τής άλβανικής εκκλησίας και ή μετατροπή τής σέ ουνίτικη), έχει επιδοθεί σέ βίαιες επιθέσεις εναντίον του άρχιεπισκόπου Άλβανίας Άναστάσιου Γιαννουλάτου και των μητροπολιτών που όρισε τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο.

Πίσω από τους «άκράιους εθνικιστικούς κύκλους» τής Άλβανίας είναι ή γνωστή στρατηγική τής βίαιης άντιπαράθεσης των βαλκανικών λαών που μόνο μία εξέλιξη φόβεται: τήν βαλκανική συνεννόηση. Στίς 29 Αυγούστου 300 άτομα σέ συγκέντρωση στό Μέγαρο Πολιτισμού των Τιράνων άξίωσαν από τήν κυβέρνηση τήν άπομάκρυνση του άρχιεπισκόπου και τήν άντικατάσταση μέ έναν από τους γνωστούς εν Άμερικη άλβανούς ιερωμένους, ό όποίοι είναι όλοι... έγγαμοί! Οί ιεροί κανόνες είναι ή τελευταία βεβαίως άνησχία των Άλβανών φυλετιστών, που άξιώνουν και τή διάλυση του Γενικού Συμβουλίου τής Εκκλησίας τής Άλβανίας. Σ' όλη αυτή τήν εκστρατεία ήγετικό ρόλο παίζει ό γνωστός μισέλληνας, μουσουλμάνος Άμπντί Μπαλέτα του όποίου όί διασυνδέσεις εκκινούν από τό Βατικανό και καταλήγουν στή Μέκκα.

Η Έλλάδα μπορεί να άντιδράσει: αναγκάζοντας, χωρίς ύπεκφυγές, τήν Άλβανία να επιλέξει: ή θά δεχθεί τήν «έπίθεση φίλιας» τής Όρθοδοξίας και θά κατανοήσει τήν ιστορική άνάγκη τής κοινής βαλκανικής προοπτικής, μακριά από εθνικιστικά ιδεολογήματα (άμερικανικής ή γερμανικής κατασκευής) ή, αν επιλέξει τόν τυχοδιωκτικό άλβανικό εθνικισμό, θά πρέπει να πάρει αυτό τό δρόμο χωρίς τή Β. Ηπειρο στήν όποία ή ελληνική διεκδίκηση θά θεθεί αυτόματα.

Ο πλήρης σεβασμός των μειονοτικών δικαιωμάτων είναι ή βάση μιας μόνιμης και δικαίης ειρήνης στά Βαλκάνια. Και άπ' αυτή τήν άφετηρία θά πρέπει να διαμορφωθεί ή εθνική μας στρατηγική. Έφ' όσον όί βαλκανικοί λαοί κατανοούν τήν ιδιαιτερή τους ένότητα και τήν έτερότητά τους σέ σχέση μέ τό δυτικό κοσμοείδωλο, τά μειονοτικά ζητήματα πρέπει να γίνονται γέφυρες συνδιαλλαγής και όρθόδοξης καταλλαγής και άλληλοπεριχώρησης. "Αν όμως κάποιος επιμένουν να λειτουργούν ως προκεχωρημένα φυλάκια του οίουδήποτε έξωβαλκανικού ήγεμονισμού, ή προβολή των εθνικών μας διεκδικήσεων όφείλει να είναι άμεση.

Αντ' αυτού ή κυβέρνηση, που παραπαίει χωρίς όραμα, σούρετα άνήμπορη να άρθρώσει κουβέντα και χάνει ιστορικές ευκαιρίες να επιβάλει τήν ελληνική παρουσία ως άπαραίτητη όποιασδήποτε αναδιάταξης στά Βαλκάνια.

Βυθιζόμενη στήν κοινωνική άναταραχή ίσως θεωρεί ότι θά οδηγήσει τήν ελληνική κοινωνία στήν έσωστρέφεια. Δέν αντιλαμβάνεται όμως ότι έτσι άποκαλύπτει πως μία άλλη κοινωνική πορεία είναι άρρηκτα δεμένη μέ μία άλλη εθνική στρατηγική; Σ' αυτή τή στρατηγική ό βορειοηπειρωτικός έλληνισμός καλείται να παίξει ρόλο πρωτοποριακό...

Το ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ στο σύγχρονο Βαλκανικό χώρο

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ίδρυση του «Μακεδονικού κράτους»
και οι σημερινές εξελίξεις

του Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου
καθηγητού Νεοελληνικής Ιστορίας
Παιδαγωγικής Σχολής Α.Π.Θ.

Εκεί λοιπόν, στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, στη «Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας», άρχισε να κατασκευάζεται μετά το 1944 μια κωμική ιστορία, ένα «Μακεδονικό Κράτος», το οποίο αντιπροσωπεύθηκε από τη «Μακεδονική» Βουλή, την ανεξάρτητη «Μακεδονική» Εκκλησία και τη «Μακεδονική» γλώσσα, η οποία υπήρξε το τοπικό ιδίωμα (σχεδόν βουλγαρικό) που εμπλουτίστηκε με πολλές λατινικές λέξεις και αποτέλεσε «γλώσσα». Βέβαια, το «Μακεδονικό Κράτος», το οποίο δημιουργήθηκε για να διασωθεί εδαφικά η γεωγραφική εκείνη περιοχή (της σερβικής Μακεδονίας), επάνω στην οποία μόνο η Βουλγαρία θα μπορούσε να έχει διεκδικήσεις, αποτελεί, σύμφωνα με τις απόψεις των Σκοπίων, τμήμα του «Μακεδονικού Έθνους» και της «Μακεδονικής εθνότητας», που διαβιώνει «υπόδουλη» στην ελληνική (Μακεδονία του Αιγαίου) και στη βουλγαρική (του Πιρίν) Μακεδονία. Σε πρώτη φάση τα Σκόπια κατέβηλαν μετά το 1945 μια γιγαντιαία προσπάθεια για τη δημιουργία «Μακεδονικής Ιστορίας» με τη συνεργασία πολυάριθμων ερευνητών και ιστορικών. Έτσι, κατά τις τελευταίες δεκαετίες είδαν το φως της δημοσιότητας αναρίθμητες «επιστημονικές» εργασίες, οι οποίες, με το πρόσημα ότι στηρίζονταν σε πρωτογενές, αλλά διαστρεβλωμένο, ιστορικό υλικό, από τα ευρωπαϊκά κυρίως Αρχεία — αντίθετα το ογκωδέστατο Αρχείο της Μητρόπολης Πελαγονίας, που φυλάσσεται σήμερα στα Σκόπια, έμεινε εντελώς ανεκμετάλλευτο, αφού μέσα απ' αυτό αποκαλύπτεται η κυριαρχική πληθυσμιακή, πολιτική, κοινωνική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του ελληνισμού των επίκαιρων αστικών κέντρων της μέσης γεωγραφικής ζώνης της Μακεδονίας —, πλαστογραφούσαν σε βαθμό εξοργιστικό τη Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας. Παράλληλες προσπάθειες της γιουγκοσλαβικής ιστοριογραφίας στράφηκαν κυρίως προς τη χάραξη της ιστορικής πορείας του «Μακεδονικού Έθνους» από την αρχαιότητα ως σήμερα. Η απουσία σλαβικού πληθυσμού στα Βαλκάνια πριν από τον 6ο αιώνα μ.Χ. δημιούργησε ανυπέρβλητα εμπόδια στην ιστορική σχολή των Σκοπίων, τα οποία ωστόσο ξεπεράστηκαν με την ανάπτυξη σχετικής θεωρίας, η οποία πρόσβευε ότι οι βασιλείς των Μακεδόνων δεν ήταν Έλληνες, αλλά «Φιλέλληνες», φαινόμενο που είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση της ελληνιστικής πολιτιστικής επίδρασης στους Αρχαίους Μακεδόνες.

Κατά τη ρωμαϊκή και τη πρωτοβυζαντινή περίοδο, σύμφωνα με τις γενικές θέσεις των Σκοπίων και της γιουγκοσλαβικής ιστοριογραφίας, ο ελληνικός χαρακτήρας της χώρας συρρικνώθηκε λόγω της εγκατάστασης και άλλων λαών, ενώ αργό-

τερα, μετά τη σλαβική διείσδυση, η Μακεδονία έγινε σλαβική και οι Σλάβοι ονομάστηκαν «Μακεδόνες Σλάβοι», όρος ο οποίος σύντομα εγκαταλείπεται και τελικά προσδιορίζεται ως «Μακεδόνες». Αν και αναγνωρίζεται η βουλγαρική προέλευση του Βόριδα και του Συμεών, παρ' όλη αυτά, στα τέλη του 10ου αιώνα, η παρουσία του Σαμουήλ καθορίζει την απελευθέρωση των «Μακεδόνων», τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους, της «Μακεδονικής» αυτοκρατορίας, με πρωτεύουσα την Αχρίδα. Με ανάλογο τρόπο μακεδονοποιούνται και οι Έλληνες Θεσσαλονικείς Κύριλλος και Μεθόδιος. Η προσπάθεια μακεδονοποίησης των ελληνικών, αλλά και των βουλγαρικών πληθυσμών της Μακεδονίας, συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, έτσι ώστε να διαστρεβλώνεται και να πλαστογραφείται με τέλειο τρόπο ολόκληρη η ιστορία της Μακεδονίας. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε τέλος από την ιστορική σχολή των Σκοπίων στην εφαρμογή της μαρξιστικής ανάλυσης ως προς την ερμηνεία των ιστορικών φαινομένων με παράλληλη, έντονη, την παρουσία του εθνικιστικού χαρακτήρα. Ακόμη επινοήθηκε και η «Μεγάλη Ιδέα» του «Μακεδονικού Έθνους», η οποία διέπει τις βασικές κατευθύνσεις της γιουγκοσλαβικής ιστοριογραφίας και εδράζεται στο επιχείρημα του αλύτρωτου «Μακεδονικού» πληθυσμού, ο οποίος παραμένει ακόμη υποδουλωμένος στη «Μακεδονία του Αιγαίου» (ελληνική Μακεδονία) και στη «Μακεδονία του Πιρίν» (βουλγαρική).

Το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας των σλαβικών πληθυσμών της μείζονος γεωγραφικής Μακεδονίας είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο και συνδέεται άμεσα με την εθνολογική σύσταση του πληθυσμού της κατά την ύστερη Τουρκοκρατία. Τα σύνορα της ιστορικής Μακεδονίας, η οποία περιλαμβάνει σήμερα ελληνικά, σερβικά και βουλγαρικά εδάφη, εκτεινόταν προς Ν. από τα Χάσια, τα Καμβούνια, τον Όλυμπο και το Αιγαίο πέλαγος, προς Β. επάνω από την Αχρίδα και την Πρέσπα και περιλάμβαναν το Κρούσοβο, τον Περλεπέ και τα Βελεσά και ανατολικότερα τις περιοχές της Στρωμνίτσας και του Μελένικου, ενώ τα δυτικά της όρια ήταν η Πίνδος και τα ανατολικά ο Νέστος. Η περιοχή των Σκοπίων και του Τετόβου δεν αποτελούσε ποτέ τμήμα της ιστορικής Μακεδονίας αλλά της Παλαιάς Σερβίας. Διαφορετικά υπήρξαν τα όρια της γεωγραφικής Μακεδονίας, λόγω της διοικητικής υπαγωγής σ' αυτά (κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα) και του βιλαετίου του Κοσσουφοπέδιου (Κοσόβου). Από τότε περίπου, δηλαδή από το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα, το

Χάρτης της Αρχαίας Μακεδονίας

βιλαέτι του Κοσόβου με πρωτεύουσα τα Σκόπια υπαγόταν, σύμφωνα με τις γενικές αρχές της τουρκικής κρατικής διοίκησης, στον ευρύτερο **γεωγραφικό** και όχι τον **ιστορικό** χώρο της Μακεδονίας. Η γεωγραφική Μακεδονία συγκροτούνταν τότε από τα βιλαέτια Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης και Κοσόβου. Στο χώρο της Δημοκρατίας των Σκοπίων βρίσκονται τα άλλοτε ελληνικά κέντρα της Άνω Μακεδονίας: το Μοναστήρι, το Κρούσοβο, η Ρέσνα, η Στρώμνιτσα, η Γευγελή, το Μεζάροβο, το Τίρνοβο, το Βαλάντοβο και πολλά άλλα.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, όταν ο Σέρβος κρόλης Στέφανος Ντουςάν (1331-1335) κατέλαβε μεγάλα τμήματα της Μακεδονίας, ανακήρυξε τον εαυτό του «*βασιλέα και αυτοκράτορα Σερβίας και Ρωμανίας*», γεγονός το οποίο δείχνει ανάγλυφα ότι είχε επικεκτείνει την κυριαρχία του ανάμεσα σε ελληνικούς πληθυσμούς. Υπολείμματα των ελληνικών περιοχών της Άνω Μακεδονίας αποτελούν —από την εποχή εκείνη— τόσο το Μελένικο (στη σύγχρονη Βουλγαρία), όσο και η Στρώμνιτσα όπου ήδη από το 14ο αιώνα μαρτυρείται η παρουσία πολλών Ελλήνων, ενώ τα έγγραφα της μονής της Παναγίας της Ελεούσας κοντά στη Στρώμνιτσα περιέχουν πλήθος ονομάτων. Είναι ακόμη πολύ σημαντικό το γεγονός ότι ο επιφανής Σέρβος ανθρωπογεωγράφος Ζ. Crijjić στο έργο του "*Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine* (Paris 1907)" υπογραμμίζει ότι οι περιοχές των Σκοπίων και του Τετόβου δεν αποτελούσαν στην πραγματικότητα τμήματα της Μακεδονίας αλλά της Παλαιάς Σερβίας. Τα επιστημονικά και ιστορικά τεκμήρια υποχρεώνουν τόσο τον Crijjić όσο και τον κορυφαίο Σέρβο βυζαντινολόγο Ostrogorski να αναγνωρίσουν την πληθυσμιακή υπεροχή του ελληνισμού τουλάχιστον στις μεγαλύτερες πόλεις της Άνω Μακεδονίας. Τρανή απόδειξη για την επιβίωση της αρχαίας ελληνικής παρουσίας, που είναι ιδιαίτερα ζωντανή ακόμη και σήμερα έξω από το Μοναστήρι, την αρχαία Ηράκλεια, αποτελεί η πυκνότατη κυκλοφορία θρύλων και παραδόσεων γύρω

από την μορφή του Μ. Αλεξάνδρου ανάμεσα στους ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, ακριβώς στις παραμονές της τουρκικής κατάκτησης.

Στη διάρκεια των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας πέρασαν πολλοί Ευρωπαίοι περιηγητές από το γεωγραφικό χώρο της Άνω Μακεδονίας. Όλοι συνάντησαν Τούρκους, Έλληνες, Αλβανούς και Σλάβους. Σ' αυτούς αναφέρονται και οι εκθέσεις των Τούρκων διοικητών. Το γεγονός ότι τα αστικά κέντρα της Άνω Μακεδονίας κατοικούνταν από ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς, ομολογείται ακόμη και από τους ίδιους τους Γιουγκοσλάβους επιστήμονες. Ο Βλάχος Πόποβιτς, στο γνωστό έργο του «*Περί των Τσιντσάρων*», αναφέρεται στην παρουσία ελληνικού στοιχείου στην Άνω Μακεδονία και αναγνωρίζει ότι οι Έλληνες εκείνοι υπήρξαν στην πραγματικότητα οι φορείς της ελληνικής γλώσσας, του ελληνικού τρόπου ζωής και του ελληνικού πνεύματος. Υπολείμματα των άλλοτε συμπαγών ελληνικών πληθυσμών υπάρχουν σήμερα στη Δημοκρατία των Σκοπίων στα Σκόπια, στο Μοναστήρι, στο Κρούσοβιτς, στο Μεγάροβο, στο Τίρνοβο, στη Νιζόπολη, στη Μηλόβιστα, στο Γκόπεστ, στην Άνω και Κάτω Μπέαλα, στη Γευγελή, στη Ρέσνα, στη Στρώμνιτσα, στη Δοϊράνη και στο Βαλάντοβο. Άλλωστε η ίδια εθνολογική σύνθεση που επικρατούσε τότε —κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας— υφίσταται και τώρα στο γεωγραφικό χώρο της Δημοκρατίας των Σκοπίων, που συγκροτείται από Έλληνες —200.000 κατά τις αλβανικές εκτιμήσεις—, Βούλγαρους —υποκρυπτόμενους όπισθεν της επωνυμίας «Μακεδόνας»—, Αλβανούς (400.000) και Σέρβους (100.000). Ολόκληρο αυτό το πολυεθνικό συνονθύλευμα της Δημοκρατίας των Σκοπίων επιχειρείται σήμερα από τους ελάχιστους «Μακεδονιστές» και τους ισχυρούς υποστηρικτές τους να παρουσιασθεί ως «Μακεδονία» και να επιβληθεί στον ντόπιο πληθυσμό αυταρχικό και δικτατορικό καθεστώς, έτσι ώστε ούτε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος των Αλβανών δεν έγινε αποδεκτό από τους Σκοπιανούς και

κηρύχθηκε παράνομο.

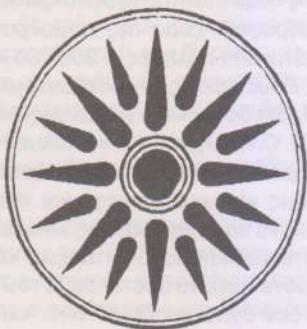
Εκείνο το χαρακτηριστικό στοιχείο, το οποίο μεγιστοποιήθηκε αφάνταστα στους κόλπους των κύριων στόχων της Σκοπιανής προπαγάνδας, είναι ο αλυτρωτισμός, ο οποίος προσέλαβε τεράστιες διαστάσεις, με αποτέλεσμα να παραβιάζονται κατάφωρα οι αρχές του διεθνούς δικαίου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πολιτική της Ε.Ο.Κ. έναντι της Γιουγκοσλαβικής κρίσης πυροδότησε τη Σκοπιανή μισαλλοδοξία και αύξησε υπέρμετρα τις εδαφικές διεκδικήσεις της σε βάρος της Ελλάδας. Παρά το γεγονός ότι τα κράτη-μέλη της Ε.Ο.Κ. πρόβλεψαν στο Μάαστριχτ την καθιέρωση ορισμένων προϋποθέσεων για την αναγνώριση των άλλοτε ομόσπονδων κρατών της Γιουγκοσλαβίας και η Ελλάδα πέτυχε τη θέσπιση των 3 γνωστών βασικών όρων που αφορούν ειδικά τα Σκόπια, η Δημοκρατία των Σκοπίων συνέχισε την ανθελληνική δραστηριότητά της. Ακόμη και μέσα στα άρθρα του Συντάγματός της δεν έλειψαν ουσιαστικά σημεία, που άφηναν να διαφανούν ξεκάθαρα ανοιχτές αιχμές κατά της εδαφικής ακεραιότητας του ελληνικού κράτους εφόσον δεν υπήρχε εγγύηση για το απαράβαστο των συνόρων. Αντίθετα δεν αποκλείονταν η μελλοντική επέκταση των συνόρων της Δημοκρατίας των Σκοπίων σε βάρος της Ελλάδας. Η κορύφωση των προκλητικών ενεργειών των Σκοπίων με την κυκλοφορία χαρτονομισμάτων στα οποία απεικονίζονταν ο Λευκός Πύργος και η Θεσσαλονίκη με την ονομασία «Μακεδονία» καθώς και άλλες παρόμοιες ενέργειες, προκάλεσαν την σφοδρότατη αντίδραση του ελληνισμού της Μακεδονίας, ο οποίος με το ογκωδέστατο και μοναδικό στα χρονικά της ελληνικής ιστορίας συλλαλητήριο της 14ης Φεβρουαρίου στη Θεσσαλονίκη και όσων άλλων ακολούθησαν στη Μελβούρνη, στο Σίδνεϋ, στις Βρυξέλλες, στη Νέα Υόρκη, στη Βόννη και στο Μόναχο, διατράνωσε όχι μόνο την ελληνικότητά του αλλά και την κατηγορηματική αντίθεσή του σε όσους επιβουλεύονται τη Μακεδονία, σφετερίζονται και υποκλέπτουν την ελληνική ονομασία της και υπογράμμισαν την αποφασιστικότητά του να υπερασπισθεί των πατριών εδαφών του και να μη παραχωρήσει σπιθαμή ελληνικής γης στους Σλάβους.

Στους Ευρωπαίους εταίρους έγινε αντιληπτό μετά το συλλαλητήριο της Θεσσαλονίκης ότι σύσσωμος ο ελληνισμός δεν είναι διατεθειμένος με κανένα τρόπο να υποχωρήσει στις πιέσεις ορισμένων ανθελληνικών κύκλων, ιδιαίτερα της Ιταλίας, της παπικής Εκκλησίας και της Ολλανδίας, οι οποίοι αγωνίζονται για τα Σκοπιανά συμφέροντα για να καταπολεμήσουν τα ιστορικά δίκαια του ελληνισμού. Πρωταρχικά όμως γίνεται παραδεκτό ότι οι ίδιοι οι Ευρωπαίοι εταίροι οφείλουν να σέβονται εκείνες τις προϋποθέσεις που θέσπισαν οι ίδιοι για την αναγνώριση ανεξάρτητων κρατών και να μη συμβάλουν στην αναγνώριση ενός πολυεθνικού κρατιδίου με την ονομασία «Μακεδονία», εφόσον η Μακεδονία ήταν πάντα μία και αυτή ελληνική και η Δημοκρατία των Σκοπίων διατηρεί τις

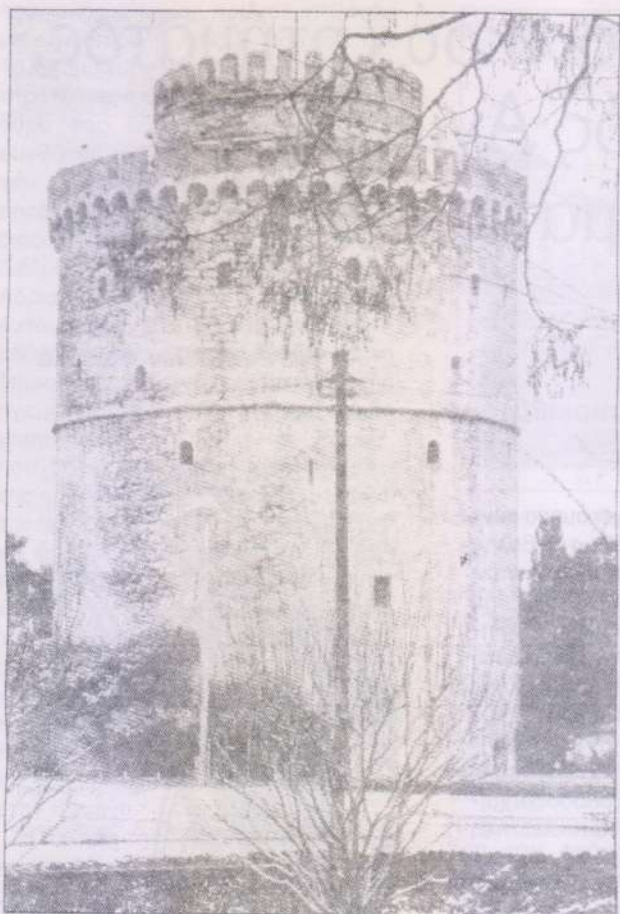
επεκτατικές βλέψεις της προς την Ελλάδα. Ακόμη και το ολιγόημερο μποϊκοτάζ των ολλανδικών και ιταλικών προϊόντων έδειξε καθαρά την αποφασιστικότητα του ελληνισμού να μην ενδώσει στην ύπουλη προπαγάνδα των Σκοπίων και των συμπαραστατών της.

Το πόσο πραγματικά επήλθε κατά το χρονικό αυτό διάστημα που μεσολάβησε από το 1945 μέχρι σήμερα η διαδικασία της μετάλλαξης μέσα στους κόλπους της ανομοιογενούς εθνολογικής σύστασης του ομόσπονδου κρατιδίου των Σκοπίων, διαφάνηκε καθαρά από τις πρόσφατες βουλευτικές εκλογές και τις βουλγαρικές τάσεις του πλειοψηφούντος πολιτικού κόμματος *V.M.R.O.* (= *Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση*), χωρίς να παραλείψει κανείς ν' αναφερθεί στις ζωηρές διαμαρτυρίες των αλβανικών πληθυσμών αλλά και στις λανθάνουσες, λόγω απηνούς καταπίεσης, αντιδράσεις των «Βλάχων», δηλαδή του ελληνοβλαχικού πληθυσμού, που σύμφωνα με τις αλβανικές εκτιμήσεις ανέρχεται σε 200.000 κατοίκους περίπου, ενώ για τους Σκοπιανούς όπως είναι φυσικό θεωρείται ανύπαρκτος.

Έχει πολύ μεγάλη σημασία το γεγονός ότι οι οπαδοί του σημερινού κόμματος *V.M.R.O.*, οι οποίοι ελέγχονται από την Σόφια και από το αντίστοιχο κόμμα της Άνω Τζουμαγιάς (Μπλαγκόεβγκραντ), κατατρομοκρατούν σήμερα τους κατοίκους της Δημοκρατίας των Σκοπίων για να κυριαρχήσουν απόλυτα και βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με τους λιγοστούς «Μακεδονιστές» του κ. Γκλιγκόρφ. Άλλωστε το κόμμα *V.M.R.O.* δεν αποτελεί καινοτομία στην ιστορική εξέλιξη της Δημοκρατίας των Σκοπίων. Πριν από 100 ακριβώς χρόνια, στα 1893, η Σόφια είχε ιδρύσει στη Μακεδονία το ίδιο κόμμα (*I.M.R.O.*) για να καταλάβει με βίαια μέσα την οθωμανική Μακεδονία. Από τότε άρχισε μια μακροχρόνια και δραματική διαδικασία κατατρομοκράτησης και φυσικής εξόντωσης του Μακεδονικού Ελληνισμού, η οποία συνεχίστηκε μέχρι τον Μακεδονικό Αγώνα (1893-1904) και επαναλήφθηκε και κατά τη διάρκεια των παραμονών των Βαλκανικών Πολέμων και κατά τους δύο παγκοσμίους πολέμους. Ουσιαστικά λοιπόν βρισκόμαστε μπροστά σε μια ιστορική μορφή της βουλγαρικής επεκτατικής πολιτικής, που επιχειρεί ουσιαστικά από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα την επικράτησή της στο χώρο της γεωγραφικής Μακεδονίας. Το *I.M.R.O.* διέθετε ανέκαθεν βουλγαρικά ανταρτικά σώματα, τα οποία αντιμετώπιζαν ωστόσο τη σφοδρότατη αντίδραση των ξενόφωνων ελληνικών πληθυσμών της Μακεδονίας (Δυτικής και Ανατολικής) σε ολόκληρη τη διάρκεια της ιστορικής πορείας της. Με λίγα λόγια, η Δημοκρατία των Σκοπίων και ειδικά ο σλαβικός πληθυσμός της βρίσκονται πάντα στο στόχαστρο της Βουλγαρίας, που έσπευσε πρόσφατα να αναγνωρίσει «Μακεδονικό» κράτος —χωρίς βέβαια να αναγνωρίζει προς το παρόν «Μακεδονικό» έθνος και «Μακεδονική εθνότητα»— υποκρύπτοντας ασφαλώς τις πάγιες διεκδικήσεις της. Η δημιουργία ενός παρόμοιου ανεξάρτητου κράτους, προσδεδεμένου ουσιαστικά στο άρμα της βουλγαρικής πολιτικής, αποτελεί «προπέτασμα καπνού» γιατί πολύ σύντομα η Βουλγαρία θα επιδιώξει την εδαφική επικράτησή της και αργότερα την ενσωμάτωση της Δημοκρατίας των Σκοπίων. Άλλωστε αυτή υπήρξε η πάγια βουλγαρική πολιτική και ως προς την προσαρμογή της Ανατολικής Ρωμυλίας. Η σκληρή διαπάλη που διεξάγεται σήμερα στους σλαβικούς πολιτικούς κύκλους της Δημοκρατίας των Σκοπίων ανάμεσα σε «Μακεδονιστές» και βουλγαρίζοντες του *V.M.R.O.*, αποδεικνύει ακριβώς την αδιάλλακτη και αποφασιστική στάση της Βουλγαρίας.

Αποφασιστικό ρόλο διαδραματίζει στο Μακεδονικό Ζήτημα και η Τουρκία, η οποία —και αυτή όπως η Βουλγαρία—έσπευσε να αναγνωρίσει τη Δημοκρατία των Σκοπίων με την ονομασία «Μακεδονία». Στην περίπτωση αυτή πρυτάνευσαν λόγοι σκοπιμότητας, οι οποίοι υπαγορεύονται από την παρουσία μιας ευρωστότατης τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία, από την άκρατη πολιτική και οικονομική διείσδυση της Τουρκίας στο βουλγαρικό κράτος και από τη διατήρηση στην εξουσία της κυβέρνησης Δημητρώφ με τη στήριξη του τουρκικού μειονοτικού κόμματος του Ντογκάν. Η σύνθλιψη αυτή, την οποία υφίσταται σήμερα η Βουλγαρία από την τουρκική πολιτική, οδηγεί μοιραία τόσο την Τουρκία να εφιστά με αριστοτεχνικό τρόπο την προσοχή των ιθυνόντων προς το Μακεδονικό Ζήτημα, όσο και ολόκληρο το βουλγαρικό λαό σε «εθνικό αδιέξοδο» απέναντι στην χωρίς προηγούμενο υποταγή στα τουρκικά συμφέροντα. Και από την άποψη αυτή το πρόβλημα αποκτά μια ιδιαίτερη δυναμική, καθώς οι ελεγχόμενοι από τη Σόφια εθνικιστικοί πυρήνες του V.M.R.O. στην Άνω Τζουμαγιά και στη Δημοκρατία των Σκοπίων επιτείνουν την αδιάλλακτη πολιτική τους και πιέζουν την κατάσταση ώστε να προκύψουν ευνοϊκά τετελεσμένα γεγονότα με την φυσιολογική ευλογία της Άγκυρας. Με αυτόν τον τρόπο η Άγκυρα έχει πετύχει να παρέμβει στη δημιουργία ενός σοβαρότατου ακόμη βαλκανικού ζητήματος, το οποίο τείνει να πάρει σοβαρότατες διαστάσεις.

Οι τελευταίες δηλώσεις των εκπροσώπων της κυβέρνησης της Αυστραλίας, που υπογραμμίζουν την αρνητική στάση τους στην αναγνώριση της Δημοκρατίας των Σκοπίων με την ονομασία «Μακεδονία», καθώς και οι θετικές και σύμφωνες

προς την ιστορική αλήθεια απόψεις αρκετών κρατών-μελών της Ε.Ο.Κ. όπως και της Αυστρίας, δεν αναιρούν τη σοβαρότητα του θέματος, ενώ έχει διαφανεί και η πρόθεση των Η.Π.Α. να παρέμβουν ανοιχτά στη Γιουγκοσλαβική κρίση.

Εκείνοι που μιλούν σήμερα για τη γένεση του «Μακεδονικού έθνους» ισχυριζόμενοι ότι από το 1944 άρχισε να δημιουργείται όπως κάποτε συγκροτήθηκαν και τα άλλα έθνη, πρέπει πρωταρχικά να λάβουν υπόψη —πέρα από τον σφετερισμό και την υποκλοπή του ελληνικού ονόματος Μακεδονία— ότι ένα έθνος δεν είναι δυνατό απλούστατα να γεννηθεί επάνω στη βάση τεσσάρων εθνοτήτων. Πώς είναι δυνατό να προκύψει το «Μακεδονικό έθνος» της Δημοκρατίας των Σκοπίων, όταν ο πληθυσμός του κράτους αυτού απαρτίζεται από Βουλγάρους, Αλβανούς, Έλληνες και Σέρβους; Αν στη βάση του σκεπτικού αυτού, και με δεδομένη την κατάφωρη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκ μέρους των ιθυνόντων των Σκοπίων, δημιουργηθεί και αναγνωριστεί ένα «Μακεδονικό έθνος», τότε πολύ εύκολα από εδώ και πέρα θα παρουσιασθούν στο διεθνές προσκήνιο συχνά συμπτώματα εμφάνισης πλασματικών μειονοτήτων και υποκλοπής της ιστορίας των λαών. Αν η αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας αποτελούν σήμερα τετελεσμένα γεγονότα, η αναγνώριση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης απειλεί να προκαλέσει γενική ανάφλεξη στα Βαλκάνια με ανάλογο αντίκτυπο και στη Δημοκρατία των Σκοπίων. Η πολυεθνική διαστρωμάτωση των περιοχών αυτών (της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης) με την παρουσία Κροατών, Μουσουλμάνων και Σλοβένων, δεν προσφέρει τα εχέγγυα για μια μελλοντική ειρηνική συνύπαρξη των εθνικών ομάδων τους. Το ίδιο ισχύει και για μια ενδεχόμενη αναγνώριση της Δημοκρατίας των Σκοπίων, καθώς η τέλεια αποκοπή της Σερβίας από βορρά και από νότο θα προκαλέσει τρομακτικά προβλήματα ύπαρξης και επιβίωσης για τους Σέρβους. Ανάλογα προβλήματα πιθανότατα θα προκύψουν και για τη Δημοκρατία των Σκοπίων, η οποία εφόσον αναγνωριστεί με την ονομασία «Μακεδονία», αργά ή γρήγορα θα αφομοιωθεί —κυρίως το σλαβικό της στοιχείο— από τη Βουλγαρία και θα ενδώσει μοιραία στις πιέσεις της, ενώ οι αλβανικοί, σερβικοί και ελληνικοί πληθυσμοί θα συνεχίσουν να προσβλέπουν πολύ εντονότερα προς την φυσιολογική ενσωμάτωσή τους στα μητροπολιτικά κράτη. Η διατήρηση της Μικρής Γιουγκοσλαβίας αποτελεί τη μοναδική λύση για τη σταθερότητα στα Βαλκάνια.

Η Γένεση του Μακεδονικού ζητήματος, ο Μακεδονικός Αγώνας και η διεθνής διπλωματία (1870-1908)

ΜΕΡΟΣ Β'

Του Ευστάθιου Φακιολά

Από την ίδρυση της Εξαρχίας ως τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897

Η αφύπνιση του βουλγαρικού εθνικισμού, που είχε αρχίσει πριν τον Κριμαϊκό πόλεμο, εμφανίστηκε αρχικά με την προβολή εκκλησιαστικών αιτημάτων, όπως της χρησιμοποίησης Βουλγάρων αρχιερέων και της ολαβονικής γλώσσας στις επίσημες θρησκευτικές εκδηλώσεις και λειτουργίες, αφού, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, οι Βούλγαροι ήταν ο μοναδικός βαλκανικός λαός που δεν είχε ακόμα αποκτήσει μια ορισμένη μορφή εθνικής υπόστασης¹⁷. Η ίδρυση αυτοκέφαλης βουλγαρικής εκκλησίας, της Εξαρχίας, που αποσχίστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με απόφαση του Σουλτάνου κάτω από την επίδραση και την προτροπή της Ρωσίας, υποκατέστησε, με την οργανωτική μορφή ενός θρησκευτικού κέντρου, την έλλειψη εθνικού βουλγαρικού κράτους, ενισχύοντας και επιταχύνοντας, με αυτόν τον τρόπο, την ανάπτυξη του βουλγαρικού σωβινισμού· η εξέλιξη αυτή, αφενός μεν νομιμοποιούσε και σφυρηλατούσε την παρουσία της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, στα πλαίσια του πανσλαβιστικού οράματος, αφετέρου δε αύξανε την πολιτική κυριαρχία της Τουρκίας, αφού με την προκαλούμενη θρησκευτική διχόνοια μεταξύ των χριστιανικών εθνοτήτων αποκλείονταν η αμοιβαία συνεργασία τους, ιδιαίτερα η σύμπραξη των Ελλήνων και των Βουλγάρων¹⁸. Το Μακεδονικό ζήτημα αναδύθηκε, ουσιαστικά, με τη θρησκευτική αυτή απόσχιση της βουλγαρικής εκκλησίας από το Ορθόδοξο Πατριαρχείο, η οποία στη συνέχεια προσπάθησε, με την ίδρυση σχολείων, την παροχή υποτροφιών, τη διανομή βιβλίων και την αποστολή ιερέων και δασκάλων, να αποκτήσει πολιτιστικά ερείσματα στη Μακεδονία· η προσηλυτιστική και προπαγανδιστική, λοιπόν, πολιτική των Βουλ-

γάρων συνδέθηκε και ήταν άμεσα συναρτημένη με την προσπάθεια επιβολής της κυριαρχίας της Εξαρχίας και περιορισμού της επιρροής της ελληνικής εκκλησίας στους χριστιανικούς πληθυσμούς της περιοχής· η έντονη αυτή βουλγαρική δραστηριότητα προκάλεσε τις ανησυχίες και τις αντιδράσεις των Ελλήνων, όχι μόνο γιατί είχε καταργηθεί το μονοπώλιο του Πατριαρχείου, αφού μέχρι τότε όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί υπάγονταν στην αποκλειστική του δικαιοδοσία, αλλά επειδή, κυρίως, τα δύο τρίτα, περίπου, του ολαβόφωνου χριστιανικού στοιχείου είχαν προσχωρήσει στη θρησκευτική βουλγαρική οργάνωση¹⁹.

Η Βαλκανική κρίση της περιόδου 1875-1878, με τις επαναστάσεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το καλοκαίρι του 1875, τη βουλγαρική εξέγερση τον Απρίλιο-Μάιο του 1876 και το Σερβοτουρκικό πόλεμο το καλοκαίρι του 1876, αν και δεν αφορούσε άμεσα τη Μακεδονία, με την έννοια ότι αυτή δεν αποτέλεσε πεδίο ένοπλης δράσης, προκάλεσε, για πρώτη φορά μετά το βουλγαρικό Σχίσμα και την επίσημη εμφάνιση του Μακεδονικού προβλήματος, την άμεση παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, οι εκπρόσωποι των οποίων συναντήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη το Δεκέμβριο του 1876· οι ενδιαφερόμενες Δυνάμεις, Ρωσία, Αυστρο-Ουγγαρία και Μεγάλη Βρετανία — η Γαλλία, αν και είχε οικονομικά συμφέροντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφού ήταν ο κύριος χρηματοδότης της σε δάνεια, δεν αναμείχθηκε στην κρίση αυτή — παρά το γεγονός ότι συμφωνούσαν στην ανάγκη διοικητικών μεταρρυθμίσεων και στην ίδρυση δύο αυτοδιοικούμενων βιλαετιών στις περιοχές που είχαν επαναστατήσει, απέβλεπαν, ουσιαστικά, σε

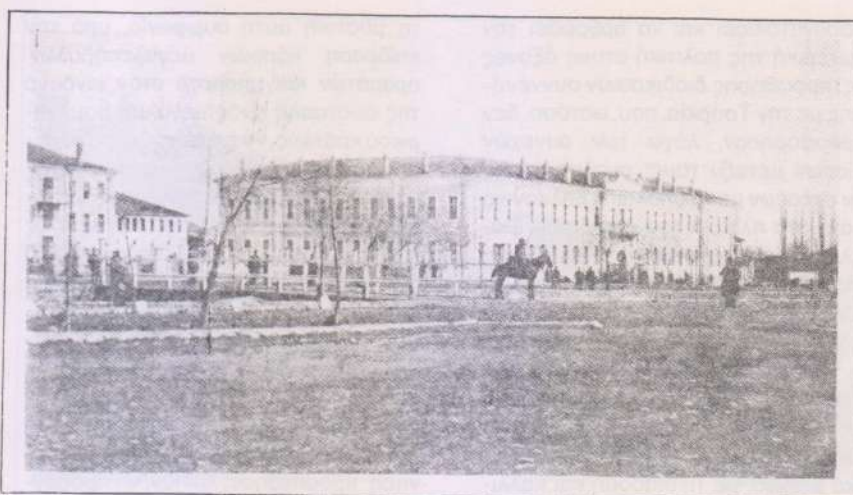

διαφορετικούς στόχους· η Ρωσία επιδίωκε την ίδρυση ολαβικών κρατών, ώστε στα πλαίσια του πανσλαβισμού, ένθερμος υποστηρικτής του οποίου ήταν ο ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Ιγνάτιεφ, να εδραιώσει την ηγεμονία της στην περιοχή· η Μεγάλη Βρετανία, προσκολλημένη σταθερά στην πολιτική της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και φοβούμενη πάντοτε τη ρωσική διέλευση στα Στενά και στη Μεσόγειο, αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στην επιλογή της άσκησης, από κοινού με τις άλλες Δυνάμεις, ή μη πίεσεων στην Πύλη· η Αυστρο-Ουγγαρία επιθυμούσε, τόσο να παρεμποδίσει τη ρωσική κάθοδο στα Βαλκάνια με την αναχαίτιση του πανσλαβισμού, αν και, ταυτόχρονα, δεν απόρριπτε την προοπτική της συνεργασίας μαζί της για τον αμοιβαίο καταμερισμό των βαλκανικών περιοχών σε ζώνες επιρροής, όσο και να επιτύχει την απόκτηση του ελέγχου της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, που αποτελούσε την ενδοχώρα της Δαλματίας²⁰. Στο σύνθετο πλέγμα των διπλωματικών αυτών εξελίξεων και επιδιώξεων ξέσπασε, τον Απρίλιο του 1877, ο ρωσο-

τουρκικός πόλεμος, που τερματίστηκε με την επιβολή, στις 3 Μαρτίου του 1878, από τους Ρώσους, των οποίων τα στρατεύματα είχαν φθάσει ως τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, της συνθήκης ειρήνης του Αγίου Στεφάνου· οι διατάξεις της συνθήκης αυτής προέβλεπαν την προσάρτηση της πεδιάδας του Μοράβα από τη Σερβία, τη διέξοδο του Μαυροβουνίου στην Αδριατική θάλασσα, την παραχώρηση αυτονομίας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη υπό το ρωσοαυστριακό έλεγχο και τη δημιουργία αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, κάτω από την κυριαρχική εποπτεία και επίβλεψη της Ρωσίας, που θα περιελάμβανε στην εδαφική της επικράτεια την κυρίως Βουλγαρία, την ανατολική Ρωμυλία, τη δυτική Θράκη και την επαρχία της Μακεδονίας, εκτός από τη Θεσσαλονίκη και τη Χαλκιδική²¹. Το μελλοντικό καθεστώς της Μακεδονίας φαινόταν να είχε, αυθαίρετα, καθοριστεί με την ενσωμάτωση της στη «Μεγάλη Βουλγαρία», που εκτεινόταν από το Δούναβη μέχρι το Αιγαίο, αγνοώντας και παραγνωρίζοντας τα κυριαρχικά ελληνικά δικαιώματα στην περιοχή.

Η άρνηση της Μεγάλης Βρετανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας να αναγνωρίσουν τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου οδήγησε στη σύγκληση του Συνεδρίου του Βερολίνου. Η ομώνυμη συνθήκη, που υπογράφηκε στις 13 Ιουλίου 1878, διακανόνιζε τις εδαφικές κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ευρώπη και στην Ασία· ιδρύθηκε αυτόνομη βουλγαρική ηγεμονία, φόρου υποτελής στο Σουλτάνο, που εκτεινόταν σε πολύ μικρότερη έκταση από εκείνη που προέβλεπε η πρόσφατη ρωσοτουρκική συνθήκη ειρήνης· η ανατολική Ρωμυλία ανακηρύσσονταν αυτόνομη, με χριστιανό διοικητή που θα διοριζόταν απευθείας από την Πύλη, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη υπάγονταν στο στρατιωτικό και διοικητικό έλεγχο της Αυστρο-Ουγγαρίας, η οποία αποκτήσε και το δικαίωμα διατήρησης φρουράς και στο σαντζάκιο του Νόβι Μπαζάρ, ενώ η Μακεδονία παρέμενε η μοναδική ευρωπαϊκή επαρχία της Αυτοκρατορίας· η Σερβία, η Ρουμανία και το Μαυροβούνιο, όχι μόνο επέκτειναν, περιορισμένα, τα γεωγραφικά τους όρια, αλλά και μετεξελιόσσανταν σε πλήρως ανεξάρτητα κράτη· η Ελλάδα δεν είχε κανένα άμεσο εδαφικό όφελος, αλλά απόσπασε απόφαση του Συνεδρίου για παραχώρηση, στο εγγύς μέλλον, της Θεσσαλίας και του μεγαλύτερου

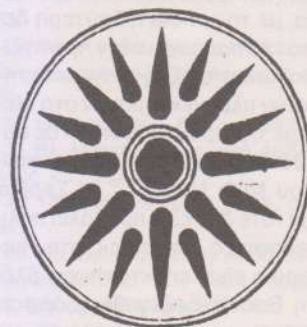
Διοικητήριο Μοναστηρίου· άρχες 20ου αι.

μέρους της Ηπείρου, μετά την οριστική διευθέτηση ορισμένων διπλωματικών διαφορών και διαδικαστικών εκκρεμοτήτων με την Τουρκία²².

Οι πολιτικές επιπτώσεις των αποφάσεων αυτών του Συνεδρίου του Βερολίνου ήταν ποικίλες. Στο επίπεδο των βαλκανικών κρατών, η Βουλγαρία, που ήταν απογοητευμένη με τη μη υλοποίηση του οράματός της «Μεγάλης Βουλγαρίας», από τη στιγμή που είχε υποστεί σημαντικές εδαφικές απώλειες, αντέδρασε με την παρακίνηση ένοπλης εξέγερσης στη βορειανατολική Μακεδονία, που, όμως, κατεστάληκε βίαια από τις οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις, ενώ η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο ήταν αρκετά δυσαρεστημένες, γιατί δεν είχαν κατορθώσει να εκπληρώσουν όλες τις αρχικές τους προσδοκίες· από την άλλη μεριά, στο πεδίο ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων, η Μεγάλη Βρετανία αποκόμισε σημαντικά πλεονεκτήματα, τόσο στο μέτρο που η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξακολουθούσε να λειτουργεί ως ανασχετικός παράγοντας στην πιθανότητα καθόδου των Ρώσων στη Μεσόγειο, όσο και στο βαθμό που προσάρτησε την Κύπρο ως αντάλλαγμα για την προστασία των τουρκικών εδαφών στην Ασία· η Αυστρο-Ουγγαρία, κατορθώνοντας να θέσει υπό τον έλεγχο της τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το σαντζάκιο του Νόβι Μπαζάρ, είχε αποκτήσει αξιοσημείωτα οφέλη, γιατί αφενός μεν επιβεβαίωσε τις προθέσεις της και άφηνε ανοικτή την πρόσβαση προς το Αιγαίο και τη Θεσσαλονίκη, αφετέρου δε δυσχέραινε και παρεμπόδιζε την μελλοντική συνεργασία ή ένωση της Σερβίας και του Μαυροβουνίου· η Ρω-

σία, αν και νομιμοποιήθηκε στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη ως προστάτιδα δύναμη των σλαβικών κρατών, ήταν η μεγάλη χαμένη από την ειρηνική επίλυση των ζητημάτων, αφού αναγκάστηκε όχι μόνο να εγκαταλείψει την ιδέα της «Μεγάλης Βουλγαρίας» και την πραγματοποίηση του πανσλαβιστικού οράματος, αλλά, επιπλέον, υποχρεώθηκε να μοιράσει τα διπλωματικά κέρδη που είχε κερδίσει, διεξάγοντας τον πόλεμο με την Τουρκία, με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές Δυνάμεις²³.

Η Βαλκανική, λοιπόν, κρίση της περιόδου 1875-1878 οδήγησε στην εδαφική γειτνίαση της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας, τόσο μεταξύ τους όσο και με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που είχαν ως κοινό συνοριακό γεωγραφικό κέντρο τη Μακεδονία. Επειδή το άρθρο 23 της συνθήκης του Βερολίνου προέβλεπε ριζικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις για τις χριστιανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και η Μακεδονία, η ελληνική κυβέρνηση, στην προσπάθειά της να διασφαλίσει τα συμφέροντα του ελλητισμού, επιδίωξε με ρεαλισμό να

προσανατολίζει και να αρθρώσει την εξωτερική της πολιτική στους άξονες της: προώθησης διαδικασιών συνεννόησης με την Τουρκία, που, ωστόσο, δεν καρποφόρησαν, λόγω των συνεχών κρίσεων μεταξύ τους· ομαλοποίησης των σχέσεων με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη στα πλαίσια του αμοιβαίου διαμελισμού της Μακεδονίας σε ζώνες επιρροής, που δεν ευδοκίμησε από τη στιγμή που οι Βούλγαροι διεκδικούσαν ολόκληρη, σχεδόν, τη Μακεδονία μαζί με τη Θεσσαλονίκη· της διατήρησης και ενίσχυσης της ελληνικής επιρροής στη μέση ζώνη, αφού είχε θεωρηθεί ότι η βόρεια βρίσκονταν, ήδη, υπό βουλγαρικό έλεγχο, με τη διάδοση και καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας και παιδείας στους μη ελληνόφωνους, κυρίως στους σλαβόφωνους, πατριαρχικούς πληθυσμούς²⁴. Η αποτυχία, όμως, των προσπαθειών για την εφαρμογή των διοικητικών μέτρων στη Μακεδονία, σε συνδυασμό με τη βουλγαρική αδιαλλαξία, υποχρέωσαν την ελληνική κυβερνητική ηγεσία να αναπροσδιορίσει τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής: πρωταρχικός στόχος ήταν, πλέον, η προώθηση της ελληνικής παιδείας και γλώσσας, που στην πράξη αποδείχθηκε δυσχερής, εξαιτίας των διαφορετικών απόψεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του επίσημου ελληνικού κράτους· η αξιοποίηση του ρόλου της εκκλησίας, η οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων της Μακεδονίας και η σωστή ενημέρωση και πληροφόρηση συνιστούσαν τους συμπληρωματικούς σκοπούς για την κατοχύρωση των ελληνικών θέσεων στην περιοχή²⁵.

Από το 1880 ξεκίνησε ένας οξύτατος θρησκευτικός ανταγωνισμός μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων κληρικών με προπαγανδιστικές προσηλυτιστικές εκστρατείες και με την εξάσκηση φυσικής βίας και οικονομικών πιέσεων για τον έλεγχο της περιοχής της Μακεδονίας, ενώ τον Ιούνιο του 1881 υπογράφηκε μεταξύ της Σερβίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας μια μυστική αμυντική συμμαχία, με την οποία η δεύτερη δεσμεύονταν να παράσχει στην πρώτη διπλωματική υποστήριξη για την απόκτηση εδαφικών πλεονεκτημάτων στη Μακεδονία, με την προϋπόθεση ότι σε αυτά δεν θα περιλαμβάνονταν το σαντζάκι του Νόβι Μπαζάρ²⁶. Η Σερβία, που μέχρι τότε δεν είχε προβάλει πολιτικές ή εδαφικές απαιτήσεις στην περιοχή, αφού είχε επεκτατικές βλέψεις στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, άρχισε, έχοντας ως ισχυρό πολιτικό στήριγμα

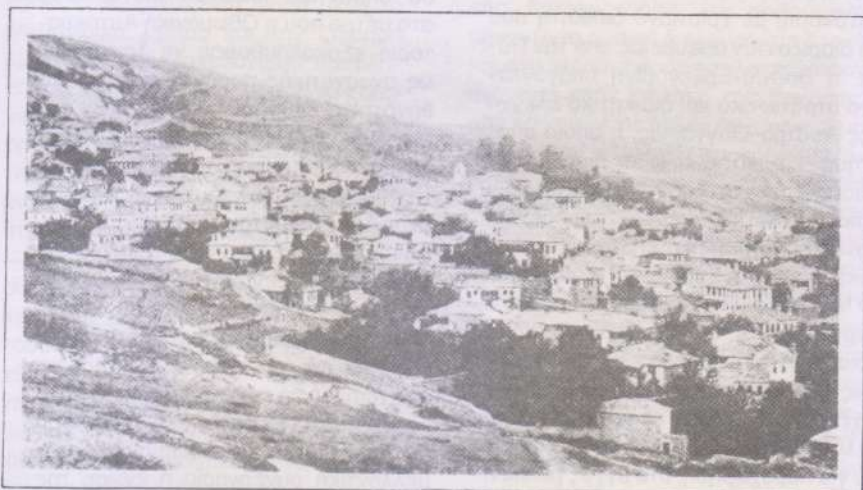
τη μυστική αυτή συμφωνία, υπό την επίδραση κάποιων μεγαλεπήβολων οραμάτων και μπροστά στον κίνδυνο της σύστασης ενός μεγάλου βουλγαρικού κράτους, να επιδεικνύει ενδιαφέρον και να αναμειγνύεται στους ελληνοβουλγαρικούς ανταγωνισμούς· ωστόσο, μειονεκτούσε σε σύγκριση με τους Έλληνες και τους Βούλγαρους, γιατί αφενός μεν δεν είχε καμιά δική της εκκλησιαστική οργάνωση, και, συνεπώς, περιορισμένα ερείσματα στο σλαβικό χριστιανικό στοιχείο, αφετέρου δε δεν είχε κατορθώσει να πετύχει την αναγνώριση σερβικής μειονότητας στη Μακεδονία από την οθωμανική κυβέρνηση· προσπάθησε, λοιπόν, να προσεγγίσει την Ελλάδα, προτείνοντας την κοινή συνεργασία για την αντιμετώπιση του βουλγαρικής διείσδυσης και για τον καθορισμό ζωνών επιρροής· η ελληνική ηγεσία, φοβούμενη ότι μια τέτοια προοπτική θα οδηγούσε σε τουρκοβουλγαρική σύμπραξη, τήρησε άκαμπτη στάση τόσο στις σερβικές εδαφικές διεκδικήσεις όσο και στο διορισμό Σέρβων αρχιερέων στις βόρειες μητροπόλεις²⁷.

Την ίδια εποχή η Ρωσία, σε αντίθεση με την Αυστρο-Ουγγαρία που ελέγχει πολιτικά και διπλωματικά τη Σερβία, δεν κατορθώνει να θέσει υπό την αποκλειστική πολιτική της επιρροή τη Βουλγαρία, με αποτέλεσμα να χάσει βαθμιαία το μοναδικό βαλκανικό προμαχώνα προώθησης των ηγεμονικών της επιδιώξεων²⁸. Παράλληλα, στις 18 Σεπτεμβρίου 1885 εκδηλώνεται επαναστατική εξέγερση στην ανατολική Ρωμυλία, που δίνει την ευκαιρία στη Βουλγαρία να την προσαρτήσει με στρατιωτικό πραξικόπημα την επόμενη μέρα· η Τουρκία δεν αντέδρασε με στρατιωτικά

μέσα, αλλά προτίμησε την ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος απευθυνόμενη στις Δυνάμεις, ενώ η Σερβία, ζητώντας εδαφικά ανταλλάγματα ως απόρροια της εδαφικής επέκτασης της Βουλγαρίας, της κηρύττει, με προτροπή της Αυστρο-Ουγγαρίας, τον πόλεμο· ο σύντομος αυτός σερβοβουλγαρικός πόλεμος, που έληξε με την απροσδόκητη ήττα της Σερβίας, αποτέλεσε την αφετηρία μιας νέας προπαγανδιστικής πολιτιστικής και πολιτικής εκστρατείας της Βουλγαρίας στη Μακεδονία, που εμφανίζονταν ως η ανερχόμενη δύναμη που ήταν ικανή να εκπληρώσει τους απελευθερωτικούς πόθους των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής²⁹.

Στις αρχές του 1890 η Πύλη επέτρεψε τη δημιουργία τεσσάρων βουλγαρικών επισκοπών στη Μακεδονία, ενώ άλλες τρεις ιδρύθηκαν επτά χρόνια αργότερα· το δικαίωμα αυτό παραχωρήθηκε και στη Σερβία το 1896³⁰. Επίσης, το 1893, στα πλαίσια της βουλγαρικής δραστηριότητας με την ίδρυση σχολείων, την εκπαίδευση και ανάδειξη ντόπιων στελεχών και την οργάνωση ένοπλων σωμάτων, ιδρύθηκε στη Ρέονα η «Μυστική Μακεδονο-Αδριανου-

Άποψη Μεγαρόβου· αρχές 20ου αι.

πολίτικη Επαναστατική Οργάνωση», που το 1896 μετονομάστηκε σε «Εσωτερική Μακεδονο-Αδριανουπολίτικη Επαναστατική Οργάνωση», με διακηρυγμένο σκοπό την αυτονομία της Μακεδονίας, στη βάση της αμοιβαίας συνεννόησης και ισότιμης συνεργασίας των εθνότητων· το 1895, όμως, δημιουργήθηκε στη Σόφια το «Ανώτατο Κομιτάτο», που, ελέγχοντας την ηγεσία της ΕΜΕΟ, προωθεί, με στρατιωτικά μέσα, το βασικό στόχο της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής, που ήταν η προσάρτηση της Μακεδονίας³¹.

Ταυτόχρονα με τις εξελίξεις αυτές στο χώρο της Μακεδονίας, η κρίση που προκλήθηκε στην περίοδο 1894-1896 στην ευρύτερη Οθωμανική Αυτοκρατορία αναφορικά με το αρμενικό πρόβλημα, επικέντρωσε το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων, που άρχισαν να σκέφτονται, ξανά, τη δυνατότητα επιβολής διοικητικών μεταρρυθμίσεων στην Τουρκία· η Μεγάλη Βρετανία, εγκαταλείποντας το δόγμα της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρότεινε είτε ναυτική επέμβαση είτε διαμελισμό και διανομή των οθωμανικών εδαφών· η ουδέτερη στάση της Γαλλίας, που υποστήριζε την ακεραιότητα της Τουρκίας, και οι αντιδράσεις της Γερμανίας, που είχε οικονομικά συμφέροντα στην περιοχή, και της Ρωσίας, που φοβόταν μήπως τεθούν υπό βρετανικό καθεστώς η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά, είχαν ως αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή των προτάσεων αυτών³². Πρέπει, ωστόσο, να επισημάσουμε τη σημαντική μεταβολή της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής, που, για πρώτη φορά στον περασμένο αιώνα, εγκατέλειπε, ουσιαστικά, τη στρατηγική αρχή της διαφύλαξης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που θα επηρεάσει καθοριστικά τις μετέπειτα διπλωματικές και γενικότερες πολιτικές εξελίξεις.

Στις 5 Απριλίου του 1897 εξερράγη, με πρωταρχική αιτία την επανάσταση και την απελευθέρωση της Κρήτης, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, που προκάλεσε άμεσες επιπτώσεις και στο Μακεδονικό ζήτημα³³. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 1897 η βουλγαρική κυβέρνηση είχε έρθει σε συνεννόηση με τη Σερβία, με στόχο τη ρύθμιση των διαφορών τους στη Μακεδονία και την τήρηση ουδετερότητας στις πολεμικές εχθροπραξίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας· είχαν, όμως, διακηρύξει ότι, σε περίπτωση γενίκευσης της ανατα-

Μοναστήρι Μπουκόβου· αρχές 20ου αί.

ραχής, θα προσπαθούσαν με στρατιωτική επέμβαση να αποκομίσουν εδαφικά οφέλη από τη Μακεδονία· στα πλαίσια αυτής της ομαλοποίησης των σερβοβουλγαρικών σχέσεων είναι δυνατόν να εξηγηθεί η άρνηση της Βουλγαρίας να διαπραγματευτεί τις προτάσεις της ελληνικής κυβέρνησης Θ. Δηλιγιάννη, στη βάση μιας αμοιβαίας συνεννόησης για το Μακεδονικό, για την ίδρυση αυτόνομης Μακεδονίας ή για τον προσδιορισμό ζωνών επιρροής με δυνατότητα βουλγαρικής πρόσβασης στο Αιγαίο³⁴.

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ: Συνθήκες έναρξης του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα στο μεταίχμιο του 20ού αιώνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

17. Πβ. *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 451.
18. Βλ. Χριστοδουλίδης, ό.π., σελ. 310-311.
19. Βλ. Σβολόπουλος, ό.π., σελ. 35, Βαρβιτσιώτη-Μανωλοπούλου, ό.π., σελ. 42-43, και Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 87. Σχετικά με τη Βουλγαρική απόσχιση και την ελληνική αντίδραση, βλέπε περισσότερα *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 452-455.
20. Πβ. Χριστοδουλίδης, ό.π., σελ. 312-313, και *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 455-458.
21. Βλ. στο ίδιο, ό.π., σελ. 318 και 456 αντίστοιχα.
22. Βλ. Χριστοδουλίδης, ό.π., σελ. 321.
23. Βλ. στο ίδιο, ό.π., σελ. 322-323, και *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 458.
24. Πβ. *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 460.
25. Πβ. στο ίδιο, ό.π., σελ. 460-461.
26. Βλ. Anderson, ό.π., σελ. 269.
27. Ibidem. Επίσης, βλέπε περισσότερα *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 458-459 και 462.
28. Πβ. Χριστοδουλίδης, ό.π., σελ. 349-353.
29. Βλ. στο ίδιο, ό.π., σελ. 352, *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 461, και Σβορώνος, ό.π., σελ. 109.
30. Βλ. Anderson, ό.π., σελ. 269.
31. Βλ. *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 462, και Σβορώνος, ό.π., σελ. 109.
32. Πβ. Χριστοδουλίδης, ό.π., σελ. 382-384.
33. Πβ. Βακαλόπουλος Απόστολος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Βάνιας, 1991, σελ. 320-323.
34. Βλ. *Μακεδονία...*, ό.π., σελ. 465.

Η αναγέννηση του βουλγαρομακεδονικού εθνικισμού

Μια πρώτη προσέγγιση

του Κυριάκου Κεντρωτή*

Μετά την πτώση του καθεστώτος Ζίφκωφ στα τέλη του 1989, άρχισε η δειλή αναβίωση παλαιών ξεχασμένων «μακεδονικών» τάσεων στο χώρο της ευρύτερης βουλγαρικής περιοχής του Πιρίν. Αφ' ενός μιν άρχισε να διαμορφώνεται η τάση εκείνων που συνεργάζονται πλήρως με την πολιτική του κράτους των Σκοπίων και πρόκειται για την οργάνωση «Ενωμένη Μακεδονική Οργάνωση - Ίλιντεν» («ΟΜΟ - Илден») κι αφ' ετέρου δε η τάση των Βερχοβιστών που έχει βρει την έκφρασή της στην ανασύσταση της οργάνωσης «Ένωση Μακεδονικών Συλλόγων - Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση» («СМО - VMRO») που εκφράζει έναν ευρύτερο βουλγαρικό εθνικισμό που ανάμεσα στα άλλα έχει ως απώτερο σκοπό τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης ενιαίας Μακεδονίας υπό βουλγαρική κυριαρχία.

Πρόεδρος αυτής της οργάνωσης είναι ο Ντίμιταρ Γκότσεφ, ιστορικός, και δημοσιογραφικό της όργανο η εφημερίδα «ΜΑΚΕΝΤΟΝΙΑ». Ως κύριες επιδιώξεις της φαίνεται να έχει τους εξής άξονες¹.

- i. Επαναφορά της βουλγαρικής ταυτότητας των «Μακεδόνων».
- ii. Προσωρινή στήριξη της ανεξαρτησίας του κράτους των Σκοπίων.
- iii. Μελλοντική ενοποίησή του με τη Βουλγαρία.
- iv. Προσπάθεια παρουσίασης των Ελλήνων δίγλωσσων ως Βουλγάρων.

Η ΕΜΣ-ΕΜΕΟ έχει βρει μεγαλύτερη απήχηση στον πληθυσμό της περιοχής του Πιρίν, που διοικητικό της κέντρο είναι το Μπλαγκόεφγκραντ, χωρίς όμως να έχει προσλάβει ακόμα τη μορφή πολιτικού κόμματος. Βρίσκεται σε έντονη αντιπαράθεση με την ΕΜΕΟ/VMRO στο κράτος των Σκοπίων αναφορικά με τη βουλγαρική ή σλαβομακεδονική ταυτότητα των σλαβόφωνων κατοίκων της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας. Κεντρικό σύνθημα της

οργάνωσης είναι ότι «όλοι είμαστε αδέρφια» και ότι ο κύριος υπεύθυνος για τη σημερινή κατάσταση ήταν ο Τίτο, που επεδίωξε με την πολιτική του να αποποιηθούν οι κάτοικοι του κράτους των Σκοπίων τη βουλγαρική τους ταυτότητα.

Πρέπει να τονιστεί, επίσης, και το γεγονός των σημαντικών επιδράσεων που δέχεται η οργάνωση από τις ανασταθείσες στον Καναδά και τις ΗΠΑ παλαιές εθνικιστικές βουλγαρομακεδονικές οργανώσεις των «Μακεδονικών Πατριωτικών Οργανώσεων» (ΜΠΟ/«Macedonian Patriotic Organizations»)², των οποίων κύριο δημοσιογραφικό όργανο είναι η εφημερίδα (Μακεντόνσκα Τριμπούνα» (χρησιμοποιεί παράλληλα με την αγγλική γλώσσα και μια παλαιοβουλγαρική, εκκλησιαστική γραφή).

Κι αυτή η αναγέννηση της βουλγαρομακεδονικής αλτρωτικής κίνησης στο εξωτερικό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ειδικά στις ΗΠΑ λειτουργούσαν ανέκαθεν ορισμένες παλαιές προπολεμικές βουλγαρομακεδονικές οργανώσεις, αυτές οι λεγόμενες ΜΠΟ, πού, όμως, έφθιναν με το χρόνο, καθώς δεν ανανεωνόταν το ανθρώπινο δυναμικό τους με νέους μετανάστες από τη Βουλγαρία. Οι οργανώσεις αυτές είχαν παραμείνει προσκολλημένες σε προπολεμικά σχήματα επίλυσης του μακεδονικού ζητήματος, με τη δημιουργία ενός μακεδονικού κράτους, στην ουσία ενός δεύτερου βουλγαρικού κράτους. Αυτή η φθίνουσα κίνηση εμφανίζεται ξαφνικά να θέλει να επηρεάσει τις εξελίξεις τόσο στη Βουλγαρία όσο και στη Δημοκρατία των Σκοπίων, ξαναφέροντας στην επιφάνεια το παλαιό σύνθημα της δεξιάς πτέρυγας της ΕΜΕΟ/VMRO για την ίδρυση μιας ενιαίας και ανεξάρτητης Μακεδονίας. Σήμερα χρηματοδοτεί οργανώσεις στη Βουλγαρία, αλλά ταυτόχρονα καλλιεργεί και τις σχέσεις της με τα Σκόπια. Μέσα στον παραλογισμό των αποκομμέ-

νων, εδώ και μισό αιώνα, οραματιστών εθνικιστών, οι οπαδοί των ΜΠΟ της Αμερικής, του Καναδά, της Βραζιλίας και της Ευρώπης ελπίζουν να συνενώσουν τα χωρισμένα «αδέρφια» τους «Μακεδονιστές» των Σκοπίων και τους Βουλγάρους του Μπλαγκόεφγκραντ με το σύνθημα του αγώνα κατά του «κίονου εχθρού», δηλαδή των Ελλήνων.

Οι αντιπροσωπείες των ΜΠΟ από όλο τον κόσμο διοργάνωσαν στο Νη-τρόιτ της πολιτείας του Μίτσιγκαν στις ΗΠΑ το ετήσιο συνέδριό τους από τις 30 Αυγούστου έως την 1η Σεπτεμβρίου 1991. Ήταν το 70ο ετήσιο συνέδριο όπου δόθηκε από τους διοργανωτές μεγάλη δημοσιότητα και λαμπρός πανηγυρικός τόνος, αφού οι ραγδαίες εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη και στα Βαλκάνια καθιστούσαν το αντικείμενο δράσης των ΜΠΟ, μετά από πολλές δεκαετίες, εξαιρετικά επίκαιρο και ελκυστικό.

Γενικός τίτλος του συνεδρίου ήταν: «Ξημέρωμα της Ελευθερίας» («Dawn of Freedom») και το επίσημο όργανο των ΜΠΟ η «Makedonska Tribuna» έφερε στο φως της δημοσιότητας δεκάδες επιστολές προσωπικοτήτων, οργανώσεων και κυβερνήσεων, που ανάλογα με τη θέση τους και την πολιτική τους εξέφραζαν τη συμπάθειά τους για τη διοργάνωση αυτού του συνεδρίου.

Οι σύνεδροι μετά το πέρας των εργασιών του συνεδρίου ενέκριναν ψήφισμα, όπου μεταξύ των άλλων κάνουν έκκληση στη διεθνή κοινότητα για άμεση αναγνώριση της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» ως ελεύθερου και ανεξάρτητου κράτους, προκειμένου στη συνέχεια να αναπτυχθεί και να αποτελέσει «μια Ελβετία των Βαλκανίων»³.

Μετά από 60 χρόνια διακοπής και ύστερα από πρωτοβουλία της ΕΜΣ-ΕΜΕΟ πραγματοποιήθηκε από τις 25-27/5/1991 το Β' Μεγάλο Μακεδονικό Συνέδριο στη μητρόπολη του βουλγαρομακεδονικού εθνικισμού, στο Μπλα-

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

BMPO СЪЮЗ НА ΜΑΚΕΔΟΝСКИТЕ ДРУЖЕСТВА

ГОДИНА II • 12 ЈУЛИ - 18 ЈУЛИ 1991 Г. • ЦЕНА 1 ЛВ.

ИЗЛИЗА ВСЕКИ ПΕΤΨΚ ΕΡΩ 24

ХарикатуристЪТ ТОДОР ЦОНЕВ
хоментира събитията
в Югославия
специално за
в. „Македония“

ЗАЩО ΚΡΟΚΟΔИЛЪТ ΠΛΑΙΕΨ

РАДИО СЛОПЕ СЪ В СПЕЦИАЛНО ПЕЧАЛЕНЕ СЛОВО НА РУСКОС НА СЪЮЗКОММУНИСТИЧЕСКО

γκόεφγκραντ. Στο συνέδριο έλαβαν μέγρος γύρω στα 1500 άτομα από τη Βουλγαρία και το εξωτερικό και δόθηκε ιδιαίτερη δημοσιότητα από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας της Βουλγαρίας.

Από τις ηγετικές φυσιογνωμίες του βουλγαρομακεδονικού αλυτρωτικού κινήματος που παρέστησαν στο συνέδριο, ξεχωρίζουν ο πρόεδρος της ΕΜ-Σ-ΕΜΕΟ / СМО-VMRO Ντίμητjar Γκότσεφ, ο Αντιπρόεδρος Στόγιαν Μπογιατζιέφ, η Μαρία Κόεβα, κόρη του Τόντορ Αλεξαντρώφ (ιδρυτής της ιστορικής VMRO / 1893), ο Ατάνας Μιχαήλωφ, αδελφός του Ιβάν Μιχαήλωφ (τελευταίος ηγέτης των ΜΠΟ), ο πρόεδρος της ΜΠΟ/ΗΠΑ Ιβάν Λεμπάμωφ και της ΜΠΟ/Καναδά Γκεόργκι Μλαντένωφ.

Αξιοπρόσεκτο γεγονός ήταν η κατά μέσο όρο μεγάλη ηλικία των συμμετεχόντων στο συνέδριο (50-70 χρόνων). Ιδιαίτερα οξείς και επιθετικοί ήταν κυρίως οι ομιλητές που προήρχοντο από τις οργανώσεις του εξωτερικού, ενώ οι τοποθετήσεις των συνέδρων ήσαν τόσο ανθελληνικές όσο, κυρίως, και αντισερβικές.

Το επίσημο βουλγαρικό κράτος, αν και είχε προσκληθεί να παρακολουθήσει τις εργασίες του συνεδρίου, έλαμψε δια της απουσίας του, γεγονός που προκάλεσε τη δυσαρέσκεια και την πικρία των οργανωτών του. Μοναδική εξαίρεση υπήρξε η παρουσία του προέδρου του Βουλγαρικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Πέταρ Ντεμτλιέφ. Ιδιαίτερα αισθητή μπορεί να χαρακτηριστεί η παρουσία της Βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, κυρίως από την περιοχή του Μπλαγκόεφγκραντ με επικεφαλής το Μητροπολίτη Νευροκόπιου Ποιμήν.

Η άλλη οργάνωση του «ΟΜΟ-Ίλιντεν»⁴ είναι πολύ μικρή και ενισχύεται από τα Σκόπια. Η απήχησή της στη Βουλγαρία δεν ξεπερνά τα πολύ στενά πλαίσια μιας πολύ μικρής ομάδας (γύ-

ρω στα 500 άτομα), ενώ έχει κηρυχθεί αντισυνταγματική ως πολιτικό κόμμα.

Εδρεύει στην περιοχή της λεγόμενης «Μακεδονίας του Πιρίν» / Pirin-ska Makedonija και συγκεκριμένα στο Πετρίτσι. Ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1990 και έχει ως κυριότερους στόχους τους εξής:

- i. Αναγνώριση εκ μέρους του επίσημου βουλγαρικού κράτους της ιδιαίτερης ταυτότητας των κατοίκων του Πιρίν, να μπορούν δηλαδή να δηλώνονται ως «Μακεδόνες».
- ii. Ελεύθερη χρήση της «μακεδονικής» γλώσσας σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της Βουλγαρίας.
- iii. Ελεύθερη άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων για τα «μακεδονικά» κόμματα της περιοχής του Πιρίν.
- iv. Μελλοντική αποχώρηση των δυνάμεων κατοχής του βουλγαρικού κράτους από την περιοχή του Πιρίν που στη συνέχεια θα τεθεί υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων.

Σε άμεση συνεργασία με την οργάνωση αυτή βρίσκεται και η εδρεύουσα στη Σόφια οργάνωση «Ίλιντεν VMRO - Ανεξάρτητη», που αριθμεί γύρω στα 600 άτομα και ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1989. Στις 2/8/1990 προσπάθησαν και οι δύο αυτές οργανώσεις να συγκαλέσουν το πρώτο συνέδριό τους στην πόλη Oshtava. Υπήρξαν συγκρούσεις με τις δυνάμεις ασφαλείας και το συνέδριο τελικά δεν κατάφερε να τελειώσει τις εργασίες του.

Είναι αναγκαίο εδώ να επισημανθεί ότι, παρά τα πρώτα αισθήματα ευφορίας, τόσο σε επίπεδο οργανώσεων όσο και σε κυβερνητικούς κύκλους, για το γεγονός ότι η Βουλγαρία μπορεί και μιλάει πλέον ελεύθερα για το «Μακεδονικό», δεν λείπουν και οι έντονες ανησυχίες για την τυχόν ανεξέλεγκτη πορεία των πραγμάτων. Η αναγέννηση του βουλγαρομακεδονικού εθνικισμού

μπορεί να οδηγήσει και πάλι, όπως στην περίοδο του Μεσοπολέμου, στη δημιουργία μιας ημιαυτόνομης περιοχής, αυτής του Πιρίν (τότε είχε δημιουργηθεί από τη δεξιά - εθνικιστική πτέρυγα της VMRO υπό τον Ιβάν Μιχαήλωφ).

Στο ιδεολογικό επίπεδο οι βουλγαρομακεδονικές οργανώσεις με τα αντίστοιχα κλιμάκια σε κυβερνητικό επίπεδο προωθούν τη βουλγαρική ταυτότητα των «Μακεδόνων». Στο πολιτικό, όμως, επίπεδο έχει υιοθετηθεί η προσέγγιση των Σκοπίων καταρχήν και η μετέπειτα υπαγωγή της «ενιαίας» Μακεδονίας υπό τη βουλγαρική κυριαρχία.

Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής η νεόκοπη κυβέρνηση της Ένωσης Δημοκρατικών Δυνάμεων / CDC, που σχηματίστηκε μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1991, προχώρησε στην αναγνώριση του κράτους των Σκοπίων στις 14/2/1992⁵, παραμένοντας, όμως, πιστή στην πάγια βουλγαρική στάση της μη αναγνώρισης της ύπαρξης «μακεδονικής» εθνότητας. Στην προσπάθεια ενίσχυσης αυτής της θέσης της η βουλγαρική κυβέρνηση κάνει λόγο για το άρθρο 49 του Συντάγματος των Σκοπίων που κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμά τους να παρεμβαίνουν στα εσωτερικά των όμορων κρατών, για να προστατεύσουν τα δικαιώματα της «μακεδονικής μειονότητας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Makedonija», φύλ. 39, 25-31/10/1991.
2. Konstadin Gerdev: "Makedonskite patrioticheski organizatsii v Canada" («Μακεδονικές Πατριωτικές Οργανώσεις στον Καναδά»), Σόφια 1991. Χαράλαμπος Σωτηρόπουλος: «Η ανθελληνική προπαγάνδα των Σλάβων και το Μακεδονικό Ζήτημα», Αθήνα 1961, σελ. 41 κ.εξ.
3. Ivan Michailov: "Makedonia - A Switzerland of the Balkans", St. Louis 1950 (αγγλική μετάφραση).
4. Helsinki Watch: "Destroying ethnic identity: Selective persecution of Macedonians in Bulgaria", 12/2/1991, σελ. 1-16.
5. Βλ. το κείμενο της διακήρυξης της αναγνώρισης των Σκοπίων από τη βουλγαρική κυβέρνηση στην εφημερίδα «Makedonska Tribuna», 23/1/1992.

* Ο Κυριάκος Κεντρωτής είναι Πολιτικός Επιστήμονας, Διδάκτορας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Κάιζερσλάουτερν της Ο.Δ. της Γερμανίας κι εξωτερικός συνεργάτης του Ελληνικού Ινστιτούτου Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π.).

Ένα μικρό οδοιπορικό στα παράλια της Ανατολικής Ρωμυλίας Αγχίαλος, Μεσημβρία, Σωζόπολη

του εν Αθήναις Συλλόγου Αγχιαλιτών «Η ΑΓΧΙΑΛΟΣ»

Τώρα που πέσανε τα τείχη και κατακάθεται ο κονιορτός που επιμελώς σκέπαζε την ιστορία, δειλά αλλά σταθερά, αναδύονται από την αφάνεια ανθρώπινες ομάδες που τους είχε απαγορευθεί να δηλώνουν και να είναι αυτοί που στην πραγματικότητα είναι.

Μια ομάδα ανθρώπων, ένας λαός αυτής της κατηγορίας είναι και οι Έλληνες, αυτοί οι οδοιπόροι της ιστορίας, που ως πρόσφατα, όλοι μα όλοι μας έλεγαν, πως βρίσκονται και δικαιούνται να βρίσκονται μόνο στα όρια, που οι εκάστοτε μεγάλες δυνάμεις είχαν ορίσει ως τόπο κατοικίας και ύπαρξης αυτής της εθνότητας.

Οι διώξεις, οι εξανδραποδισμοί, οι μεθοδεύσεις και οι σκοπιμότητες, δεν στάθηκαν όμως πάντοτε ικανές να σβήσουν τα ίχνη από το πέρασμα του ελληνισμού στα μέρη που άνησε και ευδοκίμησε και που, ούτε λίγο ούτε πολύ, ήταν και εν μέρει ακόμη, ευτυχώς, είναι τα παράλια της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας: μέρη τα οποία, όπου και αν στρέψεις το βλέμμα, αποπνέουν ελληνισμό.

Από μια μισογκρεμισμένη αρχαία κολώνα, μια μισοσβησμένη ελληνική επιγραφή, μια εγκαταλελειμμένη εκκλησία ή μοναστήρι, ένα παλιό νεοκλασικό, αλλά κυρίως μια ανθρώπινη φυσιογνωμία με μεγάλα εκφραστικά μάτια και αιγιακά χαρακτηριστικά, που ενώ στις περισσότερες φορές, ούτε το όνομά του και ενίοτε ούτε η επίσημη θρησκεία του, παραπέμπουν στην σημερινή Ελλάδα, εν τούτοις, δειλά χρησιμοποιεί σ' ένα βαθμό, μια κάποια παλιά ελληνική διάλεκτο, και διατηρεί με πείσμα τις μνήμες και την συνείδηση μιας συγκεκριμένης καταγωγής, που οι νόμοι και οι διατάξεις αυταρχικών καθεστώτων δεν μπορούν να του απαγορεύσουν να θυμάται.

Ας αφήσουμε λοιπόν τους νοσταλγούς πατριώτες μας του εν Αθήναις συλλόγου Αγχιαλιτών «Η ΑΓΧΙΑΛΟΣ» να μας ξεναγήσουν σε μια τέτοια γωνιά στα βουλγαρικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας.

Βαγγέλης Βουρδουμπάκης

ρισσότεροι κάτοικοι εκδιώχθηκαν και κατέφυγαν στην Ελλάδα, όπου ίδρυσαν τη **Νέα Αγχίαλο Βόλου** και την **Αγχίαλο της Θεσσαλονίκης**. Πολλοί όμως παρέμειναν εκεί, έζησαν όλα αυτά τα χρόνια μαζί με τους Βούλγαρους αρμονικά, χωρίς να αφομοιωθούν, και διατήρησαν τη γλώσσα, τη θρησκεία, τα έθιμα και τις παραδόσεις του ελληνικού έθνους.

Μέσα στα πλαίσια σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ των κατοίκων της Νέας και της Παλαιάς Αγχιάλου και ανταποκρινόμενοι στην μεγάλη επιθυμία των ελληνικής καταγωγής κατοίκων της Παλαιάς Αγχιάλου, για μάθηση και πολιτιστική ανάπτυξη, αρχίσαμε από το 1990 τις προσπάθειες να ιδρυθεί στην πόλη πολιτιστικός ελληνοβουλγαρικός σύλλογος και φροντιστήριο διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας. Έτσι άρχισε το 1990 να λειτουργεί το φροντιστήριο, ενώ φέτος ιδρύθηκε και επίσημα ο σύλλογος, με την επωνυμία «ΑΓΧΙΑΛΟΣ».

Ύστερα από την αδελφοποίηση των δύο πόλεων, της Νέας και της Παλαιάς Αγχιάλου, που τα προξενεία έκανε ο σύλλογός μας, άνοιξε ο δρόμος για αμοιβαία ανταλλαγή επισκέψεων δημάρχων, προέδρων και παραγόντων της πνευματικής και οικονομικής ζωής των δύο πόλεων. Κατά την επίσκεψη, το Μάιο του 1991, του Δημάρχου της Νέ-

Η εκδρομή του συλλόγου μας, που έγινε τον Μάιο στην **Παλαιά Αγχίαλο** (Πομόριε) και άλλες πόλεις της πρώην Ανατολικής Ρωμυλίας, που σήμερα είναι βουλγαρική επαρχία, δεν ήταν μια συνηθισμένη ψυχαγωγική εκδρομή. Ήταν ένα προσκύνημα στις αλησμόνητες χαμένες πατρίδες, που οι πρόγονοί μας γεννήθηκαν, έζησαν, μεγαλούργησαν και θάφτηκαν εκεί. Ένας φόρος τιμής στις ελληνικές πόλεις της πρώην Ανατολικής Ρωμυλίας, **Αγχίαλο, Σωζόπολη, Μεσημβρία, Φιλιπούπολη** και **Στενήμαχο**, που άλλοτε άκμαζε ο ελληνισμός. Μαζί μας και ο πατήρ Αθανάσιος, ιερέας του ιερού ναού Αγ. Γεωργίου Νέας Αγχιάλου, με τον ιεροψάλτη του ναού και μέλη της κοινότητας Νέ-

ας Αγχιάλου.

Στη Βουλγαρία φθάσαμε το βράδυ της ίδιας μέρας και διανυκτερεύσαμε στην Άνω Τζουμαγιά. Την επομένη μέρα, νωρίς το απόγευμα, είμασταν στην **Αγχίαλο**, την πατρίδα των προγόνων μας. Είναι μια πόλη 14.000 κατοίκων, από τους οποίους 40% περίπου είναι ελληνικής καταγωγής. Βρίσκεται στα παράλια του Εύξεινου Πόντου, στον κόλπο του **Πύργου** (σημερινό *Μπουργκάς*), ανάμεσα σε αμπέλια και αλυκές, με αξιόλογο πολιτισμό και μεγάλη ιστορία. Από το 540 π.Χ. που ιδρύθηκε, κατοικείτο σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες, μέχρι το 1906, που κήκε σχεδόν ολόκληρη από τους Κομιτατζήδες. Μετά την καταστροφή της, οι πε-

Αγχιάλου, με κλιμάκιο εμπειρογνομώνων από τον γεωργικό, επαγγελματικό και εμπορικό κόσμο της Π. Αγχιάλου, πραγματοποιήθηκε στη Ν. Αγχιάλο συνέδριο εργασίας, με συμμετοχή και του εμπορικού επιμελητηρίου του Βόλου και του Αλμυρού, για την ανάπτυξη, την μεταφορά τεχνογνωσίας και την εμπορία των προϊόντων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επέδειξαν οι Βούλγαροι για τα αμπέλια της Ν. Αγχιάλου και πήραν πληροφορίες για τον τρόπο καλλιέργειας και τις ποικιλίες, που έχουν μεγάλη απόδοση.

Το φροντιστήριο ελληνικής γλώσσας άρχισε το σχολικό έτος 1990-1991 με 17 μαθητές, που διδάχθηκαν ύλη της Α' τάξης. Το τρέχον σχολ. έτος λειτουργεί Α' και Β' τάξη με 57 μαθητές και το επόμενο σχολ. έτος προβλέπεται να λειτουργήσουν Α', Β' και Γ' τάξη, με 100 μαθητές περίπου. Τα μαθήματα γίνονται σε αίθουσα ενός από τα δημόσια σχολεία της Πομόριε, που παραχώρησε ο Δήμαρχος, με ενοίκιο χρήσης που καταβάλλει ο σύλλογός μας. Οι δάσκαλοι είναι ελληνικής καταγωγής, μένουν στην Π. Αγχιάλο και διδάσκουν σε βουλγαρικά σχολεία. Γνωρίζουν φυσικά την ελληνική γλώσσα και μπορούν να την διδάξουν. Η προσφορά των δασκάλων είναι μεγάλη και ο σύλλογός μας, αναγνωρίζοντας τους κόπους και τις μεγάλες προσπάθειες που καταβάλλουν, προσπαθεί να τους συμπαρασταθεί με κάθε τρόπο, αποστέλλοντας μεταξύ των άλλων και διδακτικό υλικό. Σε κάθε τάξη διδάσκεται η ελληνική γλώσσα 4 ώρες την εβδομάδα, δύο ώρες την Τρίτη και δύο το Σάββατο, πάντοτε απόγευμα.

Παρακολουθήσαμε για λίγο την διδασκαλία. Τα μάτια όλων μας γέμισαν δάκρυα βλέποντας τους μικρούς μαθητές να προσπαθούν να διαβάσουν, να μιλήσουν και να γράψουν στον πίνακα ελληνικά. Και τα κατάφεραν πολύ καλά, ανάλογα με το χρόνο και τις συνθήκες διδασκαλίας.

Άσημένια δραχμή της Απολλωνίας (σημερινή Σωζόπολη) του 5ου αι. π.Χ.

Η Μεσημβρία, γύρω στο 1900

Σε απείρητη γιορτή, που έγινε σε αίθουσα διδασκαλίας του σχολείου, παραβρέθηκε και ο Δήμαρχος της πόλεως κ. Μιχάλης Στέρεφ, ο οποίος χαιρέτησε με θαυμασμό τις προσπάθειες του συλλόγου μας. Σε απάντησή του ο Πρόεδρος μας ανέπτυξε τα σχέδια του συλλόγου, για περαιτέρω σύσφιξη των φιλικών δεσμών μεταξύ των δύο αδελφοποιημένων πόλεων.

Την επομένη το πρωί επισκεφθήκαμε τη **Σωζόπολη (Σόζοπολ)**, η οποία βρίσκεται στα νότια της Πομόριε. Είναι μια πανέμορφη παραλιακή πόλη, όπου οι περισσότεροι από τους κατοίκους της μιλούν την ελληνική γλώσσα. Ελάχιστοι όμως και εδώ μπορούν να τη γράψουν ή να τη διαβάσουν. Βλέποντας τη σοβαρή δουλειά που γίνεται στην Πομόριε, ελπίζουμε ότι θα παρακινηθούν να ξεκινήσουν και αυτοί ανάλογη προσπάθεια, που θα αξίζει την συμπαράσταση όλων μας.

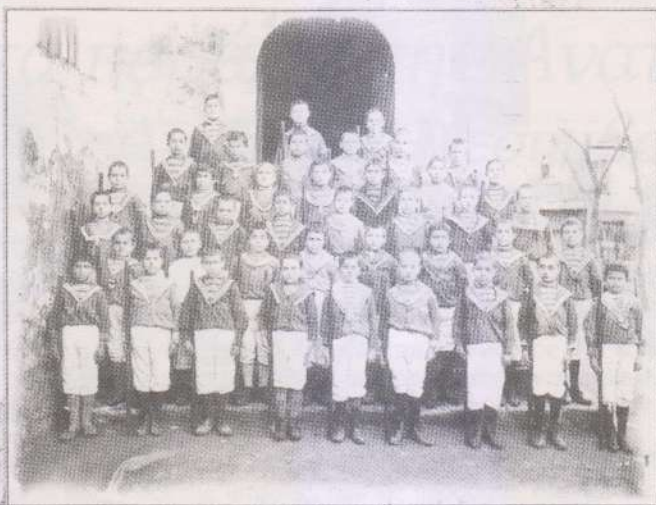
Το απόγευμα, που επιστρέψαμε στην Πομόριε, ξανασυναντηθήκαμε με τα παιδιά. Μια θαυμάσια χορωδία κοριτσιών έψαλλε εκκλησιαστικούς ύμνους, με τη διεύθυνση της κ. Ζάνεβα, την οποία και καταχειροκροτήσαμε. Στη συνέχεια ο σύλλογός μας μοίρασε στα παιδιά, που παρακολουθούν τα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας, από μία φόρμα γυμναστικής, μία κασετίνα και διάφορα παιχνίδια. Ο ιερέας μας τους πρόσφερε από ένα βιβλίο, που αναφερόταν στη ζωή του Χριστού και στη δημιουργία του κόσμου, με πλούσια εικονογράφηση, από μία εικόνα του Παντοκράτορος Χριστού και της Παναγίας, καθώς και από ένα ημερολόγιο, προσφορά όλα του Ραδιοφωνικού Σταθμού της Εκκλησίας της Ελλάδος. Επί-

σης έγινε προβολή διαφανειών με τοπία και εικόνες από την αρχαία και νεότερη Ελλάδα. Ήταν πολύ συγκινητικό όταν τα παιδιά, παίρνοντας την εικόνη από τον παπά, έσκυβαν και του φιλούσαν το χέρι.

Μετά την συνάντησή μας με τα παιδιά, πήγαμε στο **μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου**, δύο χιλιόμετρα έξω από την πόλη, που είναι ξακουστό σ' όλη την περιοχή. Έχει 4 μοναχούς και αρκετή περιουσία, 100 περίπου στρέμματα χωράφια και αμπέλια, που το κομμουνιστικό καθεστώς σεβάστηκε και δεν απαλλοτρίωσε. Το μοναστήρι γιορτάζει στις 6 Μαΐου, με το παλαιό ημερολόγιο, και γίνεται μεγάλο πανηγύρι. Μέσω του ελληνοβουλγαρικού συλλόγου κανονίστηκε συνάντηση του ηγουμένου της μονής με τον ιερέα και τον ψάλτη της Ν. Αγχιάλου, που ήσαν μαζί μας, κατά την οποία κανονίστηκε να γίνει συλλειτουργία Ελλήνων και Βουλγάρων κατά τον εσπερινό και την ημέρα της επετείου. Έτσι στο Μεγάλο Εσπερινό και στην πανηγυρική λειτουργία του Αγίου Γεωργίου, που χοροστάτησε ο επίσκοπος Πύργου κ. Γεράσιμος, ακούστηκαν εκκλησιαστικές ψαλμωδίες στα ελληνικά. Από την καταστροφή του 1906 είχε να λειτουργήσει ελληνορθόδοξος παπάς στο μοναστήρι αυτό, το οποίο πριν την καταστροφή ήταν ελληνικό και όλες οι εικόνες και επιγραφές του είναι ελληνικές.

Μόνο αν ζήσει κανείς τέτοιες στιγμές, μπορεί να καταλάβει τη συγκίνηση και τα συναισθήματα που ζήσαμε όλοι και ιδιαίτερα οι ελληνικής καταγωγής συγγενείς μας. Το αποκορύφωμα της συγκίνησής μας ήταν όταν ο ιερέας μας έψαλλε το τρισάγιο στη μνήμη των πεσόντων προγόνων μας, αμέσως

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΑΥΧΛΙΑΣ

Επίσκεψη της Π. Σκουρτζιάς 1994

μετά τον εσπερινό της παραμονής.

Ανήμερα το μοναστήρι είχε κατακλυσθεί από πλήθος κόσμου από όλη την περιοχή, ενώ η φιλαρμονική του Δήμου έπαιζε διάφορα εμβατήρια. Μετά το τέλος της Θείας Λειτουργίας μίλησαν ο Δήμαρχος, ο Νομάρχης και ο Πρόεδρος του συλλόγου μας, οι οποίοι χαιρέτισαν με ενθουσιασμό τις προσπάθειες που γίνονται, για περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων και ανάπτυξη της ελληνοβουλγαρικής φιλίας. Επίσης όμιλοι παιδιών χόρεψαν διάφορους χορούς, και καταχειροκροτήθηκαν από όλους. Ο ίδιος ενθουσιασμός υπήρχε και στην δεξίωση που ακολούθησε στο ξενοδοχείο Πομόριε, στην οποία παραβρέθηκε και η Υπουργός Πολιτισμού της Κυβέρνησης. Εδώ ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε η συγκίνηση του ιερέα του καθεδρικού ναού της Πομόριε, ο οποίος την ώρα των προπόσεων είπε ότι για πρώτη φορά, ύστερα από πενήντα χρόνια, προσκαλείται να παρακαθήσει σε κοινή τράπεζα με τις πολιτικές αρχές του τόπου.

Στη βραδυνή δεξίωση του Δημάρχου κ. Μιχάλη Στέρεφ πήραν μέρος ο Πρόεδρος κ. Δημήτρης Καραγατολής και η Ταμίας του συλλόγου μας, κα Ευαγγελία Αργυροπούλου, οι εκπρόσωποι του κοινοτικού και εκκλησιαστικού συμβουλίου Ν. Αγχιάλου, ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος του ελληνοβουλγαρικού συλλόγου κ.κ. Μανώλης Γκαβαλιάς και Γιάγκος Καρακότσεβ αντίστοιχα και άλλοι τοπικοί παράγοντες. Επικράτησε ένα ιδιαίτερα φιλικό κλίμα, με μεγάλη

διάθεση από όλους για προώθηση των δεσμών φιλίας και συνεργασίας. Οι συζητήσεις που έγιναν ήσαν περισσότερο από εγκάρδιες και οι αποφάσεις ομόφωνες. Ό,τι ζητήσαμε από τον Δήμαρχο έγινε δεκτό με μεγάλη προθυμία. Έτσι πάρθηκαν οι παρακάτω αποφάσεις:

α) Να σταλούν για φέτος το καλοκαίρι 45 παιδιά ελληνικής καταγωγής στην Ελλάδα σε κατασκήνωση που διοργανώνει η Γεν. Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.

β) Να λειτουργήσει και τρίτη τάξη στο φροντιστήριο εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, με βιβλία που θα εξασφαλίσει ο σύλλογός μας.

γ) Να διατεθεί από το Δήμαρχο ένα παλαιό οίκημα του Δήμου, για τις ανάγκες του ελληνοβουλγαρικού συλλόγου της Πομόριε. Το οίκημα αυτό χρειαζέ-

ται επισκευές, που ανάλαβε να κάνει ο ελληνοβουλγαρικός σύλλογος, με προσωπική εργασία. Η προοπτική είναι το οίκημα αυτό να γίνει ένα είδος ελληνοβουλγαρικού σπιτιού, όπου θα μπορεί να έχει τα γραφεία του ο σύλλογος, να στεγάζεται το φροντιστήριο ελληνικής γλώσσας και να λειτουργήσει σαν εντευκτήριο των νέων της πόλης. Επίσης εδώ θα στεγαστεί και η βιβλιοθήκη ελληνικού βιβλίου, που θα λειτουργήσει σαν δανειστική ή αναγνωστήριο. Ελπίζουμε ότι τα βιβλία που πρόσφερε κατά καιρούς ο σύλλογός μας και που βρίσκονται ακόμη στα κιβώτια, θα έλθει ο καιρός που θα διαβάζονται από τους ελληνομαθείς νέους της πόλης και θα αποτελούν πηγή γνώσης του ελληνικού πνεύματος και της ελληνικής ιστορίας.

Την πέμπτη μέρα επισκεφθήκαμε τη **Μεσημβρία**, την πόλη-μουσείο, όπως θεωρείται και είναι γνωστή σ' όλο τον κόσμο, αφού έχει χαρακτηριστεί από την ΟΥΝΕΣΚΟ σαν προστατευόμενο μνημείο. Σπίτια, εκκλησίες, όλα καθηλώνουν τον επισκέπτη με την ομορφιά τους. Κι εδώ υπερτερεί το ελληνικό στοιχείο, που καταβάλλει προσπάθειες να οργανωθεί με σκοπό τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, που πολλοί αγνοούν.

Το μεσημέρι επισκεφθήκαμε τη Βάρνα, και το βράδυ επιστρέψαμε στην Πομόριε.

Οι περισσότεροι από μας είχαμε συγγενείς στην πόλη, που μας περίμεναν να μας φιλοξενήσουν στα σπίτια τους. Μα ήταν αδύνατο να ανταποκριθούμε στις προσκλήσεις όλων. Ωστόσο δεν παραλείψαμε να επισκεφθούμε την εκκλησία του Χριστού, πλάι στην παραλία. Είναι η μόνη που σώθηκε απ' τη φωτιά του 1906, εξαναγκάζοντας τους έλληνες κατοίκους να πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς. Η προσευχή μας, όταν ανάβαμε το κεράκι, ήταν να συνεχίσει να ακούγεται η ελληνική λαλιά σ' αυτόν τον τόπο, που μιλιόταν από τα χρόνια του Ομήρου και που το χόμα του άγιασαν με τον ιδρώτα και το αίμα τους οι πρόγονοί μας.

Η παρουσία του Δημάρχου, το πρωί του Σαββάτου, που αποχαιρετούσαμε την Αγχιάλο, μας έδωσε νέες ελπίδες και δύναμη να συνεχίσουμε τις προσπάθειές μας στο πατριωτικό και ανθρωπιστικό αυτό έργο που ανάλαβε ο σύλλογός μας. Έργο φιλίας και συνεργασίας, στο πνεύμα της αδελφοποίησης των πόλεων Παλαιάς και Νέας Αγχιάλου.

Μεταβυζαντινή τοιχογραφία από την Μεσημβρία (1599)

ΙΜΒΡΟΣ ΚΑΙ ΤΕΝΕΔΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΔΥΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ

του Αθανάσιου Κόρμαλη*

Από την ανταλλαγή πληθυσμών εξαιρέθηκαν οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως, της Ίμβρου και της Τένεδου, δυο νησιών με πλούσια ιστορία και Ελληνικό πληθυσμό. (Σε απογραφή του 1912, έχουν 9.500 Έλληνες στην Ίμβρο, 5.420 Έλληνες στην Τένεδο, ενώ το Τουρκικό στοιχείο αριθμούσε μόνο 1.200 άτομα), τα οποία όμως παρεχωρήθησαν στην Τουρκία για την ασφάλεια των στενών του Ελλησπόντου.

Η Ίμβρος οφείλει κατά πολλούς το όνομά της (αναλλοίωτο από τον Όμηρο και τον Εκαταίο) στο θεό Ίμβραμο, όπως αποκαλούσαν οι Κάρες τον Ερμή, τιμώμενο κατ'εξοχήν στην Ίμβρο. Πρώτοι κάτοικοι της νήσου αναφέρονται οι Πελασγοί. Το 515 π.Χ. καταλαμβάνεται από τους Πέρσες (στρατηγός Οτάνης) και το 494 π.Χ. γίνεται κληρονομία των Αθηναίων (Μιλτιάδης, ο οποίος κόβει και νόμισμα). Στη συνέχεια περνά σε σύντομη κυριαρχία των Σπαρτιατών και το 430 π.Χ. επιστρέφει στην Αθηναϊκή κυριαρχία και βοηθά τους Αθηναίους στην εκστρατεία της Σικελίας. Ακολουθεί η Ρωμαιοκρατία και επί Βυζαντίου υπάγεται στην διοίκηση Ιλλυρικού. Ο Μιχ. Παλαιολόγος (1262 μ.Χ.) την απελευθερώνει από τους Φράγκους και επανέρχεται έτσι στους κόλπους της αυτοκρατορίας. Το 1365 καταλαμβάνεται από τους Κατελούζους –μαζί με την Σαμοθράκη και την Λήμνο– και το 1471 υποτάσσεται στους Τούρκους. Στις 18-11-1912 απελευθερώνεται από ελληνικές δυνάμεις και ακολουθεί την ιστορική πορεία που αναφέρεται στη συνέχεια. Η Ίμβρος είναι νησί μάλλον ορεινό με κοιλάδες εύφορες. Χωριά της είναι το Σχοινούδι, η Παναγιά, τα Αγρίδια, ο Άγιος Ευλάμπιος, το Κάστρο (πρωτεύουσα), το Γλυκό, οι Άγιοι Θεόδωροι.

Η Τένεδος. Η αρχαία Καλύνδα και Λεύκοφρυς. Η ονομασία της κατά πολλούς οφείλεται στον Τέννη, υιό του Κύκνου και της Προκλείας, μυθικό πρόσωπο, βασιλιά της νήσου, ο οποίος εφονεύθη από τον Αχιλλέα. Η στρατηγική

Τό λιμάνι της Ίμβρου διακρίνεται η τουρκική σημαία

της θέσης, όπως και της Ίμβρου, κατέστη αφορμή για το διαχρονικό «ενδιαφέρον» που επέδειξαν όσοι ήθελαν να ελέγξουν την περιοχή (Βόρειο Αιγαίο, Στενά). Η Τένεδος είναι γνωστή από την Ναυμαχία του Μιθριδατικού πολέμου (Λούκουλος). Ιστορικά ακολουθεί την τύχη της Ίμβρου. Το 1920, σύμφωνα με επίσημη στατιστική, είχε 2.900 κατοίκους, οι οποίοι ήσαν όλοι Έλληνες.

Μαυριές (ή, αρχ. Λαγούσες). Σύμφωνα με πληροφορίες του «Λεξικού Ελευθερουδάκη», αποτελούν συστάδα τεσσάρων νησίδων (Μαύρο, Πράσσο, Φίδο, Δράπανο) και τινων υφάλων (Πέτρο, Στρεβλό, Γάιδαρο και Χοιρακή). Οι Μαυριές διέπονται από τις διατάξεις της Συμβάσεως της Λωζάνης, 24 Ιουλίου 1923, «περί καθεστώτος των Στενών».

Η συνθήκη της Λωζάνης

Κατά την διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, ο Ελληνικός στόλος απελευθερώνει όλα τα νησιά του Ανατολικού

Αιγαίου (Οκτώβριος - Νοέμβριος 1912), τα οποία μέχρι τότε βρίσκονταν υπό τον Οθωμανικό ζυγό (πλην της Δωδεκανήσου, η οποία είχε ήδη καταληφθεί από τους Ιταλούς).

Η Συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου της 17/30 Μαΐου 1913, που τερμάτιζε τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (αρ. 5) ανέβαλε την οριστική ρύθμιση της τύχης των νησιών του Αιγαίου και την ανάθεση στις Μεγάλες Δυνάμεις.

Ύστερα από έξι μήνες περίπου, η Ελλάδα και η Τουρκία, ανέλαβαν με την συνθήκη της 1/14 Νοεμβρίου 1913 (αρ. 15) την υποχρέωση να σεβασθούν την προαναφερθείσα Συνθήκη.

Μετά το πέρας και του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου (ο οποίος δεν μετέβαλε το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου, καθώς η Συνθήκη του Βουκουρεστίου εκάλυψε άλλες εδαφικές τροποποιήσεις), οι Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Αυστροουγγαρία, Γερμανία, Γαλλία, Ρωσία και Ιταλία) με ρηματική διακοίνωσή τους προς την Ελλάδα ανακοίνωσαν την απόφαση που είχε λάβει η πρεσβευτική διάσκεψη του Λονδίνου, σχε-

τικώς με τα νησιά του Αιγαίου, τα οποία όπως προαναφέραμε είχαν όλα απελευθερωθεί:

«Τα νησιά θα παρεχωρούντο στην Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση της εκκένωσης των Αλθανικών εδαφών από τα Ελληνικά στρατεύματα και την αποστρατικοποίηση των νήσων αυτών» (απαγόρευση οχυρώσεων, απαγόρευση χρησιμοποίησής τους για ναυτικό ή στρατιωτικό σκοπό και πρόληψη λαθρεμπορίου - Στοιχεία από τα βιβλία Γ. Ζωτιάδη, Γ. Τενεκίδη, Σ. Λάσκαρι).

Η Ελλάς αναγκάστηκε να συμμορφωθεί στις «συμμαχικές» αποφάσεις, εγκαταλείποντας τα προσφάτως απελευθερωθέντα εδάφη της μαρτυρικής Βορείου Ηπείρου, διατηρώντας έτσι την κυριαρχία επί των νήσων, γεγονός που αρνήθηκε να αναγνωρίσει επισήμως η Τουρκία, προβάλλοντας το «επιχείρημα», ότι η Χίος και η Μυτιλήνη αποτελούσαν προέκταση της Ανατολίας!!! (ισχυρισμό που θα ξαναπροβάλει επίσημα το 1923 και μετά 50 χρόνια, στο θέμα της υφαλοκρηπίδας).

Η ήττα των Τούρκων και η Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών της 28ης Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 (αρ.84) οριστικοποιούσε την Ελληνική κυριαρχία επί όλων των νήσων (πλήν Δωδεκανήσου). Δυστυχώς όμως, η Συνθήκη των Σεβρών ουδέποτε επικυρώθηκε και συνεπώς δεν ίσχυσε ποτέ, αντικαταστάθηκε δε, μετά την επακολουθήσασα Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, από την Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923).

Κατά το αρ. 12 της Συνθήκης αυτής, επικυρώθηκε η ελληνική κυριαρχία επί των νήσων του Αιγαίου, εκτός από την Ίμβρο, Τένεδο και τις Μαυριές (Λαγούσες), οι οποίες θα παρέμεναν υπό την Τουρκική κυριαρχία για λόγους «ασφαλείας των Στενών» (το αρ. 84 της Συνθήκης των Σεβρών παραχωρούσε κι αυτά τα νησιά στην Ελλάδα), ενώ με το αρ. 14 επιβαλλόταν στην Τουρκία η υποχρέωση εφαρμογής «ειδικής διοικητικής οργάνωσης» στα νησιά αυτά, πράγμα που ποτέ δεν εφαρμόστηκε.

Η αναγνώριση της Ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του Αιγαίου συνοδεύτηκε από την γνωστή δέσμευση «αποστρατιωτικοποιήσεως» και «ουδετεροποιήσεως» νήσων και Στενών, η οποία στη συνέχεια αναθεωρήθηκε με την σύμβαση του Μοντρέ (20 Ιουλίου 1936, δημοσιευθείσα στο ΦΕΚ 333Α/1936, ΑΝ 2 της 7ης Αυγούστου 1936).

Ό Ναός του Αγ. Νικολάου στο Μαρμαρά Ίμβρου τόν οποίο οι Τούρκοι έχουν μετατρέψει σε αποθήκη τελωνείου· μπροστά διακρίνεται η προτομή του Κεμάλ· έτσι τιμούν οι Τούρκοι την υπογραφή τους στη συνθήκη της Λωζάνης

Η τουρκοποίηση των νησιών

Η Μικρασιατική καταστροφή, η εγκατάλειψη της Ανατολικής Θράκης και οι όροι της Συνθήκης της Λωζάνης, «κατάπιαν» την ελευθερία των δύο νησιών.

Το άρθρο 14 της Συνθήκης της Λωζάνης (1923) όριζε ότι:

«Αι νήσοι Ίμβρος και Τένεδος, παραμένουσι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, θα απολαύωσι ειδικής διοικητικής οργάνωσης αποτελούμενης εκ τοπικών στοιχείων και παρεχούσης πάσαν εγγύησιν εις τον μη μουσουλμανικόν ιθαγενή πληθυσμόν, εις ό,τι αφορά εις την τοπικήν διοίκησιν και την προστασίαν των προσώπων και των περιουσιών. Η διατήρησις της τάξεως θα εξασφαλίζεται εν αυταίς δι' αστυνομίας στρατολογουμένης μεταξύ του ιθαγενούς πληθυσμού τη φροντίδι της ως άνω προβλεπομένης τοπικής διοικήσεως, υπό τας διαταγάς της οποίας θα διατελεί».

Οι Τούρκοι υπέγραψαν αυτούς τους όρους. Αυτό όμως δεν εσήμαινε ότι έπρεπε να τους τηρήσουν. Έπρεπε να απαλλαγούν οριστικά από τους Έλληνες. Έτσι, έβαλαν σε εφαρμογή σχέδιο αφελληνισμού των νήσων. Το σχέδιο περιελάμβανε:

1. Κατάργηση της Ελληνικής γλώσσας στη Διοίκηση.
2. Το 1927, παύουν την λειτουργία του Ημιγυμνασίου Ίμβρου.
3. Η θρησκεία υπέστη ανάλογη πίεση. Το έτος 1907 υπήρχαν στην Ίμβρο 15 ιερείς. Σήμερα δεν υπάρχει κανείς!

4. Το Συμβούλιο της αυτοδιοικήσεως κάθε νήσου, όπου σύμφωνα με τις επιταγές της Δ.Σ. της Λωζάνης έπρεπε να μετέχουν Έλληνες, τώρα αποτελείται από Τούρκους αξιωματικούς. Οι Δικαστικές υπηρεσίες, Χωροφυλακή, Τελωνειακές και Λιμενικές αρχές, επανδρώνονται μόνο από Τούρκους...

5. Οι πνευματικοί άνθρωποι του Ελληνικού στοιχείου του νησιού (καθηγητές, γιατροί, δικηγόροι, διδάσκαλοι) απομακρύνονται στο εξωτερικό ως «ανεπιθύμητοι».

6. Το 1925 πραγματοποιείται καταγραφή κληρωτών στον Τουρκικό στρατό, καλούνται οι κληρωτοί και μεταφέρονται στα βάθη της Ασίας.

7. Επιβάλλονται δυσβάστακτοι οικονομικοί φόροι και απαλλοτριώνονται οι γόνιμες εκτάσεις των Ελλήνων. Το 1941 επιστράτευση για τα Τάγματα Εργασίας.

8. Το 1943 το Ελληνικό στοιχείο υφίσταται διωγμούς με την κατηγορία ότι βοηθά την αντίσταση κατά των κατακτητών.

9. Το 1945 δημεύεται η περιουσία των μονών του νησιού.

10. Το 1948 ο Ισμέτ Ινονού με νόμο αφαιρεί από τους Έλληνες όλες τις ξένες αντιπροσωπείες, ενώ το 1946 αρχίζει η δημογραφική αλλοίωση της πληθυσμιακής συνθέσεως των νησιών. Τουρκοποιούνται οι ονομασίες των χωριών.

11. Το 1960 είναι ορόσημο του προγράμματος κατά των Ελλήνων (ΚΕ-ΠΤΙΜΕ ΠΡΟΓΚΡΑΜ). Γκρεμίζονται οι

εκκλησίες. Απαλλοτριώνονται καλλιεργήσιμες εκτάσεις Ελλήνων για την δημιουργία στρατιωτικών εγκαταστάσεων, σχολής Χωροφυλακής (3.000 στρέμματα), Παιδαγωγικής Ακαδημίας και Προβατοτροφείου. Το 1963 αρχίζει ο εποικισμός (« Έθνος», 7-6-1987).

12. Το 1964 διακόπτεται οριστικώς η λειτουργία των Ελληνικών Σχολείων. Απαγορεύεται η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας (ακόμη και κατ' οίκον!!!). Τα Ελληνόπουλα πηγαίνουν πλέον σε τουρκικά σχολεία.

Ιδρύεται **Τουρκική Παιδαγωγική Ακαδημία** στην Ίμβρο, με 1.000 Τούρκους φοιτητές. (Ας σημειωθεί ότι το 1923 η Ίμβρος είχε 10 σχολεία, με 1.385 μαθητές και η Τένεδος 2, με 450).

13. **Δημιουργούνται Αγροτικές φυλακές** βαρυποινιτών στην Ίμβρο, οι οποίοι όμως έχουν ελευθερία κινήσεων στο νησί, με σκοπό τον εκφοβισμό και την τρομοκράτηση των κατοίκων (ανεφέρθησαν περιπτώσεις βιασμών, δολοφονιών, κακοποιήσεων).

14. **Νέο κύμα βίας και τρομοκρατίας** εκδηλώνεται στην Ίμβρο και Τένεδο, με αφορμή την ένταση στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο (Ιούλιος 1974, στοιχεία σελ. 152-154 στο βιβλίο του Γ. Τενεκίδη «Ίμβρος και Τένεδος»), στο οποίο και αναγκάζει τους Έλληνες να εγκαταλείψουν τα νησιά τους.

Οι Τούρκοι εντούτοις –εκμεταλλευόμενοι την επίσημη Ελληνική αδιαφορία– συνεχίζουν την προπαγάνδα με κάθε τρόπο και όπου τους δοθεί η ευκαιρία. Έτσι, στον **2ο Τόμο της Βαλκανικής Βιβλιογραφίας** του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, του 1974, δημοσιεύεται μια εννεασέλιδη παρουσίαση της... «επικρατούσης» καταστάσεως στην Ίμβρο (χαρακτηριστικό δείγμα της προπαγανδιστικής εργασίας των Τούρκων), όπου σε κάποιο σημείο αναφέρεται: «Η γειτονική Ελλάδα κλειδώνει τις πύλες των τζαμιών των αδελφών μας, καταπιέζει εντελώς τα σχολεία, καταλαμβάνει με τη βία τα εδάφη τους... τα έργα του πολιτισμού μας έχουν αφεθεί στην τύχη τους. Στην Ίμβρο όμως, η κατάσταση είναι διαφορετική, σχετικά με τον σεβασμό στα μειονοτικά δικαιώματα. Το ότι σε τουρκικό νησί επικρατούν οι Έλληνες, το ότι σε τουρκικό νησί οι Έλληνες έχουν τον λόγο, αποτελεί μια συμπεριφορά διαφορετική. Οπωσδήποτε προσφέρουμε στον σημερινό κόσμο ένα εξαιρετικό παράδειγμα». Και το δημοσίευμα συνεχίζει με την «απόδειξη και επεξήγηση» του εξαιρετικού αυτού παραδείγματος,

φθάνοντας σε σημείο αναφοράς καταπίεσεων Τούρκων από Έλληνες...

Μία μαρτυρία

Το καλοκαίρι του 1979, η εφημερίδα «ΝΕΑ» δημοσίευσε την διαμαρτυρία του Ίμβριου **Λεωνάρδου Σούρχαλου στην Επιτροπή Ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ:**

«Γεννήθηκα το 1926 στο νησί Ίμβρος. Χωριό μου ήταν το Κάστρο, παλιά πρωτεύουσα του νησιού, με τα ψηλά ενετικά κάστρα και το ωραίο του λιμάνι. Δεν ήθελα να φύγω και ν' αφήσω το χωριό μου, ούτε και τους δυο γέροντες (70 και 75 χρόνων) γονείς μου, που δεν είχαν κανέναν να τους κοιτάξει. Απομείναμε τελευταία επτά οικογένειες, όλες κι όλες. Οι Τούρκοι μάς πήραν το σχολείο, τα κτήματα, μπαίνανε με το έτσι θέλω μέσα σ' όποιο σπίτι τους άρεσε και στο καμπαναριό της εκκλησίας κρεμάσανε την τουρκική σημαία, που την έβλεπαν και την καμάρωναν.

Ένα πρωινό ήρθε ένα φιρμάνι από τον Τούρκο διοικητή, που μας έλεγε να τα μαζέψουμε όλοι οι Ρωμιοί από το χωριό. Ο καθένας πήρε κι από ένα δρόμο. Εγώ με τους γονείς μου πήγα κι εγκαταστάθηκα σ' ενός γνωστού μου το σπίτι, στην Παναγιά. Δουλειές δεν υπήρχαν. Ένα θράδυ όμως (στις 11 Αυγούστου, μετά την κρίση του Κυπριακού) εκεί που κοιμόμουν (θάταν 12 η ώρα την νύχτα) άκουσα έξω κρότο. Πετάχτηκα και με τρόπο πήγα να κοιτάξω απ' το μισάνοιχτο παράθυρο στον κήπο. Διέκρινα κάποιον που προχωρούσε προς το καλύθι μου κρατώντας ένα φακό στο χέρι. Πίσω, κάτι σκιές, σιλουέτες σαν φαντάσματα, που κουνιόνταν μέσ' στο σκοτάδι και πολλά ποδοβολήα ακούγονταν.

Όταν πλησίασαν πιο κοντά, είδα ότι ήταν στρατιώτες. Δεν μπόρεσα να τους μετρήσω, πάντως θάταν παραπάνω από είκοσι. Σκέφτηκα πως θα πενούσαν για να πάνε στο φυλάκιο της Αφίδας. Εγώ, σιγά-σιγά, τραβήχτηκα σε μια γωνιά και κρατούσα ακόμη και την ανάσα μου, για να μη μ' αντιληφθούν. Σε λίγο ήρθαν και στάθηκαν έξω από την πόρτα μου και μιλούσαν μεταξύ τους. Σκέφθηκα, «πάει τώρα, με καθάρισαν». Εκείνη την ώρα κιόλας άκουσα μια φωνή:

– Άνοιξε.

Εγώ δεν απάντησα. Δεύτερη φορά δεν φωνάξανε. Τραβάνε μια κλωτσιά στην πόρτα κι όλο το μπουλούκι βρέθηκε μέσα. Αυτός που κρατούσε τον φακό, τον έστρεψε δεξιά κι αριστερά και μ' εντόπισε.

– Γιατί δεν απαντάς; με ρωτάει.

– Δεν κατάλαβα τί συμβαίνει, του λέω.

– Τώρα θα καταλάβεις, πετιέται ένας άλλος.

Μ' αρπάζει απότομα από τον λαιμό και αυτοστιγμής βρέθηκα στον κήπο. Δεν ξέρω πόσοι με θαρούσανε. Μετά με δέσανε σε μια κυδωνιά και συνέχισαν να με χτυπούν. Έχασα τις αισθήσεις μου. Συνήλθα καθώς με τραβούσαν για να με ρίξουν στο πηγάδι. Το σκυλί μου όμως, όρμηξε σ' έναν από αυτούς, τον δάγκωσε στο πόδι και τον ξέσκισε...»

Συμβάντα σαν κι αυτό υπάρχουν χιλιάδες. Κάθε Ίμβριος και κάθε Τενεδίος που διώχθηκε από το νησί του έχει να διηγηθεί την προσωπική του εμπειρία, κάθε ένας από αυτούς τους λιγοστούς αλύτρωτους που απέμειναν σφιγγει τα χείλη από απελπισία και απόγνωση. Αυτός δεν χρειάζεται να μιλήσει. Η φωνή της ψυχής του απλώνεται με το παραμικρό αεράκι του Αιγαίου: **Γιατί Ελλάδα μάς λησμόνησε;**

Πράγματι, τι έπραξαν οι εκάστοτε κυβερνήσεις για τα δύο αυτά μαρτυρικά νησιά, που η τύχη τα καταδίκασε να έχουν στρατηγική θέση και σημασία; Οι μεν προπολεμικές κυβερνήσεις είχαν την δικαιολογία: «Νωπή είναι ακόμη η Μικρασιατική Καταστροφή...» Οι μεταπολεμικές όμως κυβερνήσεις μέχρι και οι πρόσφατες ή η παρούσα δεν έχουν καμμία απολύτως δικαιολογία. Στην βαρβαρότητα των Τούρκων, στην υποκρισία των Μεγάλων Δυνάμεων, πρόσθεσαν την αδιαφορία και την μαλακοτητά τους, ενώ είχαν κατοχυρωμένα – διεθνώς – δικαιώματα για να αντιδράσουν, να επεμβούν, να κάνουν έστω μία προσφυγή στον ΟΗΕ, μια αποτέλεσμα την συρρίκνωση του Ελληνικού στοιχείου. Έτσι, σήμερα το «πολιτισμένο» και αύριο ίσως... «Ευρωπαϊκό» κράτος της Τουρκίας «προστατεύει» 800 γέροντες Έλληνες και στα δύο νησιά (700 στην Ίμβρο και 100 στην Τένεδο).

Για τις λιγοστές αυτές φοβισμένες ψυχές δεν έχει νόημα ο εκπατρισμός...

Πηγές - Βιβλιογραφία

- Χρ. Σαζανίδη: «Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973-1978».
- Γ. Τενεκίδη: «Ίμβρος και Τένεδος»
- «Βιβλιογραφία περί Ίμβρου και Τενέδου», Παν. Καλατζή
- «Υπόμνημα ιστορικό περί της Ίμβρου», Α. Μουστοξύδη
- Αθηναϊκός Τύπος (Έθνος, Νέα, Ακρόπολις)
- Άρθρα δημοσιευθέντα στην εφημερίδα «Αθηναϊκή Πρωτοβουλία»

* Αναδημοσίευση από το περιοδικό «Ενδοχώρα» τ. 17. Δεκέμβριος 1990.

Ένας πολεμιστής του Μικρασιατικού αγώνα θυμάται

Του Γιάννη Παπαγεωργίου

Ένας Έλληνας που συμμετείχε στον επικό αγώνα της Μικρασιατικής εκστρατείας και καταστροφής, μετέπειτα. Ένας άνθρωπος που έζησε το θρί-αμβο και τον όλεθρο, δε θα ήταν δυνατό να σβήσει ποτέ απ' τη μνήμη του αυτή την πορεία και τους ισχυρούς συναισθηματικούς και ψυχολογικούς κραδασμούς που προκάλεσε.

«Η μοίρα των μικρών και αδύνατων λαών γέρνει σε βάρος τους, συνήθως», μονολογεί.

«Ουαί τοις ηττημένοις», θα συμπληρώναμε εμείς.

Σε μια συνάντηση με κάποιον πολεμιστή της τραγικής Μικρασιατικής εποποιίας δε θα έλειπε η συγκινησιακή φόρτιση. Ακαθόριστες σκιές και δυνατές μνήμες διαπερνούν τον αέρα του καλοκαιρινού δειλινού. Το μεθυστικό κρασί της πορείας του Ελληνισμού ανά τους αιώνες. Ταραγμένη πορεία καταμεσείς σε φουρτουνιασμένο πέλαγος.

«Βαπόρι, τρελοβάπορο μου δώσαν για πατρίδα».

Ιούλιος 1991. Ράχη Πιερίας.

Απέναντι ο Όλυμπος, δίπλα τα Πιέρια. Από τους λίγους εναπομείναντες της εποχής και του δράματος εκείνου.

Γιώργος Κούρτης, το όνομα αυτού.

«Λαοί που ξεχνούν την ιστορία τους, χάνουν το δικαίωμα και τη δυνατότητα να επιβιώσουν σ' έναν κόσμο που διαρκώς μεταβάλλεται, απ' τη μια στιγμή στην άλλη».

Η φωνή του γίνεται φωνή της ιστορίας σε μια εποχή που σηματοδότησε την πορεία και την ταυτότητα του Ελληνικού γένους.

Ας την ακούσουμε:

Γεννήθηκα το 1891. Τον καιρό του πολέμου ανήκα στο 23 Σ.Π. Ήμουν από τους πρώτους που αποβιβάστηκαν στη Σμύρνη. Δεν είναι δυνατό να περιγραφεί το τι γινόταν στο διάστημα της εισόδου του ελληνικού στρατού. Το ελληνικό χρώμα κυριαρχούσε παντού, ένα ατέλειωτο πανηγύρι. Στην αρχή ήταν δεδομένη και η καλή θέληση των συμμάχων ή τουλάχιστον κάποιων από αυτούς. Τις πρώτες μέρες, όμως, μέχρι να παγιωθεί και οργανωθεί μία κατάσταση, δημιουργήθηκαν πολλά προβλήματα. Χάθηκαν άνθρωποι, πλοία και υλικό, μέσα στη γενική αναστάτωση και μικροσυγκρούσεις.

Από τη Σμύρνη φύγαμε κατευθείαν για το μέτωπο. Διοικητής ο Παπούλιας.

Την πρώτη μάχη τη δώσαμε στη Μαγνησία, στον Κασαμπά. Περιττό να σας πω πόση αγωνία μας διακατείχε, καθώς βρισκόμασταν σ' ένα τελείως άγνωστο μέρος και δεν ξέραμε από πού να φυλαχτούμε. Στην πορεία, που ακολούθησε,

μαζί με όλο το στρατό πέρασα την Αλμυρά Έρημο και φτάσαμε στο Γόρδιο Δεσμό, τραβώντας για την Άγκυρα.

Οι Τούρκοι είχαν ένα βαρύ κανόνι και, στήνοντάς το στο ψηλότερο σημείο, μας καθήλωσαν. Τα δικά μας κανόνια, μικρά όπως ήταν, δε μας βοηθούσαν να τους εκτοπίσουμε. Επίσης, η υψομετρική διαφορά λειτουργούσε σε βάρος μας. Είδα πάρα πολλούς φίλους μου να πέφτουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις, όμως, δεν προλαβαίνεις να σκεφτείς τίποτε.

Με την εμφάνισή τους και μόνο οι Τσολιάδες του Πλαστήρα έσπερναν τον πανικό στον αντίπαλο και προκαλούσαν φυγή. Αντίθετα, από το πυροβολικό είχαμε μικρή βοήθεια, καθώς έλειπαν τα σύγχρονα και αποτελεσματικά πυροβόλα.

Διαδραματίστηκαν μεγάλα και συνταρακτικά γεγονότα στο Μικρασιατικό αγώνα.

Όταν ήρθε το μήνυμα για υποχώρη-

ση, είχαμε πάει ορισμένα άτομα για τη συλλογή λαχανικών. Η οπισθοχώρηση ήταν μια πολύ δύσκολη υπόθεση. Κρατούσαμε τάξη, γιατί χωρίς αυτή θα ήταν αδύνατον να διαβούμε μέσα από τους εχθρούς. Σημαντική ήταν και η βοήθεια που πρόσφεραν οι ντόπιοι Έλληνες, καθοδηγώντας μας στο δρόμο. Έτσι μπορούσαμε να αποφύγουμε τα εχθρικά σώματα.

Μια βραδιά είχαμε προχωρήσει πολύ και βρεθήκαμε ανάμεσα σε Τούρκους στρατιώτες. Οι οδηγοί μας μιλούσαν συνέχεια τουρκικά μεταξύ τους· μ' αυτό τον τρόπο πετύχαμε ανώδυνη προσπέλαση χωρίς να αντιληφθούν ότι είμαστε Έλληνες. Δε θέλω να φανταστώ τι θα μπορούσε να συμβεί σε διαφορετική περίπτωση. Εκείνο που ξέρω είναι ότι υπήρξαν πολλά τέτοια περιστατικά.

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΧΑΘΗΚΕ, γιατί, όταν έγινε συμφωνία να μείνει στην Ελλάδα, ξεσηκώθηκαν οι καθολικοί και δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να επιτρέψουν κάτι τέτοιο. Φοβήθηκαν ότι σε τέτοια περίπτωση θα κυριαρχούσε η Ορθοδοξία. Μήπως δεν ήταν παρόμοια η συμπεριφορά τους στην πολιορκία και άλωση της Κων/πολης;

Οι εκλογές που διενήργησε ο Βενιζέλος ήταν εφαρμογή εντολής των ξένων. Προεκλογικά η προπαγάνδα ήταν πολύ μεγάλη υπέρ του Γούναρη, όπου υπήρχε και δάχτυλος των Δυνάμεων. Κάτω από την ψυχολογική πίεση που ασκούσε η χρήση του συνθήματος *«ψηφίστε Γούναρη και Βασιλιά, για να φέρομε πίσω τα παιδιά μας»*, ο λαός επηρεασμένος καταψήφισε το κόμμα των Φιλελευθέρων. Μην ξεχνάμε ότι ο πόλεμος για την Ελλάδα είχε αρχίσει από το 1912 και συνεχιζόταν για πολλά χρόνια, ενώ υπήρχε οικονομική ανέχεια και όξυνση των παθών παράλληλα. Βέβαια τα παιδιά δεν γύρισαν, όπως υποσχέθηκαν προεκλογικά, αλλά προχώρησαν, μέχρι την Αλμυρά Έρημο. Μέχρι την καταστροφή.

Την επόμενη των εκλογών του 1920 παρούσαν το Βενιζέλο, σε γελοιο-

Έλληνικά στρατεύματα στην προκυμαία της Σμύρνης τόν Μάιο του 1919.

γραφία, να πουλάει λαχεία. Εκείνη την εποχή ήταν που συμφώνησαν η Αγγλία με τη Γαλλία κατά της Ελλάδας και αυτό στάθηκε η καταδικαστική πράξη για τη χώρα. Απ' την άλλη, με τις αλλαγές που έκανε το Λαϊκό Κόμμα, ο Αρχιστράτηγος Χατζανέστης, που αντικατέστησε τον Παρασκευόπουλο, ήταν ακατάλληλος για στρατιωτικός αρχηγός στη Μικρά Ασία. Σε επιθεώρηση που γινόταν, ρωτούσε γιατί οι καμήλες δεν μπαίνουν στη γραμμή! Πολύ σημαντικό στοιχείο αποδείχτηκε η έλλειψη πρόνοιας για δεύτερη αμυντική γραμμή. Ίσως επέδρασε και το γεγονός ότι το μέτωπο είχε τόσο μεγάλο άνοιγμα, γεγονός που από μόνο του προκαλούσε ανυπέρβλητες δυσχέρειες.

Τις τελευταίες μέρες του πολέμου, στο Αφιόν Καραχισάρ, επικρατούσε μεγάλη σύγχυση. Λόγω έλλειψης σωστής και έγκαιρης ενημέρωσης, τελούσαμε εν αγνοία. Αγνοούσαμε, ποιός είναι ο νικητής, αλλά και σε ποιά κατάσταση βρίσκονταν τα υπόλοιπα στρατιωτικά τμήματα. Κάποτε συναντηθήκαμε με μια αμαξοστοιχία που ερχόταν γεμάτη κόσμο, στρατιώτες και κατοίκους της περιοχής. Στις ερωτήσεις μας, πολλοί ήταν αυτοί που αγνοούσαν ακόμα και σε ποιο στρατιωτικό σώμα

ανήκαν. Όπως ήταν επόμενο, προκλήθηκε έντονη ανησυχία.

Η εντολή για οπισθοχώρηση έδωσε τέλος στην αβεβαιότητα. Τι τέλος! Η τραγική έκβαση είναι γνωστή σ' όλους. Ξεκινήσαμε χωρίς να είμαστε σίγουροι για το πού βαδίζουμε. Πάντα, σε τέτοιες περιπτώσεις, η αμφιβολία παίζει το δικό της ρόλο, ίσως το σπουδαιότερο. Σ' ένα χωριουδάκι είδαμε μια αόματη γριούλα. Το χωριό ήταν τούρκικο. «Οι Τούρκοι πού βρίσκονται γιαγιά;» — «Μα έχουν περάσει μπροστά, παιδί μου». Τότε...;

Σ' όλη την οπισθοχώρηση, στο σώμα μας προσπαθήσαμε να κρατήσουμε, όσο γινόταν, την ψυχραιμία μας. Σε κάποια στιγμή ήρθε δαταγή να βαδίσουμε στο εσωτερικό και να βοηθήσουμε ένα τάγμα που είχε μείνει πίσω. Κυρίαρχο αίσθημα σ' αυτή την πορεία, η αβεβαιότητα και ο φόβος μήπως πιαστούμε αιχμάλωτοι.

Νιώθαμε να χάνονται όλα. Αγώνες αιώνων. Ο κόσμος βρισκόταν σε κατάσταση απελπισίας. Θρήνος παντού. «Πού πάτε, γιατί μας αφήνετε;», μας ρωτούσαν κι ήταν το ερώτημά τους αυτό ο μεγαλύτερος σπαραγμός που βγήκε από ανθρώπου στόμα. «*Ηλί, Ηλί, λαμά σαβαθανί*».

Στο γυρισμό, αφού πήραμε το τάγμα, δε βρήκαμε κανένα. Ολονών ο δρόμος έμελλε να μην έχει επιστροφή. Συναντούσαμε πλούσια σπίτια, καταστήματα. Κανένας δεν τολμούσε να πλησιάσει κι ας πεινούσαμε, κι ας διψούσαμε. Παραμόνευε πάντα ο κίνδυνος να κρύβονται μέσα Τούρκοι, είχαν γίνει πολλοί βασανισμοί. Συναντούσαμε ανθρώπους με διαμελισμένα τα μέλη του σώματος, βγαλμένα δόντια.

Τραβούσαμε για τη Σμύρνη. Μαζί μας και όσοι μπορούσαν από τους ντόπιους, όσοι άντεχαν. Μ' ένα αύριο τόσο αβέβαιο και για μας τους ίδιους, με τη ζωή μας να παίζεται, ανά πάσα στιγμή, σε ρώσικη ρουλέτα, ο πρώτος που πάλεψε για οργανωμένη οπισθοχώρηση και αγωνίστηκε για τη σωτηρία του πληθυσμού ήταν ο Πλαστήρας. Το τι επακολούθησε, πάντως, μετά την υποχώρηση, είναι αδύνατον να περιγραφεί.

Ο αγώνας χάθηκε από τη συμπεριφορά Ελλήνων και ξένων. Αφού σχημάτισαν ενιαίο μέτωπο Αγγλία-Γαλλία-Ιταλία-Τουρκία και ενισχύοντας, παράλληλα με τη Σοβιετική Ένωση, τους Τούρκους, φτάσαμε στην καταστροφή. Παράλληλα σκοτεινές δυνάμεις στο εσωτερικό, άγνωστο ή γνωστό ποιους σκοπούς και συμφέροντα εξυπηρετού-

σαν, πέτυχαν, με τους λάθος χειρισμούς και την ηττοπάθεια που καλλιέργησαν, να μειώσουν τη δυναμικότητα και το ψυχικό σθένος του Ελληνικού σώματος.

Σκόρπιες θύμησης και σκέψεις για μια κρίσιμη περίοδο

• Σε κάποια στιγμή του αγώνα της Μικρασίας οι Έλληνες είχαν στήσει καρτέρι στον Κεμάλ, στο σταθμό του Αφιόν Καραχισάρ. Βρέθηκε, όμως, ένας Έλληνας παπάς — Ευθύμιος Καραχισαρίδης, το όνομά του — ο οποίος τον γλύτωσε. Ο Κεμάλ τον έκανε Πατριάρχη. Είναι ο περιβόητος Παπα-Εφτύμ. Ο τάφος του παπα-Ευθύμη βρίσκεται στο νεκροταφείο με την επιγραφή:

«Τουρκ Ορθοδόξ πατερί, βαβά-Εφτύμ. Χισμιτί μπιρ ορτιγιά μπεντιλί»

(Η προσφορά του στο Τουρκικό κράτος είναι ισότιμη με υπηρεσία Αρχιστράτηγου)

Στον ψευτο-πατριάρχη δόθηκαν δύο εκκλησίες στην Κων/πολη, του Χριστού και της Παναγίας Καπατιανής. Παράλληλα του παραχωρήθηκαν πολλές κατοικίες και μαγαζιά, δηλ. μια ολόκληρη συνοικία. Το Πατριαρχείο τον αφόρεσε.

Ένας Έλληνας παπάς, λοιπόν, έσω-

σε τον Κεμάλ.

• Το Χρυσόστομο, Μητροπολίτη Σμύρνης, του έδωσαν τα δυο πόδια σε διαφορετικά άλογα και σχίστηκε στα δυο.

• Πριν την επανάσταση των Μπολσεβίκων, είχε έρθει στην Αθήνα ο Ιβάν Ιβάνοβιτς, Υπουργός εξωτερικών του Τσάρου. Πρότεινε στην Ελληνική Κυβέρνηση να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Τουρκίας, με την προοπτική να της δοθεί η Κων/πολη. Σε μια τέτοια κατεύθυνση όμως οι Σύμμαχοι δεν ήταν τόσο ευνοϊκοί. Όταν αργότερα ξέσπασε η επανάσταση των Μπολσεβίκων, όλα έμειναν μετέωρα.

• Στην αρχή, μέσα στην όλη ρευστότητα της κατάστασης, υπήρχε μια δυνατότητα στην Ελλάδα να αγωνισθεί με κάποιες θετικές προοπτικές. Όλα ανατράπηκαν, όταν ο Κεμάλ παραχώρησε τα πετρέλαια της Μοσούλης στους Αγγλογάλλους. Τότε χάθηκαν — από πλευράς εξωτερικής υποστήριξης — όλα για την Ελλάδα. Πίεσαν το Βενιζέλο να διενεργήσει εκλογές, ώστε — χρησιμοποιώντας την προπαγάνδα τους εναντίον του προεκλογικά — να αποδεδουλευθούν από τις υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει απέναντί του. Τα πετρέλαια και εδώ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Θύμα τους αυτή τη φορά ο Ελληνισμός.

• Ο Πλαστήρας γλύτωσε τον Ελληνικό στρατό και τους Έλληνες της Μικράς Ασίας από τη σφαγή. Κατά-γενική ομολογία ήταν από τους καλύτερους διοικητές. Το βασικό: Δεν έκανε καταχρήσεις.

• Το 1941 οι Τούρκοι μάζευαν όλους τους Έλληνες, Αρμένιους, Εβραίους ηλικίας 20-42 ετών με σκοπό να τους εκτελέσουν. Τους υποχρέωναν να σκάβουν τους τάφους που έμελλε να τους δεχθούν. Όταν τους είδε ο Αρχιστράτηγος Φεβιά-Τσακμάκ, δεν επέτρεψε να γίνει αυτή η εκτέλεση θεωρώντας ντροπή να σκοτώσουν άοπλους.

• Σήμερα υπάρχουν έως και 300.000 Έλληνες στον Πόντο, εξισλαμισμένοι. Μάλιστα δυο χωριά αποτελούνται αμιγώς από Έλληνες εξισλαμισμένους. Πρώτοι οι κληρικοί, για να σώσουν το ποιμνίο τους, βγήκαν μπροστά και δήλωσαν ότι ασπάζονται το Ισλάμ. Πίστευαν ότι το «Ελληνικό» θα επέστρεφε γρήγορα. Δεν έγινε ποτέ. Είναι πάντα φιλικοί με τους Έλληνες.

• Στον Πόντο υπήρχαν 42.000 αντάρτες. Φώναζαν «*Η Ελλάδα ζει*», γι αυτό και τους ονόμαζαν «*οι Λαζοί*».

Μαρτυρίες:

Χαράλαμπος Αργυρόπουλου
Χρήστου Παπαδόπουλου
Θεόφιλου Τερζόπουλου

Έλληνες της Σμύρνης συνωθούνται στην παραλία προσπαθώντας να διαφύγουν με κάθε τρόπο, ενώ τα τουρκικά στρατεύματα βρίσκονται ήδη μέσα στην πόλη.

Εθνικό ζήτημα και τρομοκρατία

Διαλογισμοί με αφορμή μια συνέντευξη στη «Χουριέτ»

του Βλάση Αγτζίδη

Τον Απρίλιο έγιναν μεγάλες συγκεντρώσεις μεταξύ της Dev Sol και της τουρκικής αστυνομίας. Μεταξύ των νεκρών ήταν και ο υπαρχηγός της οργάνωσης, ο **Σινάν Κουκούλ**, από το χωριό **Μπεσίκ-ντουζού της Τραπεζούντας**.

Η Dev Sol είναι μια **αριστερή τρομοκρατική οργάνωση**. "Devrimci Sol" θα πει «Επαναστατική αριστερά». Οι επιθέσεις της Dev Sol στρέφονται κατά αμερικανικών και βρετανικών στόχων. Με τη δικτατορία του Εβρέν δέχτηκε πολλά χτυπήματα. Από την επανεμφάνισή της το 1989, επικέντρωσε τις περισσότερες από τις δολοφονικές της επιθέσεις εναντίον των τουρκικών δυνάμεων ασφαλείας. Το 1991 η οργάνωση δολοφόνησε περίπου 30 αστυνομικούς στην Κωνσταντινούπολη, συμπεριλαμβανομένου και του υπαρχηγού της αστυνομίας. Η Dev Sol σκότωσε επίσης τέσσερις εν ενεργεία ή απόστρατους στρατιωτικούς.

Η Dev Sol αποδείχθηκε ανθεκτική στις προσπάθειες της τουρκικής κυβέρνησης να την διαλύσει. Αιτία αυτής της ανθεκτικότητας είναι ο σχετικά μεγάλος αριθμός των μελών της στην Τουρκία, που υπολογίζεται ότι ξεπερνούν τους χίλιους, αλλά και λόγω της πειθαρχίας των στελεχών της.

Η δράση της **Dev Sol**, μαζί με την δράση του **Κουρδικού Εργατικού Κόμματος (P.K.K.)**, αποτελεί το μεγαλύτερο εσωτερικό πονοκέφαλο για την τουρκική κυβέρνηση.

47 Εθνικές Ομάδες...

Η τελείως άγνωστη παράμετρος για την αύξηση της τρομοκρατίας στην Τουρκία, αποτελεί το **εθνικό ζήτημα**. Δηλαδή, το πώς το εθνικό πρόβλημα που υπάρχει με τη μία ή την άλλη μορφή στη σύγχρονη Τουρκία μετασχηματίζεται σε πολιτική τρομοκρατία εναντίον της **τουρκικής στρατο-γρα-**

φειοκρατίας, η οποία είναι και η άμεσα υπεύθυνη για την καταπιεστική πολιτική κατά των εθνικών ομάδων που ζουν στα εδάφη που ελέγχει αυτή η γραφειοκρατία.

Το **Γερμανικό Πανεπιστήμιο του Τύμπιγκεν** κατέγραψε αυτό το εθνικό ζήτημα στη μελέτη του με τίτλο: «**Οι εθνικές ομάδες στη σύγχρονη Τουρκία**». Στη μελέτη αυτή αποδεικνύεται ότι οι ομάδες αυτές ανέρχονται σε 47. Η πολιτική που ακολουθήθηκε εναντίον τους από το 1922 —που μπορεί να θεωρηθεί η χρονιά που σταθεροποιήσε η εθνικιστική τουρκική τάση την εξουσία της— ήταν **αφομοίωση** μέσα από την καταπίεση. Η ύπαρξη μεγάλων αριθμητικά εθνικών ομάδων, που δεν είχαν κανένα λόγο να τουρκοποιηθούν, είναι η αιτία των **αυταρχικών διακυβερνήσεων** της Τουρκίας.

Συμβολισμός του άγχους που προκαλούσε στην τουρκική εξουσία η ύπαρξη τόσο πολυπληθών μη τουρκικών ομάδων, ήταν το σύνθημα που κυριαρχούσε και κυριαρχεί σ' όλη την εκπαιδευτική διαδικασία: «**Τι ευτυχία να είσαι Τούρκος!**».

Διαπιστώνουμε ότι το εθνικό πρόβλημα στην Τουρκία **δεν λύθηκε** με την εξόντωση των χριστιανικών εθνοτήτων (περίπου 2.500.000 Έλληνες και Αρμένιοι εξοντώθηκαν πριν το '22, ενώ άλλοι τόσοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους).

Από τις εθνότητες που απέμειναν, άλλες **αποδέχτηκαν μοιρολατρικά** την αφομοιωτική πολιτική του τουρκικού κράτους και άλλες κατά καιρούς **διεκδίκησαν το δικαίωμα** αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Το ζητούμενο είναι αν και πόσο η υπό αφομοίωση εθνικές ομάδες αναπτύσσουν περισσότερο μίσος κατά της κεντρικής εξουσίας. Πόσο η αμφισβήτηση της εθνικής τους ιδιαιτερότητας μπορεί να μετασχηματιστεί σε ένταξη σε τρομοκρατικές ή φουνταμενταλιστικές ομάδες.

Οι Ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι

Οι εθνικές διαφορές στη σημερινή Τουρκία είναι εντονότερες. Μόνο η **άγνοια** και η **κρατική τρομοκρατία** μπορούν να τις κρατούν «εν υπνώσει».

Μία από τις εθνικές ομάδες που καταγράφει η γερμανική έρευνα του Τύμπιγκεν είναι και η ομάδα των **μουσουλμάνων (Greek-Speaking Muslims)**. Μέσα σ' αυτή την ομάδα υπάρχουν και οι **κρυπτοχριστιανικές ομάδες**, οι οποίες δεν είναι καθόλου διακριτικές εξωτερικά.

Ο πληθυσμός αυτός, ελληνικός στην καταγωγή, **εξισλαμίστηκε** κατά τη διάρκεια των τελευταίων 200 ετών. Διατηρεί σήμερα την ελληνική του γλώσσα (την τραπεζουντιακή διάλεκτο). Όσοι ζουν στα **ελληνόφωνα χωριά** μαθαίνουν την τουρκική μόνο όταν πάνε στο σχολείο.

Αυτοδηλώνονται ως «**Ρωμαίοι**», δηλαδή ρωμιοί.

Η παρουσία τους έρχεται πραγματικά να προκαλέσει την ελληνική πολιτική, αλλά και επιστήμη. Και όσον αφορά τους κρυπτοχριστιανούς, η αυτοδήλωση «ρωμιός» είναι προφανής. Όσον αφορά όμως τους μουσουλμάνους —ειδικά μερικά ελληνόφωνα χωριά του **Όφεως** διακρίνονται από μεγάλη πίστη, ίσως και φανατισμό— η αυτοδήλωσή τους ως «Ρωμαίοι» βάζει **τεράστια ερωτήματα** για το πώς έχουν οριστεί και χρησιμοποιούνται κάποιοι όροι και κανόνες στην ελληνική επιστημονική σκέψη.

Ο υπαρχηγός λοιπόν της Dev Sol, ο Σινάν Κουκούλ, που σκοτώθηκε στην Κωνσταντινούπολη, ήταν γεννημένος στο ελληνόφωνο χωριό Μπεσίκ-ντουζού. Από το χωριό του έφυγε για να σπουδάσει μηχανολόγος - μηχανικός στην Κωνσταντινούπολη.

Απ' ό τι φαίνεται, σύμφωνα με δήλωση του πατέρα του Σινάν, ο **παπούς**

του ήταν Δεσπότης. Δηλαδή η οικογένεια του Σινάν προέρχεται από Έλληνες κρυπτοχριστιανούς και κατοικεί σε ένα χωριό που έως σήμερα διατηρεί την ελληνοφωνία του.

Με αφορμή το τραγικό γεγονός του θανάτου του Σινάν, η εφημερίδα «Χουριέτ» πήρε και δημοσίευσε μια πολύ ανθρώπινη συνέντευξη του πατέρα του, που μέσα σ' αυτήν μπορεί κάποιος να διακρίνει τον αγώνα και τον προβληματισμό.

Στην ερώτηση του δημοσιογράφου για το πώς ένιωσε και πόσο επηρέασε τη ζωή του το γεγονός ότι ήταν πατέρας του υπαρχηγού της Dev Sol, απάντησε:

«Λυπάμαι που μπήκε σε μια οργάνωση που δεν ξέρω την ιδεολογία της, αλλά είμαι περήφανος που το παιδί μου ήταν τόσο αφοσιωμένο στην ιδεολογία του, ώστε με αυτή την πίστη μπορούσε να πάει ως το θάνατο. Τι είναι αυτή η πίστη και η περηφάνεια. Η πίστη είναι μία. Η πίστη στο Θεό.

Ο άνθρωπος ότι βάλει στο μυαλό του και το πιστεύει είναι ο Θεός του.

Εκεί εγώ δεν ανακατεύομαι. Ο Σινάν ήταν στην ηλικία που μπορούσε να πιστεύει και να αποφασίζει».

Στις προσπάθειες του δημοσιογράφου να «στριμώξει» τον Μουσά και να εκμαιεύσει καταδίκη του γιου του, όπως η ερώτηση: «Του ζητούσατε λογαριασμό για τις πολιτικές του ασχολίες;», έδωσε την εξής απάντηση:

«Ναι, όταν ήρθε στο χωριό συζητήσαμε. Μου είπε ότι μέσα στη φυλακή τον βασάνισαν πολύ... Κάθε πατέρας θέλει να δει τον εαυτό του στο παιδί του. Αυτά που ήθελα εγώ να δω, τα είδα. Επειδή προερχόμουν από φτωχή οικογένεια, μπόρεσα να γίνω μόνο δάσκαλος... Ποιος πατέρας θέλει να δει το παιδί του σκοτωμένο; Αλλά η κατάργηση της Δημοκρατίας στη χώρα, με εμπόδισε να είμαι σκληρός με το παιδί μου... Αυτό που ήθελα ήταν να είναι η ιδεολογία του παιδιού μου ένα βήμα μπρος

1) Μουσά Κουκούλ, γιος Δεσπότη από το Αιγινόφωνο χωριό της Τραπεζούντας, Τραπεζοκλουζού. Στο ένθετο ο Σινάν Κουκούλ, γιος του Μουσά και υπαρχηγός της Dev Sol που σκοτώθηκε στην Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του 1992.

από τη δικιά μου. Δηλαδή όταν το παιδί μου πήρε το πτυχίο του, αν μου έλεγε «η ιδεολογία μου είναι αυτή, θα πάω έτσι», δεν θα του έλεγα τίποτα, γιατί η εκπαίδευσή του ήταν καλύτερη από τη δική μου... Η ιδεολογία του παιδιού μου ήταν η ευτυχία του κόσμου. Το παιδί μου το αγαπούσαν όλοι και δεν μπορεί να είναι τρομοκράτης... Όταν βγήκε το παιδί μου από τη φυλακή μου είπε: «τον κόσμο και τους ανθρώπους τώρα κατάλαβα!». Αυτά τα λόγια έκλειναν πολλά μέσα τους, αλλά τότε δεν μπόρεσα να καταλάβω».

Στην ειρωνική ερώτηση του δημοσιογράφου για το αν σκοτώθηκε ο γιός του όχι γιατί ήταν τρομοκράτης αλλά Μαυροθαλασσίτης, ο Μουσά «απάντησε»:

«Μία οργάνωση δεν αρχίζει αγώνα αν δεν στηρίζεται σε κάποια δύναμη. Οποσδήποτε η Dev Sol στηρίζεται σε μια εσωτερική δύναμη...».

Σε μια σημαντική ερώτηση που έκανε ο δημοσιογράφος για το πώς επηρεάζουν τα έθιμα του τόπου τις ιδεολογικές αποφάσεις, φανέρωσε ότι ο δικός του πατέρας ήταν Δεσπότης και είχε όλη την παλιά αυταρχική και πατριαρχική νοοτροπία. Ας δούμε όμως όλο τον διάλογο:

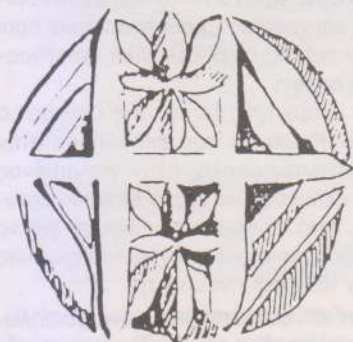
— Τα έθιμά σας ήταν κριτήριο για την

επιλογή μιας σωστής ιδεολογίας; Πώς εφάρμοσε το παιδί σας αυτά τα κριτήρια;

— Πάντοτε ο πατέρας μένει πίσω από το παιδί. Το ένα τέταρτο του αιώνα που μας χωρίζει με έκανε πιο κερδισμένο. Δεν ξέρω αν έκανα λάθος ή όχι. Ο πατέρας μου ήταν Δεσπότης. Κοντά του η αγάπη προς τα παιδιά δεν μπορούσε να φανεί. Ούτε μπορούσε να πλησιάσει γυναίκα ακάλυπτη, δίχως μαντήλι. Αυτά τα έθιμα σιγά - σιγά έσπασαν.

Ο πατέρας έδωσε την εξής εικόνα για τη μοίρα του γιου του:

— «Το παιδί μου δεν ήξερε να κολυμπάει. Όποιος δεν ξέρει κολύμπι δεν μπορεί να κολυμπήσει στη θάλασσα. Το παιδί μου δεν έμαθε να κολυμπάει. Μπήκε στη θάλασσα και χάθηκε».

ΠΗΓΕΣ

1) Akman Nuriye, "Yumruk, Gucledigimde Kafanizi Kiracagim demektir", Hurriyet, 27/4/92.

2) «Οι περισσότερες τρομοκρατικές επιθέσεις στην Τουρκία», Ποντίκι, 4/6/92.

Εναλλακτικές επιλογές και διλήμματα της ελληνικής αποτρεπτικής στρατηγικής

του Παναγιώτη Ήφαιστου
Επικ. Καθηγητή Διεθνών Σχέσεων,
Πάντειο Πανεπιστήμιο¹

Στρατηγικά διλήμματα και επιλογές

Το αμυντικό πρόβλημα της Ελλάδας στην δεκαετία που εισερχόμαστε, λόγω της αδιαμφισβήτητης επιθετικής πολιτικής της Τουρκίας, αλλά και λόγω άλλων απειλών που σταδιακά ανακύπτουν², δεν είναι τόσο ο κίνδυνος μεγάλης κλίμακας ξαφνικής επίθεσης, όσο η εκπλήρωση ενδιάμεσων εχθρικών επιδιώξεων, των οποίων, όμως, το συνολικό σωρευτικό αποτέλεσμα, καταληκτικά, θα είναι ισοδύναμο με το να χάσει η Ελλάδα τον πόλεμο.

Η ανάλυση της αποτρεπτικής στρατηγικής απέναντι στην Τουρκία, δυσχεραίνεται όχι τόσο λόγω των γνωστών προβλημάτων στην ανάλυση της διεθνούς πολιτικής, όσο λόγω δυσκολιών αξιολογικού χαρακτήρα ως προς την κατάταξη και ιεράρχηση της τουρκικής απειλής και ως προς τους στόχους και τις επιδιώξεις της ελληνικής κοινωνίας. Ποια είναι όμως τα βασικά ερωτήματα που ανακύπτουν; Βασικά, είναι τα ακόλουθα:

Οι παραβιάσεις του ελληνικού θαλάσσιου και εναέριου χώρου είναι ή δεν είναι προσπάθειες αλλαγής του status quo; Μήπως, ουσιαστικά, το status quo έχει ήδη αλλάξει, ως αποτέλεσμα των μακρόχρονων, συστηματικών παραβιάσεων; Στο ίδιο πλαίσιο, τι σημαίνει η μετά το 1987 αποχή της Ελλάδας από την εκμετάλλευση του υπόγειου πλούτου του Αιγαίου, στις περιοχές που η Τουρκία θεωρεί ως αμφισβητούμενες, καθώς και η μη επέκταση των χωρικών υδάτων στα δώδεκα μίλια; Για την Ελλάδα, ισχύει ή δεν ισχύει το «πρακτικό της Βέρνης» του 1976; Τι σημαίνουν, επίσης, για την ελληνική ηγεσία, τα τουρκικά casus belli ως προς το Αιγαίο και ως προς την στρατιωτική ενίσχυση της Κύπρου; Η ελληνική

πολιτική ηγεσία, έχει ή δεν έχει αποφασίσει να αποτραπούν οι απειλές αυτές; Για τους σκοπούς της αποτρεπτικής στρατηγικής της Ελλάδας, είναι ή δεν είναι ο κυπριακός χώρος αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού εθνικού χώρου; Η στρατηγική της Ελλάδας, αποσκοπεί ή δεν αποσκοπεί, ευκαιρίας δοθείσης, στην εκδίωξη των τουρκικών στρατευμάτων κατοχής από την Κύπρο; Στο ίδιο πλαίσιο, η ελληνική πλευρά προσαρμόστηκε ή δεν προσαρμόστηκε με το μετά το 1974 πολιτικό και στρατιωτικό status quo στην Κύπρο; Τέλος, αλλά όχι το λιγότερο σημαντικό, εκτός από το αμφιλεγόμενο casus belli της Ελλάδας, πώς εντάσσεται αποτελεσματικά στην ελληνική αποτρεπτική στρατηγική ο στόχος της μη περαιτέρω επιδεινώσης του μετά το 1974 status quo στην Κύπρο; Με πιο απλά λόγια, η αδιαμφισβήτητη τάση της ελλαδικής και κυπριακής ηγεσίας να διολισθαίνει προς υποχωρήσεις οι οποίες σαφώς επιδεινώνουν το μετά το 1974 status quo οφείλεται σε μη αποτελεσματική αξιοποίηση των πολιτικών και στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας; ή μήπως είναι ένδειξη ακόμη πιο σοβαρής εγγενούς αδυναμίας αντιμετώπισης της τουρκικής απειλής; Στα πιο πάνω ερωτήματα, θα μπορούσαν να δοθούν απαντήσεις που εντάσσονται σε δύο κατηγορίες.

Πρώτο, απαντήσεις που στηρίζονται σε υποκειμενικά κριτήρια, όπως οι φιλοσοφικές προτιμήσεις του κάθε ατόμου, η ετοιμότητα των πολιτών και της κοινωνίας να υποστεί θυσίες, η προθυμία των πολιτικών ηγετών να ακολουθήσουν αντιλαϊκές επιλογές εάν αυτό επιβάλει το εθνικό συμφέρον, κλπ. Προφανώς, απαντήσεις αυτής της μορφής δεν είναι στους στόχους του παρόντος κειμένου, το οποίο, στον βαθμό που αυτό είναι δυνατό, επιχειρεί

στοιχειώδη αναφορά στα παραδοσιακά αναλυτικά εργαλεία και έννοιες του φαινομένου της αποτροπής ως προς τα δεδομένα της ελληνο-τουρκικής αναμέτρησης.

Δεύτερο, απαντήσεις που στηρίζονται σε κλασικού χαρακτήρα αντικειμενικά κριτήρια, όπως αυτά καθιερώθηκαν στην διεθνή διακρατική πρακτική, και τα οποία αντανakλώνται στην θεωρία που αναλύει το φαινόμενο της αποτροπής. Χρησιμοποιώντας ορισμένες ελάχιστα ή καθόλου αμφιλεγόμενες αρχές της θεωρίας της αποτροπής, θα μπορούσαμε να αποπειραθούμε μια **επαγωγική ιεράρχηση των δεδομένων της ελληνο-τουρκικής αναμέτρησης**, με όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά κριτήρια.

Πρώτο, εάν ευσταθεί η πρόταση ότι η Τουρκία είναι μια περιφερειακή δύναμη που επιδιώκει την αναθεώρηση του status quo εις βάρος της Ελλάδας και άλλων κρατών του γεωπολιτικού της περιγύρου, τότε η αναμενόμενη στάση της δεν μπορεί παρά να χαρακτηρίζεται από μια συνεχή προσπάθεια να προκαλέσει ζημιές εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων, να την παρενοχλεί στρατιωτικά, να επιδιώκει μείωση του κύρους της, να επιζητεί προσαρμογή της συμπεριφοράς της σύμφωνα με τις τουρκικές επιλογές, και να προβάλλει συστηματικές διεκδικήσεις εις βάρος ζωτικών ελληνικών συμφερόντων.

Δεύτερο, ως προς συγκεκριμένες απειλές, για να αποφύγουμε εμπλοκή σε συζήτηση αξιολογικών διαβαθμίσεων της τουρκικής απειλής, θα μπορούσαμε να περιορισθούμε στις πιο κάτω, σχεδόν πλήρως αντικειμενικές προτάσεις: 1. Η Τουρκία, σύμφωνα με την δεδηλωμένη αναθεωρητική στρατηγική που ακολουθεί πιστά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, επιδιώκει αλλαγή του

status quo στο Αιγαίο, εις βάρος των ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων. Μεταξύ άλλων, παραβιάζει συστηματικά τον ελληνικό εναέριο και θαλάσσιο χώρο, και παρατάσσει απέναντι από τα νησιά την «στρατιά του Αιγαίου». 2. Στην Θράκη, με πολύ συγκεκριμένες ενέργειες, θίγει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας, σε μια εμφανή προσπάθεια να «κυπροποιήσει» την περιοχή αυτή της ελληνικής επικράτειας, χρησιμοποιώντας τους εκεί τουρκόφωνους ως «στρατηγική μεινότητα». 3. Στην Κύπρο, αρνείται να αποσύρει τα στρατεύματα κατοχής και να αποδεχτεί μια βιώσιμη λύση. Ο στρατιωτικός συσχετισμός στην Κύπρο θέτει σε διαρκή άμεσο κίνδυνο ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων. Επιπλέον, εκμεταλλευόμενη το στρατιωτικό πλεονέκτημα που διαθέτει στο νησί, επιδιώκει «λύση» του Κυπριακού που επιδεινώνει ακόμη περισσότερο το μετά το 1974 ήδη πολύ δυσμενές status quo.

Τρίτο, έναντι ενός πλέγματος αδιαμφισβήτητων απειλών κατά των ζωτικών του συμφερόντων, η αντίδραση κάθε ορθολογιστικού κράτους είναι η ανάπτυξη μηχανισμών άμυνας. Διπλωματική διαπραγμάτευση λαμβάνει χώ-

ρα, όταν υπάρχει περιθώριο συμβιβασμού. Εάν δεν υπάρχουν τέτοια περιθώρια και εάν η απόφαση είναι να μην υπάρξει συνδιαλλαγή επί ζωτικών εθνικών συμφερόντων, τότε αναπτύσσεται αποτρεπτική στρατηγική που καθιστά την εκτέλεση των απειλών, στην καλύτερη περίπτωση αδύνατη, και στην χειρότερη περίπτωση πολύ υψηλού κόστους για τον αποτρεπόμενο. Ενδιαμέσως, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα δυνατοτήτων. Δηλαδή, η αποτροπή δεν είναι ένα μηδενικό παιχνίδι.

Τέταρτο, κανένας ορθολογιστικός αντίπαλος δεν θα επιχειρήσει υλοποίηση των απειλών, εάν το αναμενόμενο από αυτόν όφελος είναι λιγότερο του αμυνόμενου. Χρυσός κανόνας οικουμενικής αποδοχής, και ιστορικά αποδεδειγμένος, είναι ότι η **γραμμή κόστους του επιτιθέμενου είναι πάντοτε πιο κάτω από το όριο των μέγιστων δυνατοτήτων του αποτρέποντος**.

Πέμπτο, εάν το στρατιωτικό εγχείρημα μεγάλης κλίμακας είναι υψηλού στρατιωτικού και πολιτικού κόστους για τον επιτιθέμενο και εάν η έκβασή του είναι αβέβαιη, τότε η αντιπαράθεση διεξάγεται σε επίπεδο στόχων ενδιά-

μεσης ή χαμηλής προτεραιότητας. Σ' αυτή την περίπτωση, ο αγώνας για το ποιο συμφέρον θα επικρατήσει είναι περισσότερο αγώνας θελήσεων παρά στρατιωτικών μέσων.

Έκτο, στην αποτροπή, η έκβαση αυτού του αγώνα μέσων και θελήσεων εξαρτάται από την ικανότητα των αντιπάλων να μεγιστοποιήσουν το εκατέρωθεν κόστος με την επιστράτευση του καλύτερου συνδυασμού των συντελεστών ισχύος που διαθέτουν. Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις οπλικής ισοδυναμίας (ή περίπου ισοδυναμίας), αναβαθμίζονται οι ποιοτικοί συντελεστές της αναμέτρησης: ποιότητα της διπλωματίας, εθνικό φρόνημα, ποιότητα της πολιτικής ηγεσίας, ετοιμότητα της κοινωνίας για θυσίες, ποιότητα των συμμαχιών και άλλων διεθνών διασυνδέσεων, αντοχή και διορατικότητα των ηγετών στο διαχειρισμό κρίσεων, ποιότητα των μηχανισμών προπαγάνδας, κ.λπ.

Έβδομο, εάν η Ελλάδα κρατήσει παθητική στάση απέναντι στις τουρκικές επιδιώξεις, η Τουρκία δυνατό να μην χρειασθεί ποτέ να διεξαγάγει πόλεμο μεγάλης κλίμακας, δεδομένου ότι προσθετικά το σωρευτικό αποτέλεσμα δυνατό να ικανοποιεί ένα ευρύ φάσμα επιδιώξεών της. Αντίστοιχα, για την Ελλάδα, η μη επιτυχής αντιμετώπιση των συστηματικών τουρκικών ενδιάμεσων ενεργειών θα ισοδυναμεί μακροχρόνια με συνολική ήττα.

Με βάση τα πιο πάνω, συναγεται ότι στις σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας, η αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής είναι θέμα άριστης επιλογής μεταξύ εναλλακτικών συνδυασμών των συντελεστών ισχύος που διαθέτει το κράτος και το έθνος, ανάλογα με τις κατά περίπτωση ενέργειες του αντιπάλου, και τις εκάστοτε πολιτικο-στρατιωτικές συγκυρίες. Η άμυνα απέναντι στις τουρκικές επιδιώξεις δεν είναι, επαναλαμβάνουμε, μηδενικό παιχνίδι της μορφής «χάνω ή κερδίζω», αλλά ένας αδυσώπητος μακροχρόνιος αγώνας αντίστασης, αντοχής, ποιοτικής αντιπαράθεσης των εθνικών ικανοτήτων, και αδυσώπητης αναμέτρησης μέσων και θελήσεων των δύο κοινωνιών.

Η παρούσα ανάλυση, ασφαλώς, δεν θα μπορούσε να δώσει ολοκληρωμένη απάντηση στα άπειρα ερωτήματα που τίθενται ως προς την αποτρεπτική στρατηγική της χώρας. Αυτό είναι αδύνατο να γίνει από ένα αναλυτή, εάν ληφθεί υπόψη ότι το φαινόμενο της αποτροπής, ουσιαστικά, εμπερικλείει σχε-

δόν οτιδήποτε συνθέτει την εθνική ισχύ. Εξάλλου, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, υπάρχουν ακόμη πολλά να γίνουν, προτού αναλυθούν επαρκώς τα επιμέρους συνθετικά στοιχεία της ελληνικής αποτρεπτικής στρατηγικής. Η συνεχής βελτίωση και ανανέωση της ανάλυσης των αποτρεπτικών προβλημάτων της χώρας και η παραγωγή εξειδικευμένης γνώσης και αντίληψης είναι μεγάλης σημασίας για την ορθολογιστική εκτίμηση και αξιολόγηση των συντελεστών που συνθέτουν το αμυντικό - πολιτικό πλέγμα των εξωτερικών σχέσεων της χώρας. Είναι επίσης μεγάλης σημασίας για την επιλογή του άριστου συνδυασμού των συντελεστών ισχύος προς τον σκοπό διαμόρφωσης της εθνικής αποτρεπτικής στρατηγικής.

Στόχοι, και επιδιώξεις της ελληνικής αποτρεπτικής στρατηγικής

Η θέση που υιοθετείται στην παρούσα ανάλυση, είναι ότι, στο άναρχο διεθνές και περιφερειακό περιβάλλον, στα πλαίσια του οποίου λειτουργεί η ελληνική εξωτερική πολιτική, η Ελλάδα δεν έχει άλλη επιλογή παρά να αντισταθεί σε κάθε εξωτερική απειλή που επιβουλεύεται ζωτικά εθνικά συμφέροντα. Η στάση αυτή δεν είναι μόνο θέμα φιλοσοφικής προτίμησης, αλλά επίσης θέμα τεραστίας σημασίας στην σωρευτική διαμόρφωση της αποτρεπτικής και διαπραγματευτικής φήμης της χώρας. Επίσης, σχετίζεται άμεσα με το συναφές θέμα της διαμόρφωσης της γενικότερης διεθνούς εικόνας μιας χώρας, δηλαδή της διαμόρφωσης παραγόντων όπως το κύρος, το γόητρο, η σοβαρότητα, η φερεγγυότητα και η αξιοπιστία του κράτους. Στην αποτροπή, όπως θα έχει γίνει αντιληπτό από την προηγηθείσα ανάλυση, ενέχει πολύ μεγάλη σημασία, όχι μόνο το τι είναι ένα κράτος, αλλά επίσης το τι προσλαμβάνουσες παραστάσεις και αντιλήψεις διαμορφώνουν οι τρίτοι γι' αυτό. Σ' αυτό το πλαίσιο, ως προς την αποτροπή, οτιδήποτε λέγεται ή πράττεται, ακόμη και η έκφραση του προσώπου και ο τόνος της φωνής του ηγέτη, όταν ομιλεί για τα αμυντικά θέματα και την εξωτερική πολιτική, επενεργούν προσθετικά ή αφαιρετικά στον χάρτη της εθνικής αποτρεπτικής αξιοπιστίας. Σ' αυτό ακριβώς το πλαίσιο, εκτιμούμε ως εξαιρετικά ανησυχητική την κατάσταση της αποτροπής στο Αιγαίο και στην Κύ-

προ και ως δύσκολα ερμηνευόμενες διάφορες απόψεις που ήδη άρχισαν να διαφαίνονται στον ορίζοντα του ελληνικού και κυπριακού πολιτικού βίου, και των οποίων η υιοθέτηση οδηγεί σε πολιτική εξευμενισμού / κατευνασμού της Τουρκίας αντί σε αποτροπή της³. Είναι αμφίβολο κατά πόσο, στην Ελλάδα, υπήρξε ποτέ επεξεργασμένη αποτρεπτική στρατηγική, η οποία να ολοκληρώνει και να εναρμονίζει στην διαδικασία λήψεως αποφάσεων τα οπτικά συστήματα, την διπλωματία, τις δηλώσεις των ηγετών, την προπαγάνδα, και τους υπόλοιπους παράγοντες ισχύος του έθνους. Αυτή η πραγματικότητα είναι ευδιάκριτη, εάν κανείς παρατηρήσει, για παράδειγμα, τις παλινδρομήσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, την έλλειψη εθνικής συναίνεσης στις μεγάλες εξωτερικές επιλογές, και την συμπεριφορά της πολιτικής ηγεσίας.

Ο παράγοντας ποιότητα της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας είναι κρίσιμης σημασίας στην προσπάθεια οικοδόμησης αποτρεπτικής στρατηγικής. Θεωρείται ως δεδομένο ότι ένοπλες δυνάμεις που δεν κατευθύνονται από έξυπνες και επεξεργασμένες πολιτικές επιλογές, είναι πιθανότατα ανεπαρκείς στον αποτρεπτικό τους ρόλο⁴. Ιστορικά, εξ άλλου, αποδείχθηκε ότι η εθνική ασφάλεια ούτε κατ' ελάχιστο δεν δύναται να εναποτεθεί στην καλή θέληση ενός αντιπάλου με σαφώς απειλητικές διαθέσεις, ή να εκμαιευθεί με κινήσεις εξευμενισμού. Στις περιπτώσεις ανταγωνιστικών διακρατικών σχέσεων, ειρήνη σημαίνει ισορροπία και σταθερότητα σημαίνει η με στρατιωτικά και πολιτικά μέσα αποθάρρυνση του απειλούντος να υλοποιήσει τις προθέσεις του. Εφησυχασμός μπροστά σε μια απειλή, δυνατό να οδηγήσει σε αστάθεια, επειδή θα ωθήσει τον απειλούντα σε ενέργειες που υποτιμούν τα περιθώρια παθητικής αντίστασης του αμυνόμενου. Όπως χαρακτηριστικά έγραψε ο Robert Jervis, αναφερόμενος στην λειτουργικότητα των «καθεστώτων ασφαλείας», μικρά λάθη μπορεί να έχουν μεγάλες συνέπειες και μεγάλο κόστος, εάν η τήρηση ορισμένων όρων συμπεριφοράς είναι μονομερής⁵.

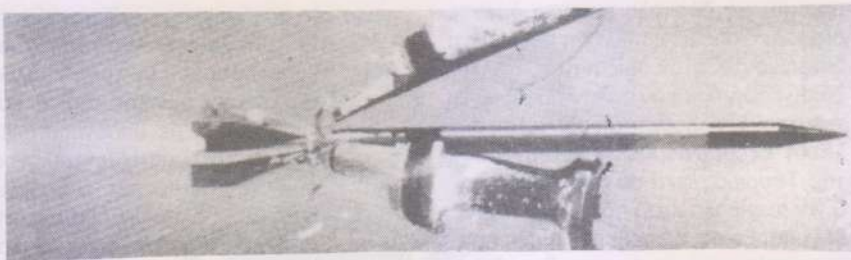
Είναι επίσης σκόπιμο να τονισθεί ότι στην αποτρεπτική στρατηγική μιας χώρας υπάρχουν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: πρώτο, οι πολιτικές επιλογές και στόχοι, και δεύτερο, τα στρατιωτικά μέσα. Η ανάπτυξη δυνάμεων, οι στρα-

τιωτικές ασκήσεις, η αγορά μοντέρνων όπλων, κλπ. δεν είναι δυνατό να τύχουν άριστου συνδυασμού με τους υπόλοιπους παράγοντες εθνικής ισχύος, εάν δεν συνοδευθούν με υποστηρικτικές πολιτικές και διπλωματικές επιλογές. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να υπάρχει αρμονία μεταξύ πολιτικών / διπλωματικών επιλογών και στρατιωτικών επιλογών. Για τον λόγο αυτό, οι θέσεις που θα υποστηριχθούν στις γραμμές που ακολουθούν, και ορισμένες θέσεις που ήδη αναφέραμε, δεν έχουν κανένα νόημα, εάν δεν τυγχάνουν υποστήριξης από πολιτικές επιλογές που αναγνωρίζουν την ύπαρξη απειλής, στρατεύουν όλους τους παράγοντες ισχύος της χώρας στην αντιμετώπισή τους και προωθούν συντελεστικές οικονομικές και κοινωνικές επιλογές.

Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε τρεις πιθανές, κλασικού χαρακτήρα, αποστολές των ενόπλων δυνάμεων της χώρας. **Πρώτο**, δεδομένης της ύπαρξης απειλής, το στρατιωτικό δόγμα της Ελλάδος αποσκοπεί στην κάμψη της θέλησης του αντιπάλου με το να προβάλλει κόστος που θα αναιρεί τα αναμενόμενο όφελος μιας μεγάλης κλίμακας επίθεσης. **Δεύτερο**, οι ένοπλες δυνάμεις, να είναι εις θέση να προβούν σε αποτελεσματικές ενέργειες καταστολής μικροτέρας εμβέλειας πράξεων, ούτως ώστε, αφ' ενός μεν να κάμπτεται η θέληση του αντιπάλου να τις συνεχίσει και αφ' ετέρου να τον αποθαρρύνουν από τυχόν πρόθεση να τις κλιμακώσει. **Τρίτο**, να κάμψουν το ηθικό και την επιθετική βούληση του επιτιθέμενου, με την ανάπτυξη ικανοτήτων κλιμακώσης με αντεπιθετικά κτυπήματα υψηλού στρατιωτικού, οικονομικού, και πολιτικού κόστους εντός των συνόρων του αντιπάλου. Εάν, επιπλέον, υπάρχει απειλή κατάληψης εθνικού εδάφους (π.χ. ένα νησί του Αιγαίου), τα αντεπιθετικά σενάρια, ίσως, θα πρέπει να προνοούν προσωρινή κατάληψη εχθρικού εδάφους, για σκοπούς διαπραγματεύσεως μετά τον τερματισμό των συγκρούσεων.

Στα πλαίσια των πιο πάνω κλασικών μορφών αποστολών, η δομή, διάταξη, και γεωγραφική ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων θα πρέπει να αποβλέπει στην μεγιστοποίηση του κόστους του αντιπάλου. Το ότι ο αντίπαλος θα σχεδιάσει να προβεί σε αντίποινα δεν πρέπει να προκαλεί δέος ή φόβο στον αμυνόμενο, για τρεις κυρίως λόγους. Πρώτο, διότι η διαμόρφωση κάθε αποτρεπτικής στρατηγικής εμπερικλείει την

πιθανότητα αντιποίνων. Δεύτερο, διότι, ούτως ή άλλως, ο απειλών αναπτύσσει προωθημένη επιθετική διάταξη των ενόπλων του δυνάμεων. Τρίτο, διότι η Ελλάδα, ως αμυνόμενη χώρα, έχει συμφέρον να προβάλει την εικόνα μεγάλων, οδυνηρών, και καταστροφικών συγκρούσεων, όταν και εάν η σύρραξη εξελιχθεί σε γενικευμένο πόλεμο. **Όσο περισσότερο πειστική είναι μια τέτοια εικόνα μεγάλων καταστροφών, τόσο περισσότερο αποτρέπεται ο επιτιθέμενος από την εκτέλεση της απειλής του.** Επίσης, όσο περισσότερο πειστική είναι η εικόνα αυτή, τόσο περισσότερο θα αποτρέπεται ο αντίπαλος από την εκτέλεση ενδιάμεσων απειλών, όπως οι παραβιάσεις του εναέριου χώρου της Ελλάδας και η επέκταση της εισβολής στην Κύπρο. Η εκτέλεση ενδιάμεσων ενεργειών, όπως οι παραβιάσεις στο Αιγαίο, λαμβάνουν χώραν, διότι ακριβώς η Τουρκία πείσθηκε πως δεν υφίσταται ελληνική βούληση δραστηρικής καταστολής ή κλιμάκωσης. Σχετικά, τηρώντας πάντοτε τις αναλογίες, αλλά συγκρατώντας τα αποτρεπτικά αποτελέσματα, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως παράδειγμα την εξέλιξη των διακρατικών σχέσεων στην Ευρώπη κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Συναφώς, θα μπορούσε να επισημανθεί ότι για πολλές δεκαετίες δεν υπήρξε η παραμικρή πολεμική σύγκρουση στην κεντρική Ευρώπη μεταξύ των κρατών των δύο συνασπισμών, επειδή ακριβώς ετίθετο ως πιθανό ενδεχόμενο η κλιμάκωση σε μια καταστροφική σύρραξη. Οι καταστροφές λόγω μιας πιθανής μεγάλης σύρραξης θα είναι ούτως ή άλλως αναπόφευκτες. Επομένως, προπολεμικά, από κάθε άποψη, συμφέρει τον αμυνόμενο να προβάλλονται, ή ακόμη και να υπερβάλλονται, οι καταστροφικές της συνέπειες. Η αξιόπιστη προβολή των πιθανών μεγάλων καταστροφών, επαναλαμβάνουμε, αποδυναμώνει την θέληση του επιτιθέμενου να εκτελέσει τις απειλές του. Επομένως, προάγει την σταθερότητα και ευνοεί το κράτος που υπερασπίζεται το status quo.

Στο ίδιο πλαίσιο, συμφέρει τον αμυνόμενο να πεισθεί ο αντίπαλος ότι τα αντιπεθετικά του κτυπήματα θα είναι φοβερά για την σταθερότητα του τουρκικού καθεστώτος την κοινωνική και οικονομική του ανάπτυξη, και την μετά τον πόλεμο μαχητική ικανότητα των ενόπλων του δυνάμεων. Συναφώς, επισημαίνεται ότι αποδυνάμωση του στρατεύματος δυνατό να δημιουργήσει οδυνηρές συνέπειες στην εσωτερική σταθερότητα ορισμένων επαρχιών και να ενθαρρύνει σε επιθετικές ενέργειες γειτονικές χώρες στο ανατολικό της μέτωπο. Η ετοιμότητα της Τουρκίας να εκτελέσει μικρές ή μεγάλες απειλές είναι συνάρτηση της ικανότητας των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων να αποκρούσουν τυχόν επιθέσεις και στην συνέχεια να αντεπιτεθούν με τιμωρητική αντίποινα. Γενικά, η θεωρητική θέση είναι ότι **η αντιπεθετική αποτρεπτική απειλή θα είναι τόσο περισσότερο αξιόπιστη όσο μεγαλύτερο θα είναι το πιθανό κόστος των δυνητικών κτυπημάτων και όσο περισσότερο θα απειλούνται στόχοι υψηλής αξίας για την τουρκική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία.** Όπως ήδη υποστηρίξαμε, αντικειμενικοί στόχοι θα μπορούσαν να είναι όχι μόνο οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, αλλά επίσης στόχοι σε ευαίσθητες περιοχές της ανατολικής Τουρκίας. Γενικά, θα πρέπει να πεισθεί η Τουρκία ότι σε περίπτωση σύρραξης μεγάλης κλίμακας θα στοχευθούν «αγαθά» που θα θέσουν σε κίνδυνο την πολιτική σταθερότητα, την κοινωνική συνοχή, την μαχητική ικανότητα των ενόπλων δυνάμεων, το ενιαίο της τουρκικής επικράτειας και που θα επιχειρήσουν να εξαρθρώσουν την οικονομικο-πολιτική υποδομή στην οποία στηρίζεται η τουρκική στρατιωτική ηγεσία. Ένας άλλος στόχος, εμφανώς υψηλής αξίας για την Τουρκία, θα είναι η αποκοπή του ευρωπαϊκού εδάφους της χώρας αυτής από την Μικρά Ασία.

Είναι φανερό ότι υπάρχουν εγγενείς περιορισμοί απόκτησης ικανοτήτων που θα εξασφάλιζαν υψηλά ποσοστά επιτυχίας στις πιο πάνω αποστολές.

Όμως, πρώτο, θα μπορούσαν ούτως ή άλλως να επιδιωχθούν τα υψηλότερα υπό τις συνθήκες αποτελέσματα και δεύτερο, θα μπορούσε, με την κατάλληλη προπαγάνδα και δηλώσεις, να δημιουργηθούν αμφιβολίες και φόβοι στον αντίπαλο για τις πιθανές επιπτώσεις των αντιπεθετικών ενεργειών της Ελλάδας.

Αντεπιθετικές ικανότητες των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων αντισταθμίζουν, εν μέρει τουλάχιστον, την επιθετική διάταξη του τουρκικού στρατού, και αποτελούν ισχυρό πολιτικό και στρατιωτικό αποτρεπτικό. Η Τουρκία θα ξέρει ότι η κλιμάκωση θα μεταφερθεί στο έδαφός της και οι τρίτοι ενδιαφερόμενοι θα πεισθούν για την αποφασιστικότητα της Ελλάδας να αμυνθεί αποτελεσματικά.

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ: Υποκειμενικά και αντικειμενικά κριτήρια στην ανάλυση της εξωτερικής απειλής και οι επιλογές της Ελλάδας: «προσαρμογή» ή αποτροπή;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο που ακολουθεί περιέχει μερικά συμπεράσματα που αναλύονται εκτενέστερα από τον υποφαινόμενο στο κείμενο *Αποτρεπτική Στρατηγική και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Β' μέρος του βιβλίου Π. ΗΦΑΙΣΤΟΣ & Α. ΠΛΑΤΙΑΣ, *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ* (Παπαζήσης, Αθήνα, 1972).

2. Για ανάλυση της τουρκικής απειλής, βλ. ό.π.

3. Αναφερόμαστε στο Κυπριακό και στο Αιγαίο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ως προς το Κυπριακό, πολλές απόψεις συγκλίνουν προς την κατεύθυνση εμβολωματικής λύσης, που θα βάζει μεν το πρόβλημα «κάτω από το χαλί», αλλά ταυτόχρονα θα αναβαθμίζει και αυξάνει τα ερείσματα της Τουρκίας, στο τρίγωνο Ελλάδα - Τουρκία - Κύπρος. Ως προς το Αιγαίο, ενώ η ελληνική πολιτική ηγεσία συνεχίζει να αντιστέκεται, υποστηρίζοντας ότι η μόνη διαφορά με την Τουρκία είναι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο διεθνές δικαστήριο της Χάγης, ορισμένες συμπεριφορές και κινήσεις (βλ. π.χ. συναντήσεις του Νταβός το 1988 και το 1992, και του Παρισίου το 1991), οδηγούν προς άλλη κατεύθυνση, υπονοώντας αδυναμία, ολιγωρία, σύγχυση ως προς την ακολουθητέα στρατηγική, και τάση κατευνασμού της Τουρκίας.

4. Βλ. Colin GRAY, *Strategic stability reconsidered*, DAEDALUS, vol. 109, no 4, Fall 1980, σελ. 136.

5. R. JERVIS, *Security regimes*, International Organization, Spring 1982, σελ. 359.

Ερευνητικά προγράμματα για τον ελληνισμό της πρώην ΕΣΣΔ

της Εύας Παπαδάτου

Ένα από τα βασικά συμπεράσματα του διεθνούς συνεδρίου που έγινε πριν από λίγους μήνες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με τίτλο «*Η διασπορά των Ελλήνων στη Ρωσία*» ήταν η ανάγκη χρηματοδότησης ερευνών για τον ελληνισμό της πρώην ΕΣΣΔ. Έναν ελληνισμό για τον οποίο πολύ λίγα γνωρίζουν οι νεοέλληνες και ο οποίος ήρθε στο φως της δημοσιότητας μόλις πριν από 4 χρόνια, με την άφιξη των χιλιάδων Ποντίων προσφύγων από την πρώην ΕΣΣΔ.

Είναι αλήθεια ότι έγιναν από τότε αρκετές φιλότιμες προσπάθειες να γίνουν γνωστά η ιστορική πορεία, το δράμα, οι ανάγκες και οι προσδοκίες του Ποντιακού Ελληνισμού, άλλες φορές με επιτυχία και άλλες όχι· ωστόσο το κενό παραμένει μεγάλο.

Ένα μεγάλο μέρος του κενού ήλθε να καλύψει η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού με τις έρευνες που χρηματοδότησε για τον Ποντιακό Ελληνισμό. Και είναι μάλλον ασύνηθες φαινόμενο για δημόσια υπηρεσία να προγραμματίζει της δράση της με βάση επιστημονικά τεκμηριωμένα στοιχεία και θεμελιωμένη επιχειρηματολογία και όχι με βάση τον εμπειρισμό, αυθαίρετες εντυπώσεις και επιπόλαιες πληροφορίες. Κυρίως όταν αυτή η δημόσια υπηρεσία είναι αρμόδια να χαράζει πολιτική, να εισηγείται μέτρα και προγράμματα που θα επηρεάσουν μια σημαντική μερίδα του κοινωνικού συνόλου και μερικές φορές το σύνολο του ελληνισμού.

Οι έρευνες αυτές παρουσιάστηκαν σε πρόσφατη συνέντευξη τύπου από τον Γενικό Γραμματέα Απόδημου Ελληνισμού κ. Ανδρέα Φ. Ζαΐμη και τους επιστημονικούς υπευθύνους καθηγητές που είναι επικεφαλής των ερευνητικών ομάδων των Πανεπιστημίων που ανέλαβαν την υλοποίηση των ερευνών αυτών. Δύο από τις έρευνες αυτές αναφέρονται στον Ποντιακό Ελληνισμό της πρώην ΕΣΣΔ και οι άλλες δύο στον

1910. Ο Χαράλαμπος Άλχαζίδης, γόνος εύπορης οικογένειας στον Πόντο.

Ποντιακό Ελληνισμό που «επιστρέφει».

Αναλυτικότερα πρόκειται για τις παρακάτω 4 έρευνες:

1. ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΤΗΣ ΕΣΣΔ / ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΤΟΥΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ, ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΤΟΥΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ:

Η έρευνα αυτή υλοποιείται στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από τον τομέα νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας με επιστημονικούς υπεύθυνους τους καθηγητές κ. Ι. Χασιώτη και την κ. Α. Ξανθοπούλου Κυριακού.

Αφορά στην συλλογή πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού για την ιστορία και την ιδεολογική ταυτότητα των Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ, ιδιαίτερα της νότιας Ρωσίας και της Κριμαίας, της Γεωργίας και της Αρμενίας και της Κεντρικής Ασίας.

Η έρευνα, που ολοκληρώνεται αρχές του '93, στράφηκε στις εξής κατευθύνσεις:

- α) στη συλλογή της σχετικής βιβλιογραφίας.
- β) στη συλλογή ελληνικού και ξένου αρχαιικού υλικού.
- γ) στη φωτογράφιση μνημείων και στη συλλογή παλαιών φωτογραφιών.
- δ) στη συλλογή ιστορικών πληροφοριών και δεδομένων με προφορικές

συνεντεύξεις και συμπλήρωση ερωτηματολογίων.

Οι ερευνητικές ομάδες επισκέφθηκαν και πήραν εκατό περίπου συνεντεύξεις στις εξής περιοχές: Σοχούμ, Γελεντζίκ, Σταυρούπολη και Εσεντουκί, και σε χωριά της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Ατζαρίας και της περιοχής Τσάλκας.

Με τις συνεντεύξεις καταγράφηκαν:

α) οι σωζόμενες προφορικές μαρτυρίες για τη γεωγραφική προέλευση και τις συνθήκες εγκατάστασης, αλλά και για την ιστορική έκτοτε διαδρομή των Ελλήνων Ποντίων της νότιας Ρωσίας, του Β. Καυκάσου, της Αμπχαζίας, της Γεωργίας και της Αρμενίας.

β) οι προσπάθειές τους να διατηρήσουν την ελληνικότητά τους.

γ) οι απόψεις τους για τις τρέχουσες εξελίξεις στην πρώην ΕΣΣΔ, ιδιαίτερα στη Γεωργία και για τον αντίκτυπό τους στο ελληνικό στοιχείο.

Στο υλικό αυτό που βρίσκεται ήδη υπό επεξεργασία θα στηριχθεί μια εκτενής εξιστόρηση των μεταναστεύσεων, μετεγκαταστάσεων και εκτοπισμών του ελληνικού στοιχείου της πρώην ΕΣΣΔ, αλλά και των δραστηριοτήτων και των κοινωνικών του εκείνων εκδηλώσεων, μέσα από τις οποίες διαπιστώνεται και σκιαγραφείται η ιδεολογική του σχέση τόσο με το σοβιετικό περίγυρο όσο και με τον ελληνικό κόσμο. Συνεπώς, η σημασία της εργασίας—τόσο από επιστημονική, όσο και από εθνική άποψη—είναι καταφανής.

2. ΦΑΚΕΛΛΟΣ - ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΠΟΔΗΜΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΤΕΩΣ ΣΟΒ. ΕΝΩΣΗΣ

Υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή κ. Σ. Κάτσικα.

Στόχος του προγράμματος είναι να καταγράψει ποσοτικά και να μελετήσει ποιοτικά, σε επίπεδο Κοινότητας, την επικρατούσα κατάσταση των Ελλήνων στην Ε.Σ.Σ.Δ., από άποψη εκπαιδευτική, πολιτιστική, γλωσσική, οικογενειακή, οικονομική, οργανωτική, σχέσεων με άλλες εθνότητες στην Ε.Σ.Σ.Δ., σχέσεων με την Ελλάδα και μεταναστευτικών τάσεων τόσο στο εσωτερικό της Ε.Σ.Σ.Δ. όσο και προς την Ελλάδα με τελικό σκοπό την διαμόρφωση προτάσεων προς την Ελληνική Πολιτεία, που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους Απόδημους στην Ε.Σ.Σ.Δ. στην αποτελεσματική διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας, στη βελτίωση, κατά το δυνατόν, των συνθηκών ζωής τους στη χώρα υποδοχής, στη βελτίωση των

υπηρεσιών της Ελληνικής Πολιτείας προς αυτούς που επιλέγουν την επιστροφή στην πατρίδα, και στην υποστήριξη των αιτημάτων τους στη χώρα υποδοχής.

Η μεθοδολογία διεξαγωγής του ερευνητικού έργου περιλαμβάνει πρωτογενή επιτόπια έρευνα, έρευνα στα αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, έρευνα στα αρχεία διεθνών οργανισμών (Ο.Η.Ε., UNESCO), αναδρομή σε ελληνικά και σοβιετικά σχετικά δημοσιεύματα και βιβλία, και στα συμπεράσματα του Α' Συνεδρίου των Ελλήνων της Ε.Σ.Σ.Δ. Λόγω της φύσης του συγκεκριμένου έργου και των διαιτεροτήτων που παρουσιάζει η χώρα υποδοχής, το κύριο βάρος της ερευνητικής προσπάθειας δόθηκε στην πρωτογενή επιτόπια έρευνα. Η έρευνα αυτή διεξάγεται με συνεντεύξεις πάνω σε δομημένα ερωτηματολόγια που αποστέλλονται προς όλες τις Ελληνικές Κοινότητες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. Για τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας, δημιουργήθηκε τοπικό δίκτυο με τη σύνδεση της ερευνητικής ομάδας και της Πανσοβιετικής Ένωσης Ελλήνων. Η δημιουργία αυτή του ερευνητικού δικτύου δεν είναι σημαντική μόνο γιατί εξυπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο τους σκοπούς του προγράμματος, αλλά και γιατί οι ίδιοι οι Έλληνες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., μέσω των οργανώσεών τους, έχουν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν ενεργά και να παρέμβουν στη διαμόρφωση κάποιων ενεργειών της Ελληνικής Πολιτείας που τους αφορούν άμεσα.

Τη στιγμή αυτή γίνεται ήδη η συγκέντρωση ερωτηματολογίων στις ακόλουθες περιοχές όπου υπάρχουν ελληνικές κοινότητες:

1. Αμπχαζία
2. Ατζαρία
3. Γεωργία
4. Αρμενία
5. Αζερμπαϊτζάν
6. Καζαχστάν
7. Ουζμπεκιστάν
8. Κιργιζία
9. Σιβηρία
10. Ουκρανία
11. Κριμαία
12. Β. Καύκασος
13. Ν. Ρωσία (περιοχή Κρασνοντάρ)
14. Μόσχα.

Τα πρώτα συμπεράσματα από την επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων αναμένεται να είναι διαθέσιμα το φθινόπωρο, ενώ το ερευνητικό έργο θα έχει περατωθεί αρχές του '93.

3. ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το πρόγραμμα αυτό υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή κ. Δ. Γεώργα. Έχει σκοπό να διερευνήσει την ψυχολογική προσαρμογή που ακολουθούν οι ομογενείς Πόντιοι κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα.

Οι συνθήκες μετακίνησής τους από τις χώρες στις οποίες ζούσαν δεν ήταν, ως γνωστόν, ομαλές, η δε ιστορική συγκυρία που φέρνει την Ελλάδα σε ένα δύσκολο μεταβατικό κοινωνικό - οικονομικό στάδιο, τονίζουν την σημασία που πρέπει να δοθεί στην ομαλή προσαρμογή των ατόμων αυτών στην ελληνική κοινωνία. Οι αλληλεπιδράσεις των εμπλεκόμενων μερών, άλλωστε, στη διαδικασία αυτή είναι έμμεσες, σταθερές και επηρεάζουν την ευμερσία όλων. Η ψυχολογική προσαρμογή των τελευταίων σε σχέση με τη διαμόρφωση της ελληνικής τους ταυτότητας συναρτάται άμεσα με το μέλλον των ιδίων αλλά και της αυριανής ελληνικής κοινωνίας. Η προσαρμογή των ενηλίκων στον κοινωνικό χώρο, και των μαθητών στο σχολείο, συνιστούν βασικές διαστάσεις της ψυχολογικής τους προσαρμογής. Οι διαστάσεις αυτές διερευνώνται με ερωτηματολόγια - συνεντεύξεις. Τα πρώτα αποτελέσματα έδειξαν την αποφασιστικότητά τους να μείνουν και να εργαστούν στην Ελλάδα, με όλες τους τις δυνάμεις, νιώθοντας υπερήφανοι, όπως συχνά δηλώνουν, που είναι Έλληνες.

Αν και δεν έχουν αναλυθεί ακόμα τα δεδομένα, (η έρευνα άρχισε πριν από 4 μήνες), και μόνο το στοιχείο αυτό της αποφασιστικότητάς τους είναι αρκετό για να παρακινήσει το κράτος και την υπόλοιπη κοινωνία, να τους υποστηρίξει να αποφύγουν την περιθωριοποίηση, να διατηρήσουν την ελληνική τους ταυτότητα και να συνεισφέρουν στην επίτευξη των νέων υψηλών κοινωνικών απαιτήσεων που επιβάλλονται λόγω της θέσης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. αλλά και διεθνώς. Η έρευνα ολοκληρώνεται τέλη του '92.

4. ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ

Υλοποιείται από το Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ) του Παντείου Πανεπιστημίου με επιστημονικό υπεύθυνο την καθηγήτρια κ. Κ. Κασιμάτη.

Οι στόχοι του προγράμματος αυτού

1916. Ο Χ. Άλχαζίδης, έθελοντής στο ρωσικό στρατό, αγωνίζεται για την απελευθέρωση της πατρίδας του από τους Τούρκους.

είναι:

α) να καταγραφούν και να αναλυθούν τα δημογραφικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα από το 1985 έως το 1990.

β) να επισημανθούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν για την οικονομική και κοινωνική τους ένταξη στον ελληνικό χώρο.

γ) να προταθούν λύσεις για την καλύτερη ένταξή τους.

Η έρευνα έγινε στην περιοχή της πρωτεύουσας και σε έξι ακόμη περιοχές στη Βόρειο Ελλάδα, σε 1850 περίπου νοικοκυριά, με προσωπικές συνεντεύξεις βάσει ενός ειδικά σχεδιασμένου ερωτηματολογίου.

Η μελέτη πρόκειται να ολοκληρωθεί τον Αύγουστο του '92, τα δε πρώτα αποτελέσματα δείχνουν ότι:

— Οι μισοί από τους μετανάστες αυτούς βρίσκονται στις παραγωγικές ηλικίες 20-25 και επομένως οι απαιτήσεις τους για απασχόληση είναι έντονες.

— Το εκπαιδευτικό τους επίπεδο είναι ανεβασμένο γιατί στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση κατατάσσεται το 27% ενώ στην Δευτεροβάθμια και τη Μέση Τεχνική - Επαγγελματική το 47%. Καλύπτουν όλες τις ειδικότητες ενώ με με-

ταπτυχιακούς τίτλους είναι σχετικά λίγοι, μόνο 7 άτομα με διδακτορικό δίπλωμα.

— Οι απασχολήσεις τους καλύπτουν όλο το φάσμα των επαγγελμάτων αλλά υπάρχει ανεργία και ετεροαπασχόληση. Οι οδηγοί, οι οικοδόμοι και οι νοσοκόμες είναι επαγγελματικές κατηγορίες με συχνότητες υπολογισίμες.

— Θα ήθελαν να αλλάξουν δουλειά, αν μπορούσαν, για λόγους κυρίως οικονομικούς και για καλύτερες συνθήκες απασχόλησης.

— Η οικονομική τους κατάσταση είναι ασθενής. Νοικοκυριά που αριθμούν από 4-6 μέλη έχουν εισοδήματα της τάξης των 50-100 χιλιάδων σε ποσοστό υψηλό (42%).

— Μόνο 10% έχουν ιδιόκτητο σπίτι και μένουν σε σπίτια 2-3 δωματίων.

— Ο εξοπλισμός του σπιτιού είναι μέτριος και πάντως χειρότερος από αυτό που είχαν στην πρώην Σοβιετική Ένωση.

— Ήρθαν στην Ελλάδα, γιατί ήθελαν να ζήσουν στην πατρίδα, γιατί είχαν συγγενείς εδώ.

— Προσδοκούσαν να βρουν στην Ελλάδα συνθήκες για μία καλύτερη ζωή, όμως ζουν μια άλλη διαφορετική πραγματικότητα και τώρα αυτό που ζητούν είναι να βρουν δουλειά και να

αποκτήσουν ένα σπίτι.

— Το κράτος θεωρούν ότι μπορεί να τους βοηθήσει, αλλά και πολλοί τελικά δεν περιμένουν τίποτα από κανέναν.

— Σημαντικός αριθμός δηλώνει ότι βρήκε την ελληνική κοινωνία χειρότερη από ό,τι την φανταζόταν, γιατί δεν βρίσκουν εύκολα δουλειά, γιατί έχουν οικονομικά προβλήματα, γιατί δεν έχουν σπίτι. Όσοι πάλι την βρήκαν καλύτερη επικαλούνται την αφθονία των αγαθών, την ελευθερία που απολαμβάνουν και την καλύτερη ζωή που μπορούν να ζήσουν αν είχαν χρήματα.

— Έχουν προβλήματα. Στον τομέα της απασχόλησης γιατί δεν μπορούν εύκολα να βρουν δουλειά ή γιατί οι αμοιβές δεν είναι ικανοποιητικές. Στην κοινωνική τους ζωή πρόβλημα είναι η γλώσσα, όπως επίσης η γλώσσα γίνεται εμπόδιο για την προσαρμογή των παιδιών σχολικής ηλικίας με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

— Δεν έχουν σε μεγάλο ποσοστό εμπειρία από τους ποντιακούς συλλόγους αλλά όσοι τους γνωρίζουν, θεωρούν ότι αυτό τους βοηθά κυρίως για την επικοινωνία μεταξύ τους.

— Οι ελληνικές υπηρεσίες στην πρώην Σοβιετική Ένωση και στην χώρα μας άλλοτε τους εξυπηρέτησαν και άλλοτε όχι, χωρίς να μπορεί να διαγραφεί μία τάση.

— Το ελεύθερο χρόνο τους τον περνάνε συνήθως με συγγενείς - φίλους στο σπίτι. Συναναστρέφονται περισσότερο συμπατριώτες τους και μιλάνε ρωσικά - ποντιακά και πολύ λιγότερο ελληνικά. Η γλώσσα είναι ένα εμπόδιο για να επικοινωνήσουν με τους Έλληνες εδώ.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των 4 αυτών ερευνητικών προγραμμάτων για το Ποντιακό Ελληνισμό που χρηματοδοτήθηκαν από την Γ.Γ.Α.Ε., γίνεται κατανοητό ότι με τη γνώση της ιστορικής πορείας του πληθυσμού αυτού, των αιτίων και επιπτώσεων του κύματος επιστροφής, των αναγκών και των προσδοκιών τους, αντικατοπτρίζονται οι πραγματικές ανάγκες, εφαρμόζεται ένας ορθολογικός χειρισμός των προβλημάτων και γίνεται γνωστή η ιστορία και η προσφορά ενός σημαντικού τμήματος του ελληνισμού. Η γνώση αυτή θα βοηθήσει όχι μόνο την πολιτεία να εφαρμόσει την πολιτική της, αλλά και τους νεοέλληνες να κατανοήσουν ότι ο Ποντιακός Ελληνισμός αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κληρονομιάς τους και συστατικό στοιχείο του μέλλοντός τους.

Η επικαιρότητα της ιστορίας των Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ

του Βλάση Αγτζίδη

Σήμερα διαμορφώνονται νέα κριτήρια ερμηνείας των ιστορικών φαινομένων, απαλλαγμένα από τις παλιές πολιτικές σκοπιμότητες. Τα πάντα μελετώνται ξανά. Η μοναδική προϋπόθεση που θα επιτρέψει στα έθνη και στις ηγεσίες τους να αντιληφθούν τις ιστορικές νομοτέλειες και τις σκοπιμότητες που κρύβονται «πίσω από την κουρτίνα» είναι η καλή γνώση των ιστορικών γεγονότων.

Μεγάλη συμβολή σε αυτή την αναγκαία γνώση έχει ο ποντιακός ελληνισμός, δηλαδή οι Έλληνες της Μαύρης Θάλασσας. Γιατί, όσο και αν δεν είναι ευρύτατα γνωστό, οι Έλληνες της Μαύρης Θάλασσας είναι ένα από τα πιο αρχαία έθνη που κατοικούν στις περιοχές γύρω από αυτήν. Έχοντας ζήσει όλες τις σημαντικές περιόδους διαθέτουν μια χρήσιμη εμπειρία.

Η συμβολή των Ελλήνων στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της περιοχής είναι κάτι περισσότερο από καθοριστική. Η έκταση της ελληνικής παρουσίας και επιρροής φαίνεται στις αρχαίες ελληνικές πόλεις που ανασκαπώνται σε όλη την περίμετρο της Μαύρης Θάλασσας καθώς και στο νότο του Ουζμπεκιστάν.

Ο Ρώσος διηγηματογράφος **Σεργκέϊ Γκολοβίν** περιγράφει με πολύ παραστατικό τρόπο την επιρροή αυτή:

«Οι φυλές των Σκύθων, Σλάβων και Γότθων, από τις οποίες προήλθε ο πληθυσμός της Ανατολικής Ευρώπης, οφείλουν μέγα μέρος του πολιτισμού τους στις ελληνικές πόλεις της Μαύρης Θάλασσας. Από εδώ, σύμφωνα με τις ευσεβείς παραδόσεις, ο Άγιος Ανδρέας ξεκίνησε την πορεία του προς τον τόπο που θα γινόταν το μελλοντικό Κίεβο. Από εδώ, μετά από μια σχεδόν χιλιετία, ο Άγιος Βλαδίμηρος, μέγας ηγεμώνας του Κιέβου, έφερε τις διδασχές και τα έθιμα της χριστιανικής πίστης στο λαό του. Στην Κριμαία άνθιζε ήδη από την εποχή της αρχαιότητας η λαμπρή πόλη Θεοδοσία, την οποία οι

Αλανοί και οι Ταύριοι ονόμαζαν «πόλη των επτά θεών». Ακόμη και οι Τούρκοι έκπληκτοι συνάντησαν εδώ την «δευτέρα Κωνσταντινούπολη», δηλαδή την ίδια λαμπρότητα όπως στην πρωτεύουσά τους. Όταν οι Γενοβέζοι ανάπτυσαν εμπορικές σχέσεις με την Ασία, λέγεται ότι η Θεοδοσία ήταν σημαντικότερη ακόμη και από την Κωνσταντινούπολη. Αυτή η Θεοδοσία —ή Κάφρα— ήταν σύμφωνα με τις περιγραφές του Σιλμπέργκερ «μια ισχυρή πόλη, με κατοίκους έξι διαφορετικών θρησκευμάτων». Όσο και αν μας είναι δύσκολο να το φανταστούμε, εδώ, για αιώνες ολόκληρους άνθιζε ο δυτικός πολιτισμός, από την ακτινοβολία του οποίου φωτιζόταν μια τεράστια, γύρω από την πόλη έκταση».

Οι Έλληνες ήταν αυτοί που μετέφεραν τον χριστιανικό λόγο στις περιοχές του Βορρά. Όπως είπε ο εκπρόσωπος του Πατριάρχη Αλέξιου του Β' στο Συνέδριο των Ελλήνων στο Γελεντζίκ:

«Από εσάς γνωρίσαμε την Ορθόδοξη θρησκεία και μας ένωσε μαζί σας από το 988 μ.Χ. Είστε οι δάσκαλοί μας και εμείς έχουμε τώρα ένα μεγάλο χρέος»...

Η κόρη του φημισμένου **Ντοστογιέφσκι**, η **Αιμέ** γράφει:

«Όλα είναι ποίηση στην Ουκρανία. Οι στολές των χωρικών, τα τραγούδια τους, οι χοροί τους, ιδιαίτερα το θέατρο... Ανέκαθεν η Ουκρανία είχε στενές σχέσεις με τις ελληνικές αποικίες στις όχθες της Μαύρης Θάλασσας. Το ελληνικό αίμα ρέει στις φλέβες των Ουκρανών, φαίνεται στα όμορφα ηλιοκαμένα πρόσωπα, στις χαριτωμένες κινήσεις τους. Δεν αποκλείεται το ουκρανικό θέατρο να είναι μια μακρινή ηχώ εκείνου του αρχαίου ελληνικού θεάτρου, που τόσο αγαπήθηκε από τους ελληνικούς λαούς».

Δεν αποτελεί τυχαίο και ασήμαντο το γεγονός ότι οι Γεωργιανοί ονόμασαν τους Έλληνες **Μπερζενισβίλι**, που θα πει: **«Γιοί των σοφών ανθρώπων»**. Τα

χριστιανικά έθνη του Καυκάσου από την αρχαιότητα επικοινωνούσαν με τον δυτικό κόσμο δια μέσου των Ελλήνων.

Αλλά και τα έθνη που ζουν στην Κεντρική Ασία ήρθαν από πολύ νωρίς σε επαφή με το ελληνικό πνεύμα. Στη νότια κεντρική Ασία επιζεί ακόμα ο μύθος του Έλληνα Μεγαλέξανδρου, τα στρατεύματα του οποίου είχαν φτάσει ως τα μέρη αυτά. Στις όχθες του ποταμού Σιρνταριά - Ιαξάρτης - χτίστηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο η Αλεξάνδρεια η Εσχάτη. Στις περιοχές που βρίσκονται στα σύνορα της Τουρκμενίας και του Αφγανιστάν, ιδρύθηκε το ελληνοβακτριανό κράτος. Η ελληνική επιρροή όμως συνεχίστηκε για αιώνες αργότερα. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που έκανε στην περιοχή ο Πόντιος αρχαιολόγος Βίκτωρ Σαρηγιαννίδης, ήρθαν στο φως εκπληκτικά ευρήματα που μόνο με τα ευρήματα της ελληνικής Μακεδονίας μπορούν να συγκριθούν.

Σήμερα η παράδοση του Μεγάλου Αλεξάνδρου συναντιέται πιο πολύ στους Τατζίκους και στους Ουζμπέκους. Αλλά και στο Τουρκμενιστάν συναντούμε τουρκμενικούς πληθυσμούς, οι οποίοι δηλώνουν «Έλληνες» απόγονοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Δεν είναι τυχαίο ότι η αναβίωση της γνώσης των έργων του Έλληνα Μακεδόνα φιλοσόφου, του **Αριστοτέλη**, ταυτίστηκε με το έργο «Εισαγωγή στον Αριστοτέλη» του Ουζμπέκου διανοητή **Φαρά Μπέη**, ο οποίος έζησε τον 11ο αιώνα. Το έργο αυτό άνοιξε τους δρόμους της σκέψης στον μεγάλο Αβικένα, τα έργα του οποίου συνέβαλαν στην ευρωπαϊκή αναγέννηση.

Η παρουσία αυτή των Ελλήνων δεν σταμάτησε να υπάρχει ποτέ στο χώρο της Μαύρης Θάλασσας. Εδώ υπήρχε ένα εθνικό κέντρο του ελληνισμού, του οποίου κορυφαία πολιτική προσπάθεια αποτέλεσε η προσπάθεια δημιουργίας της «Ελληνικής Δημοκρατίας του Πόντου» στις αρχές του αιώνα μας. Η προσπάθεια αυτή ματαιώθηκε με πρω-

Περιοχές εγκατάστασης των ελληνικών μειονοτήτων στην Ουκρανία, Ν. Ρωσία, Γεωργία και Αρμενία

τοφανείς σφαγές από την πλευρά των τουρκικών κυβερνήσεων, οι οποίες πολύ πριν την εμφάνιση του κινήματος αυτονομίας των Ελλήνων του Πόντου είχαν πάρει την απόφαση να εξοντώσουν τους πολυπληθείς χριστιανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας τους.

Η σοβιετική βοήθεια προς το κεμαλικό κίνημα ήταν ο καθοριστικός παράγοντας που επέτρεψε στους Τούρκους να νικήσουν τα απελευθερωτικά κινήματα της Μικράς Ασίας και Ανατολίας. Εξουσιοδοτημένοι εκπρόσωποι των μπολσεβίκων στην Τουρκία ήταν ο **Φρούνζε** και ο **Αράλφ**. Μέσα στα καθήκοντά τους ήταν η οργάνωση, από κοινού με τους Τούρκους αξιωματικούς, ενός λεπτομερούς σχεδίου επίθεσης κατά των Ελλήνων, στην οποία αν ήταν ανάγκη θα συμμετείχαν και μπολσεβίκοι αξιωματικοί.

Για την βοήθεια που δόθηκε οι σοβιετικοί ιστορικοί γράφουν:

«Πριν ακόμα υπογραφεί το σύμφωνο της Μόσχας, η σοβιετική κυβέρνηση είχε αρχίσει να βοηθά τον τουρκικό λαό. Αργότερα η βοήθεια αυτή αυξήθηκε και πλάτυνε παράλογο που η ίδια η Σοβιετική χώρα δοκίμαζε τεράστιες στερήσεις. Η σοβιετική κυβέρνηση έδωσε στον τουρκικό λαό δωρεάν πάνω από 10 εκατομ. χρυσά ρούβλια, σημαντικές ποσότητες από όπλα, πυρομαχικά κ.λπ. Η ανιδιοτελής σοβιετική ενίσχυση βοήθησε την Τουρκία να συγκεντρώσει δυνάμεις, να οργανώσει τακτικό στρατό και να ανακόψει την επίθεση των Άγγλων και Ελλήνων εισβολέων...»

Για την αρχαία πόλη των Ελλήνων και την πρωτεύουσα της ορθοδοξίας, ο **Τσιτσέριν** δήλωνε:

«Η Κωνσταντινούπολη είναι και πρέπει να παραμείνει τουρκική. Νοικοκυρής στα στενά είναι ο τουρκικός λαός.»

Ο **F. Borkenau**, στο έργο του *"The communist International"* γράφει:

«Οι Ρώσοι εφοδίασαν τον Κεμάλ με πολεμικό υλικό στις αρχές του αιώνα και δεν θα του ήταν δυνατόν να κερδίσει τον πόλεμο χωρίς την βοήθειά τους.»

Στις 24 Δεκεμβρίου του 1991 έκλεισε μια ολόκληρη ιστορική περίοδος που είχε ανοίξει στις 7 Νοεμβρίου του 1917 με την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους. Οι συνέπειες της κατάληψης αυτής ήταν καταλυτικές για τον ελληνισμό. Η σοβιετοτουρκική φιλία βοήθησε τις κεμαλικές δυνάμεις να νικήσουν τα ελληνικά στρατεύματα (ελληνικό στρατό και ποντιακό αντάρτικο) στη Μικρά Ασία. Οι αλλόφερτοι Τούρκοι κυριάρχησαν έτσι στον ιστορικό χώρο της Ανατολικής Θράκης, της Μικρασίας και της Ανατολίας. Ολοκλήρωσαν τις γενοκτονίες των Ελλήνων, στον Πόντο και στην Ιωνία και των Αρμενίων. Το ανθρώπινο τοπίο της Ανατολίας υπέστη μια τρομακτική παραμόρφωση. Η τουρκική γραφειοκρατία επέβαλε με τη σκληρή δικτατορία την εθνική ομογενοποίηση σ' ένα γεωγραφικό χώρο.

Η τελευταία πράξη του δράματος γράφτηκε στη Σμύρνη, την πρωτεύουσα της Ιωνίας, τον Σεπτέμβριο του 1922, κάτω από τα απαθή βλέμματα των Δυτικών συμμάχων μας. Για την καταστροφή της Σμύρνης ο Αμερικανός **Τζώρτζ Χόρτον** στο βιβλίο του *«Η κατάρα της Ασίας»* γράφει:

«Η καταστροφή της Σμύρνης εν πά-

ση περιπτώσει έλαβε χώρα στα 1922 και καμία πράξη που διαπράχτηκε από τη τουρκική φυλή σε όλη τη διάρκεια της κηλιδωμένης από το αίμα ιστορίας της δεν παρουσίασε κτηνωδέστερα και περισσότερο ακόλαστα χαρακτηριστικά, ούτε ποικιλώτερες από τις χειρότερες μορφές βασανιστηρίων που έχουν επιβληθεί εις βάρος αμάχων και αόπλων!».

Οι συνέπειες που είχε για τον ελληνισμό η επικράτηση των μπολσεβίκων, δεν περιορίστηκαν μόνο στην ήττα της Μικράς Ασίας. Καταστράφηκε η εμπορική ελληνική παρουσία στη Μαύρη Θάλασσα και στη Ρωσία. Οι πολυμήχανοι Έλληνες αστοί που κρατούσαν στα χέρια τους το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο της Ρωσίας έπαψαν να υπάρχουν.

Ο Ποντιακός Ελληνισμός όμως, παρουσιάζοντας μια εκπληκτική συνέχεια, δεν έπαψε να υπάρχει στο χώρο που κατέλαβε η Σοβιετική Ένωση. Ο αγώνας για την διατήρηση των εθνικών χαρακτηριστικών καθορίζει την παρουσία των Ελλήνων τον μεσοπόλεμο. Μετά από μια ευτυχή περίοδο, που άρχισε με τη Νέα Οικονομική Πολιτική και τελείωσε με την πλήρη κυριαρχία του σταλινισμού, οι Έλληνες Πόντιοι της Ε.Σ.Σ.Δ. αντιμετώπιστηκαν ως «εχθρός λαός». Δεκάδες χιλιάδες εκτελέστηκαν ή πέθαναν στη Σιβηρία με την κατηγορία ότι προσπάθησαν να ιδρύσουν ελληνική Δημοκρατία στη Νότια Ρωσία. Οι συμπαγείς ελληνικές κοινότητες της Μαύρης Θάλασσας διαλύθηκαν και εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες μεταφέρθηκαν στα βάθη της Ασίας, κοντά στα ρωσο-κινέζικα σύνορα.

Με την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ο κύκλος έκλεισε αφήνοντας πίσω του εκκρεμότητες σε όλα τα επίπεδα. Η πολιτική των μπολσεβίκων δημιούργησε το σημερινό οικονομικό πρόβλημα και το πολιτικό αδιέξοδο. Τα βαθύτερα αίτια της οικονομικής κρίσης οφείλονται στη διαμόρφωση μιας νέας συνείδησης των εργαζομένων, η οποία καθορίστηκε από τις μπολσεβίκικες απόψεις για την οργάνωση της οικονομίας. Η αντιμετώπιση των εργαζομένων ως «βιτίτσες» σε έναν πρόσωπο μηχανισμό, οδήγησε στη γενίκευση της αδιαφορίας και της δημοσιοϋπαλληλικής νοοτροπίας. Η μαύρη αγορά, η διαφθορά, οι κλοπές στο χώρο της δουλειάς και οι πάσης φύσεως κομπίνες, ενσωματώθηκαν στην κοινωνική ζωή.

Αυτό είναι και το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα που κληροδότησε η εβδο-

μηντάχρονη σοβιετική περίοδος. Η δικτατορία των, ιδεαλιστών αρχικά, επαγγελματιών επαναστατών πάνω στο προλεταριάτο γρήγορα εξελίχθηκε σε στυγνή δικτατορία μιας γραφειοκρατικής τάξης πάνω στο λαό. Μιας δικτατορίας που δημιούργησε την περισσότερο στρατοπεδική κοινωνία που γνώρισε ποτέ ο κόσμος. Η δικτατορία αυτή υπήρξε η πιο σκληρή και για ένα επιπλέον λόγο: επιχειρήθηκε η δημιουργία ενός «νέου ανθρώπου», αυτού που αποκλήθηκε "homo sovieticus". Έπρεπε από τον παλιό άνθρωπο να ξεριζωθούν οι τρόποι σκέψης του, οι κοινωνικές του συνήθειες, τα οικογενειακά και θρησκευτικά ήθη, ο πολιτισμός του. Για το σκοπό αυτό διαμορφώθηκε μια σοσιαλιστική εκπαίδευση που στόχο είχε να «αδειάσει» τον άνθρωπο, ώστε να τον πλάσει σύμφωνα με τις ανάγκες του συστήματος, της «νέας κοινωνίας». Η δημιουργία στρατοπέδων συγκέντρωσης για την «επαναδιαπαιδαγώγηση» και «ιατρικών διανοητικής αποκατάστασης» υπήρξαν νομοτελειακή κατάληξη της επιθυμίας των εξουσιαστών για τη δημιουργία του «νέου ανθρώπου».

Στην ανικανότητα του αφέντη κράτους-κόμματος να παράγει καλύτερη ζωή θα έπρεπε να μετασηματιστεί ο άνθρωπος έτσι ώστε να μην το βλέπει. Για το σκοπό αυτό, όπως αναλύει με μοναδικό τρόπο ο **Michel Heller** στο μνημειώδες έργο του *"Utopia in power"*, χρησιμοποιήθηκε κατ' αρχάς η βία. Η τρομοκρατία στοχεύει και καταφέρνει σκληρά χτυπήματα στη συλλογική συνείδηση. Κατόπιν καταστρέφεται κάθε σφαίρα αυτονομίας, όπως η οικογένεια, η θρησκεία, ο πολιτισμός, η παιδεία, η γνώση, η έρευνα. Τελικά έρχεται η ενοχοποίηση του καθενός πολίτη. Ο κάθε πολίτης ζώντας υπό ένα καθεστώς διαρκούς φόβου και αναγκαστικών καθημερινών μικροπαρανομιών, νοιώθει ένοχος απέναντι στο κράτος. «*Η σοβιετοποίηση*», έγραψε ο Michel Heller, «*δεν είναι μόνο η εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής. Είναι η υπαγωγή στο Κράτος - Κόμμα όλων των πτυχών της ύπαρξης*».

Αλλά και το εθνικό ζήτημα παρουσιάζεται εξαιρετικά σύνθετο και λειτουργεί ήδη καταλυτικά στις εξελίξεις. Το ζήτημα αυτό δημιουργήθηκε από την προσπάθεια των μπολσεβίκων, αμέσως μετά τη κατάληψη της εξουσίας, να περιλάβουν στη σοβιετική επικράτεια όλα τα εδάφη που ανήκαν στην πάλαι ποτέ κραταιά τσαρική αυτοκρατορία. Η

προσπάθεια αυτή οδήγησε τότε στην ένοπλη συντριβή των εθνικών κινημάτων της Γεωργίας και της Αρμενίας και στη βίαιη ενσωμάτωση των χωρών αυτών στο σοβιετικό κρατικό συγκρότημα. Τα σύνορα μεταξύ των δημοκρατιών χαραχτήκαν με κριτήριο το φιλοτουρκικό προσανατολισμό των μπολσεβίκων. Έτσι παραχωρήθηκε η αρμενική περιοχή του Ναγκόρνο Καραμπάχ στους Αζέρους Τούρκους. Το πρόβλημα του Καραμπάχ λειτούργησε στις μέρες μας ως θρυαλλίδα για την έκρηξη του εθνικού προβλήματος.

Αν αυτές όμως είναι οι αρνητικές συνέπειες, οι θετικές είναι περισσότερες. Τα ορθόδοξα κράτη ξαναγεννιούνται. Ο δικέφαλος αετός των Βυζαντινών συμβολίζει και πάλι την άμεση και οικεία αναφορά καθώς και την κοινή κληρονομιά. Βέβαια το μέλλον που έρχεται δεν θα είναι στρωμένο με ρόδα. Πλήθος κινδύνων παραμονεύουν.

Η μεγαλύτερη εξωτερική απειλή προέρχεται από τον παντουρκισμό στον οποίο οντάρουν και μεγάλες δυνάμεις που θα επιθυμούσαν τα κράτη που προέκυψαν από την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης να υποβιβαστούν σε ένα τριτοκοσμικό ρόλο. Απ' ό,τι φαίνεται μερικά μεγάλα δυτικά κράτη, έχοντας επεξεργαστεί την δικιά τους «Όστ Πολιτική», οντάρουν στο άλογο που λέγεται Τουρκία και παντουρκισμός. Οι αμερικανικές υπηρεσίες προωθούν ανοιχτά την εξάπλωση της πολιτικής και οικονομικής επιρροής της Άγκυρας. Πιστεύουν ότι μπορούν μέσω της Τουρκίας να χειραγωγήσουν τις τουρκόφωνες και μουσουλμανικές μάζες της παλαιάς Σοβιετικής Ένωσης και να αποτρέψουν την εμφάνιση ενός μαχητικού ριζοσπαστικού ισλαμισμού.

Οι Τούρκοι, με την υποστήριξη αυτών των συγκεκριμένων δυτικών συμπεριόντων, πραγματοποιούν μεγάλης έκτασης οικονομική και πολιτική διείσδυση σε όλο το χώρο της παλαιάς ΕΣΣΔ. Η διείσδυση αυτή έχει πολύ συγκεκριμένους στόχους. Να δημιουργήσει καθεστώς εξάρτησης μέσω της οικονομικής κυριαρχίας και να ισχυροποιήσει τους τουρκογενείς πληθυσμούς της πρώην ΕΣΣΔ.

Η πολιτική των Αμερικανών θυμίζει πάρα πολύ την πολιτική που ακολούθησαν οι Γερμανοί πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν χρησιμοποίησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τον τουρκικό εθνικισμό ως μοχλό προώθησης των συμφερόντων τους. Τα αποτε-

λέσματα βέβαια είναι γνωστά: Γενοκτονίες των χριστιανικών εθνών της Ανατολής, καταστροφή αρχαίων πολιτισμών, ανταλλαγές πληθυσμών και «οριστική» επικράτηση των κεντρασιωτών Τούρκων στην μικρασιατική γη που υπήρξε κοιτίδα του ευρωπαϊκού πνεύματος.

Οι επιδιώξεις αυτές συμφέρουν βέβαια την Τουρκία, η οποία ποτέ δεν έπαψε να ονειρεύεται κυριαρχία στον Καύκασο. Είναι γνωστή η επιθυμία της Τουρκίας να επιστρέψει στα μέρη που θεωρεί ότι κάποτε της ανήκαν. Η επιστροφή επιχειρείται σήμερα με τρόπους πολύ προσεκτικούς, όπως η πολυδιάσπαση σε μικρά κρατίδια, η οικονομική εξάρτηση και η χρησιμοποίηση των μουσουλμανικών πληθυσμών.

Η Άγκυρα θα επιδιώξει την αύξηση της επιρροής της στην Αμπχαζία και την Ατζαρία. Από κει ανοίγεται ο δρόμος για άμεσες επαφές με τις μουσουλμανικές περιοχές του Καυκάσου. Δηλαδή τις περιοχές Καρατσάι-Τσερκέζ, Καμπαρντίγκα-Μπαλκάρ, Αντιγκέι, Τσετσένο-Ιγκουσετία και Νταγεστάν. Ήδη μετά την απόφαση των Τσετσένων για ανεξαρτησία, έπεσε το σύνθημα για «Ομοσπονδία των Μουσουλμανικών λαών του Καυκάσου, από την Κασπία έως τη Μαύρη Θάλασσα». Εντύπωση προκάλεσε η άμεση ενεργοποίηση κύκλων της Τουρκίας, οι οποίοι προσπάθησαν να παρουσιάσουν όλους τους μουσουλμάνους Καυκάσιους ως Τούρκους. Είναι πάντως αλήθεια ότι η Τουρκία εξασκεί έλξη στους μουσουλμανικούς λαούς του Καυκάσου και έχει πολύ μεγάλη δυνατότητα επιρροής τους. Αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι μουσουλμανικοί αυτοί πληθυσμοί ήταν συμμετοχοί στην εξουσία την Οθωμανική περίοδο και την ύπαρξη μεγάλων τέτοιων πληθυσμών στην Τουρκία όπου κατέφυγαν μετά την κατάληψη του Καυκάσου από τους Ρώσους.

Σήμερα που η ιστορική μνήμη αναδεικνύεται ως η μοναδική παράμετρος για το καθορισμό των στόχων των εθνότητων, η παλιά σχέση των Τούρκων με τους μουσουλμάνους του Καυκάσου αναγεννιέται. Ο κύριος χώρος δράσης της Τουρκίας αποτελεί το Αζερμπαϊτζάν, με το οποίο οι δεσμοί είναι ισχυροί. Αζέροι διανοούμενοι έπαιξαν σε παλιότερους καιρούς σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της νέας Τουρκίας. Ο παντουρκισμός είχε αντλήσει σημαντικά στελέχη από το χώρο του Αζερμπαϊτζάν. Το 1918, όταν τα τουρκικά στρα-

1950. Ο Θ. Άλχαζίδης, έκτοπισμένος στο Καζαχστάν, όπου και άφησε την τελευταία του πνοή (βλέπε και φωτογραφίες προηγούμενου άρθρου).

τεύματα κατέλαβαν με τη βοήθεια των Αζέρων το Μπακού, οι Έλληνες και οι Αρμένιοι της πόλης εξοντώθηκαν από τους Τούρκους και τους Αζέρους.

Η επιρροή της Τουρκίας στο Αζερμπαϊτζάν είναι τεράστια. Ο Αζέρος πρωθυπουργός κατά την επίσκεψή του στην Άγκυρα ζήτησε βιβλία, καθηγητές και τυπογραφικές διεκολύνσεις για να αντικαταστήσει το κυριλλικό αλφάβητο με το λατινικό. Το σημαντικότερο όμως είναι η αίτηση για τουρκική βοήθεια εν όψει της δημιουργίας εθνικού στρατού.

Η Τουρκία αποτελεί τον «επιτυχημένο αδελφό» που ανοίγει το δρόμο προς την κατανόηση των μηχανισμών της ελεύθερης αγοράς. Η μορφωμένη τάξη των Αζέρων, διαπαιδαγωγημένη στα κομμουνιστικά σχολεία, είναι αρκετά αποστασιοποιημένη από τις θρησκευτικές παραδοχές. Έχοντας έναν κοσμικό προσανατολισμό, ελάχιστα επηρεάζεται από την προσπάθεια αναβίωσης του ισλαμισμού που επαγγέλεται το Ιράν. Ενδιαφέρεται περισσότερο για τα καταναλωτικά είδη που μπορεί να τους προμηθεύσει η Τουρκία, η οποία με τη σειρά της προσβλέπει στα πλούσια αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου.

Η διάλυση της ΕΣΣΔ έχει αφήσει ένα τεράστιο πολιτικό κενό στην περιοχή της κεντρικής Ασίας. Το πολιτικό κενό προσπαθούν να το καλύψουν η Τουρκία, το Ιράν και η Σαουδική Αραβία.

Εδώ και χρόνια η Τουρκία εισβάλλει μεθοδικά στο χώρο της κεντρικής Ασίας. Αξιοποιώντας τις μορφωτικές συμφωνίες με την ΕΣΣΔ επιχείρησε μεγάλης έκτασης μορφωτική εισβολή. Εκτός από την αποστολή βιβλίων και άλλου προπαγανδιστικού υλικού, προ-

σπάθησε και προσπαθεί με την αποστολή μεγάλου αριθμού χορευτικών συγκροτημάτων να τονώσει τη βαθειά πολιτιστική σχέση που υπάρχει μεταξύ της Τουρκίας και των τουρκόφωνων της κεντρικής Ασίας. Τα συγκροτήματα παρουσιάζουν ως δείγματα τουρκικών χορών, τους χορούς των Δημοκρατιών που επισκέπτονται, αφού προηγουμένως οι χορευτές αντιγράφουν τους χορούς αυτούς. Επίσης έχει προσφέρει υποτροφίες για σπουδαστές αυτών των χωρών.

Στόχος της Τουρκίας είναι να καταστεί πόλος έλξης και χώρα αναφοράς των τεσσάρων τουρκικών και σουνιτικών Δημοκρατιών της κεντρικής Ασίας. Ως ιδεολογικό εργαλείο χρησιμοποιείται ο τουρκο-ισλαμισμός, έτσι όπως άρχισε να διαμορφώνεται από την χούντα μετά το 1980. Η κατασκευή των δορυφόρων με την επωνυμία Turksat, έχει ως έναν από τους στόχους την τηλεοπτική διείσδυση και κυριαρχία της Τουρκίας στους κεντροασιάτες. Στα διαφημιστικά του προγράμματος αυτού, η περιοχή της κεντρικής Ασίας καταγράφεται ως «East Turkey», δηλαδή Ανατολική Τουρκία.

Ο παντουρκισμός δεν είναι ο μόνος κίνδυνος για τα νέα κράτη που προέκυψαν από την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Κίνδυνο αποτελεί και η δράση της Καθολικής εκκλησίας, η οποία χρησιμοποιώντας ως Δούρειο Ίππο τους Ουνίτες, οι οποίοι είναι γνωστοί ως «ελληνοκαθολικοί», προσπαθεί να υπονομεύσει την Ορθοδοξία.

Η αντίθεση των Καθολικών με τον Ορθόδοξο κόσμο είναι γνωστή από παλιά. Μιά από τις μεσαιωνικές παροιμίες των Καθολικών της Ανατολικής Ευρώπης, που απηχούσε με τον πιο γλαφυρό

τρόπο το μίσος κατά των Ορθοδόξων έλεγε:

«Οι χριστιανοί τότε μόνο θα είναι πραγματικά ευτυχείς, όταν θα εξαφανιστούν οι καταραμένοι Έλληνες αιρετικοί και οι Τούρκοι καταστρέψουν την Κωνσταντινούπολη».

Είναι γνωστή η στάση του Βατικανού κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων στη Μικρά Ασία το 1919-1922. Υποκίνησε τότε τους Γάλλους να βοηθήσουν τους Τούρκους, φοβούμενοι την αποκατάσταση του Ανατολικού Χριστιανισμού στο ιστορικό του κέντρο, την Κωνσταντινούπολη.

Η προϋπόθεση που μπορεί να αποτρέψει την υλοποίηση των αρνητικών σεναρίων είναι η εθνική και η θρησκευτική αφύπνιση των χριστιανικών εθνών της πρώην ΕΣΣΔ. Η αποκατάσταση των σχέσεων με το παρελθόν, η υπέρβαση της αμνησίας, που επέβαλε ο ολοκληρωτισμός, και η κάθαρση του συλλογικού τους υποσυνείδητου από τα σταλινικά αποτυπώματα είναι η καλύτερη εγγύηση για το μέλλον.

Σύντομα στο πρόσωπο της αναγεννώμενης Ορθοδοξίας η Τουρκία θα συναντήσει τα ιστορικά κενά που δημιουργήσε με τις γενοκτονίες των χριστιανικών λαών και την κατοχή εδαφικών περιοχών που ανήκουν σε άλλα έθνη. Απ' ό,τι φαίνεται, η ιστορία και στην περιοχή μας θα ξαναγυρίσει—είτε το θέλουμε είτε όχι—στις ιστορικές εκκρεμότητες που άφησε πίσω του το 1922.

Ένα από τα στοιχεία που συνειδητοποιείται σήμερα είναι ότι η Ελλάδα, η οποία αποτελεί και τμήμα της ΕΟΚ, δεν είναι μόνο βαλκανικό κράτος αλλά έχει και άμεση συνάφεια με την Υπερκαυκασία. Γιατί η ιστορική της σχέση με τον χώρο του Καυκάσου χάνεται στα βάθη της μυθολογίας και το ένα τρίτο από τον σημερινό πληθυσμό της προέρχεται από περιοχές που κατέχει σήμερα η Τουρκία ή βρίσκονται στο χώρο της πρώην ΕΣΣΔ. **Η Ελλάδα αποτελεί και σήμερα αυτό που υπήρξε ιστορικά: η χώρα που συνέδεε τα έθνη του Καυκάσου με το δυτικό κόσμο.** Και αυτή την ιστορική αναγκαιότητα, που μπορεί να ικανοποιηθεί με την αναβάθμιση των ελληνικών μειονοτήτων των νέων κρατών, οφείλουν όλες οι πλευρές να την επιδιώξουν...

Όλα αυτά τα γεγονότα ορίζουν την σπουδαιότητα της ιστορίας των Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ και κάνουν μια παλιά ιστορία να έχει μια εντυπωσιακή επικαιρότητα.

Οδυσσέας: ο πρώτος Έλληνας ταξιδιώτης στη Μαύρη Θάλασσα

του Βλαντιμίρ Κοβαλένκο*

Από τα αρχαία χρόνια μέχρι και σήμερα η περιοχή των παραλίων της Μαύρης Θάλασσας ήταν η διασταύρωση στην οποία συγκεντρώνονταν τα ενδιαφέροντα διαφόρων φυλών και εθνοτήτων. Όλοι αυτοί άφησαν εδώ τα ίχνη της παρουσίας τους.

Τη μεγαλύτερη όμως επίδραση στην ιστορία της Μ. Θάλασσας είχαν οι Έλληνες. Μετά από τόσους αιώνες, οι Έλληνες που μένουν εδώ με περηφάνεια ονομάζονται Έλληνες Πόντιοι, από τον Εύξεινο Πόντο, την αρχαία ελληνική ονομασία της Μαύρης Θάλασσας.

Εφόσον πρόκειται για μια περιοχή που ανέκαθεν προσείλκυε το παγκόσμιο ενδιαφέρον, θα ήθελα να εξετάσουμε λίγο το παρελθόν της για να δούμε ποιός ήταν ο πρώτος Έλληνας που εμφανίστηκε στα παράλια του Εύξεινου Πόντου και πότε συνέβη αυτό.

Η ελληνική μυθολογία δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι η περιοχή αυτή πάντοτε τραβούσε το ενδιαφέρον των κατοίκων της Μεσογείου. Οι πιο γνωστοί ήρωες της αρχαιότητας ταξίδεψαν στη μακρινή γη της Υπερβορείας. Για ορισμένους από αυτούς γράφτηκαν ολόκληρα έπη.

Κλασικό παράδειγμα τέτοιας επικής περιγραφής είναι τα «Αργοναυτικά» του Απολλώνιου του Ρόδιου, όπου περιγράφεται λεπτομερώς η πολεμική εκστρατεία στην πλούσια σε χρυσό Κολχίδα, η οποία βρίσκεται στα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Στόχος της εκστρατείας αυτής ήταν, σύμφωνα με το μύθο, το «χρυσόμαλλο δέρας».

Ήταν όμως οι Αργοναύτες οι πρώτοι Έλληνες στα παράλια του Πόντου;

Ο μεγάλος ποιητής της αρχαίας Ελλάδας, ο Όμηρος, που συνέθεσε τα έπη της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, συχνά μέσα στα ποιήματα αυτά αναφέρεται στον Ελλησπόντο. Οι αναφορές αυτές αποδεικνύουν ότι στον Όμηρο ήταν γνωστή η ιστορία του Φρίξου και της Έλλης. Η μυθολογία μας λέει ότι σε αυτή τη θάλασσα πνίγηκε η αδελφή του Φρίξου, Έλλη, όταν τα δύο παιδιά ταξίδεψαν πάνω στο κριάρι.

Ίσως λοιπόν αυτοί να ήταν οι πρώτοι Έλληνες στην περιοχή αφού έχουμε όλα τα στοιχεία για να υποθέσουμε ότι τα δύο παιδιά ταξίδεψαν με σκάφος φτιαγμένο από δέρματα προβάτων. Τέτοια καράβια χρησιμοποιούσαν οι λαοί του Πόντου στην αρχαιότητα. Ο Στράβωνας και ο Πλίνιος τα ονομάζουν *καμάρες*.

Αυτό το μύθο οι Έλληνες μάλλον τον πήραν από τον ντόπιο πληθυσμό πολύ αργότερα, στην εποχή του Ομήρου, γιατί ακόμα και στα πιο μακρινά χρόνια, οι Έλληνες ναυτικοί ήταν γνωστοί για τα καράβια τους από ξύλο.

Και οι Αργοναύτες αναμφίβολα εμφανίστηκαν στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας πολύ αργότερα. Ο λόγος ήταν ότι στο στενό του Ελλησπόντου στεκόταν σαν άγρυπνος φρουρός η πόλη της Τροίας, το Τίλιον. Η δυσκολία να περάσουν τα καράβια τον πορθμό και η εχθρότητα των ντόπιων φυλών έκλειναν για καλά το δρόμο προς την άγνωστη θάλασσα.

Τα ταξίδια προς τον Εύξεινο Πόντο έγινε εφικτό μόνο μετά την κατάρρευση της πόλης της Τροίας και ο πρώτος που επισκέφθηκε τα άγνωστα ως τότε μέρη ήταν ο ένδοξος ήρωας του τρωικού πολέμου, Οδυσσέας. Αυτό τεκμηριώνεται αν λάβουμε υπόψη όχι μόνο τις ευνοϊκές συνθήκες που δημιούργησε για ένα τέτοιο ταξίδι η πτώση της Τροίας, αλλά και τις γεωγραφικές πληροφορίες που υπάρχουν στο έπος και αναφέρονται στις περιπλανήσεις των ηρώων.

Ο Οδυσσέας συναντιέται με τους Κύκλωπες, θρακική φυλή που αποτελεί κλάδο της φυλής των Βιθυνών, με τους Λαιστρυγόνες ή αλλιώς Ταύρους, που κατοικούσαν στις ορεινές περιοχές της Κριμαϊκής χερσονήσου και τους Κιμμέριους που λείψανα του πολιτισμού τους μπορεί να συναντήσει κανείς και σήμερα στις εκβολές των ποταμών Δνεϊστερου και Βούγου (Μπουγκ).

Στην επιστροφή του ο Οδυσσέας συναντιέται με τους προγόνους των Ετρούσκων, τους Φαίακες, των οποίων την καταγωγή ορισμένοι ερευνητές συνδέ-

ουν με τη Μικρά Ασία.

Η άποψη που δυστυχώς έχει επικρατήσει, ότι το ταξίδι του Οδυσσέα περνούσε από τα παράλια της Σικελίας, είναι λανθασμένη.

Οι περιγραφές που υπάρχουν στην Οδύσσεια για τις φυλές και τις πόλεις της Ιταλίας, μαρτυρούν ότι οι αρχαίοι Έλληνες ήδη γνώριζαν αυτή την περιοχή.

Τα παράλια όμως της Μαύρης Θάλασσας ήταν εντελώς άγνωστα μέρη. Ακριβώς εδώ, σ' αυτά τα άγνωστα μέρη, κατευθύνθηκαν τα ελληνικά καράβια με επικεφαλής τον Οδυσσέα.

Χωρίς αμφιβολία αυτή ήταν η πρώτη μεγάλη εκστρατεία που αποτέλεσε την αρχή τακτικών ταξιδιών στον Εύξεινο Πόντο.

1. *Υπερβόρειοι* καλούνταν από τους αρχαίους Έλληνες οι κάτοικοι του απάταου Βορρά. Κατά το Στράβωνα, Υπερβόρειοι καλούνταν οι λαοί που κατοικούσαν βόρεια του Εύξεινου Πόντου και της Βαλκανικής Χερσονήσου [Σημ. του Μεταφραστή].

* Ο Βλαντιμίρ Κοβαλένκο, ελληνικής καταγωγής, είναι ιδρυτής του εθνογραφικού ομίλου «Βόσπορος», που βρίσκεται στην πόλη Κερτς της Κριμαίας. Στόχος του ομίλου είναι να προβάλλει τον πολιτισμό και την ιστορία των Ελλήνων της Μαύρης Θάλασσας. Στα πλαίσια αυτά, διοργανώνει ένα είδος κατασκηνώσεων στο ύπαιθρο, όπου τα μέλη προσπαθούν να δημιουργήσουν συνθήκες διαβίωσης όμοιες με αυτές των αρχαίων Ελλήνων πολεμιστών.

Το άρθρο αυτό είναι μια σύντομη αναφορά στο ανέκδοτο ακόμα βιβλίο του ίδιου συγγραφέα «Οδύσσεια, ένα ταξίδι χωρίς θαύματα» όπου με επιστημονικά επιχειρήματα τεκμηριώνεται ότι ο Οδυσσέας ήταν ο πρώτος Έλληνας ήρωας-ταξιδιώτης που εξερεύνησε τα παράλια του Εύξεινου Πόντου.

Μετάφραση-Επιμέλεια:
Λεωνίδα Πιπερίδης
Κλαυδία Καντηλάπη

Οι ελληνόφωνες γυναίκες στην Κάτω Ιταλία

της Βούλας Λαμπροπούλου

Μια αποστολή από το Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο (είναι της ΕΟΚ) που με έφερε στα Ελληνόφωνα χωριά της Καλαβρίας και της Απουλίας για να εξετάσω τη θέση της γυναίκας σ' εκείνα τα μέρη, με έκανε να νοιώσω και να γνωρίσω το μεγαλύτερο θαύμα των νεωτέρων γλωσσών του κόσμου, την επιβίωση της Ελληνικής σε τόπους που έχουν από αιώνες αποκοπεί από τον κύριο κορμό της Ελλάδας, κάτι που αποτελεί φαινόμενο πέρα από κάθε φαντασία.

Οι λίγες γνώσεις που είχα, ανάμεικτες με ενθουσιασμό και περιέργεια, έφεραν τη μια έκπληξη επάνω στην άλλη, όταν την ίδια κιόλας στιγμή που επισκεπτόμουν τα χωριά τους οι γυναίκες αυτές με δέχονταν σαν να με γνώριζαν χρόνια. Οι γνήσιες αυτές αδελφές μας που ζουν «πέρα από τον χρόνο», άδοξα και τελείως ανυστερόβουλα μοιράζονταν το φαγητό τους μαζί μου με αφάνταστη και συγκινητική φιλοξενία.

Στην Καλαβρία, ζουν απομονωμένες στις απόκρημνες πλαγιές του Ασπρομόντε, σε μικρά χωριά χωρίς δρόμους που θυμίζουν Μεσαίωνα. Αυτή όμως η ευλογημένη απομόνωση τις έκανε να διατηρήσουν την Ελληνικότητά τους στα έθιμα, στη γλώσσα και την απαρμιλλη ποίηση και μουσική τους. Εγκαταλελειμμένες από την Πολιτεία και κτυπημένες από τα στοιχεία της φύσης —οι νεροποντές συμπληρώνουν την πτώχεια και την ανέχεια του τόπου και των κατοίκων— ζουν και πεθαίνουν μακριά από τον υπόλοιπο κόσμο. Εδώ το κακό είναι συνδεδεμένο με τη μοίρα τους και τον επίγειο πόνο.

Σήμερα, η διασπορά, οι θεομηνίες και η αναζήτηση εργασίας τις αποδεκάτισε. Εδώ η μετανάστευση έλαβε τεράστιες διαστάσεις. Μετανάστευσαν στη Β. Ιταλία και στο εξωτερικό, αλλά πολλές ξαναγύρισαν και σήμερα ζουν με τα χρήματα που έφεραν από το εξωτερικό, με τις συντάξεις και με τη δασοφυλακή.

Δύσκολα μπορείς να εκμαιεύσεις από τις Καλαβρέζες στοιχεία από τη ζωή τους. Δεν μιλούν, δεν παραπονούνται,

δεν ξέρουν να διεκδικήσουν το δικιο τους. Επίσης αδιευκρίνιστα είναι και ορισμένα στοιχεία της ιστορίας τους. Αυτό που φαίνεται καθαρά σ' αυτές είναι η άκρη ενός παγόβουνου, το υπόλοιπο βυθίζεται στην πιο μαγευτική και μυστηριώδη παράδοση. Αλλά σ' αυτή την περιοχή η αδιάκοπη ροή της Ελληνικής παρουσίας συνεχίστηκε επί αιώνες και συναντώνται αδιάψευστα σημάδια του αρχαίου και του βυζαντινού πολιτισμού στο λεξιλόγιο, στα έθιμα και στη νοοτροπία τους.

Εκφράζονται μέσα από την ποίηση και το τραγούδι. Γυναίκες αγράμματες, πτωχές, φτιάχνουν ποιήματα, απαγγέλλουν στίχους, τραγουδούν και χορεύουν.

Συνεργάζονται για να ζυμώσουν το ψωμί, να καθαρίσουν το καλαμπόκι, να θερίσουν, να τρυγήσουν ή να κουτσοπολέψουν. Αποφασίζουν συλλογικά και δεν αλλάζουν γνώμη άπαξ και κάτι αποφάσισαν. Δεν κεντούν, δεν υφαίνουν, δεν διαβάζουν. Μετά από μακρά περίοδο μεγάλης πτώχειας, που δούλευαν σε τοπικούς φεουδάρχες, τις κατέκλυσε η μόδα του νεοαστισμού και οι κοπέλλες με βαμμένα νύχια περιμένουν τον γαμπρό σκοτώνοντας τον καιρό τους. Ο γάμος κάποτε ήταν ενδοοικογενειακή υπόθεση, αποφασίζονταν μόνο από τον πατέρα που ποτέ δεν ρωτούσε τη γνώμη της κόρης, αλλά και του γιου. Παντρεύονταν συνήθως πρώτα ή δεύτερα ξαδέφια που, σύμφωνα με το αρχαίο αττικό και το βυζαντινό, αργότερα, δίκαιο, η περιουσία δεν μοιραζόταν. Η προίκα και η αγνεία ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά του στην Καλαβρία. Το αντίθετο συνέβαινε στην Απουλία, όπου οι ενδιαφερόμενοι, συνήθως γείτονες ή συγχωριανοί, γνωρίζονταν μόνοι τους και, πλέκοντας ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο ειδύλλιο, παντρεύονταν συνήθως χωρίς προίκα, αλλά με λίγα προικιά και κουζινικά.

Στις δύο αυτές περιοχές του Νότου η κοινωνική δομή και η οικονομική ζωή των κατοίκων και επομένως και των γυ-

Ἡ ἀναδυομένη Ἀφροδίτη· μουσείο Συρακουσῶν

ναϊκών είναι διαφορετικές.

Στην Απουλία είναι νεοαστές, με έντονο φεουδαλικό σύστημα, χωρισμένες σε κοινωνικές τάξεις, ζουν με χρήματα που προέρχονται από τους επανελθόντες από τη μετανάστευση συζύγους τους, κατοικούν σε μεγάλα σπίτια και έχουν αναγάγει την καθαριότητα και την καλοζωία σε θρησκεία.

Θεωρούν ότι είναι κατώτερο να εργάζεται μια γυναίκα έξω από το σπίτι. Όταν μιλούν σε πλησιάζουν πολύ, που νομίζεις ότι μιλούν και ακούουν με τις μύτες τους. Είναι εκδηλωτικές και γλυκειές και κάνουν πολύ νευρικές κινήσεις.

Επίσης και στην εξωτερική εμφάνιση είναι διαφορετικές. Στην Στερνατία σαν παράδειγμα είναι πολύ κοντές, μελαχρινές και μιλούν δυνατά και κουνούν τα χέρια τους. Στην Καλημέρα είναι αρχοντικές με άσπρο δέρμα αλλά αρκετά αδιάφορες. Στο Τσολλίνο έχουν εξογκωμένα τα μάλα του προσώπου, στρογγυλό πρόσωπο, λευκό δέρμα, μάτια μαύρα και είναι γαλήνιες και γλυκειές. Εδώ παραπονούνται οι άντρες ότι τους τυραννούν οι γυναίκες και δεν τους επιτρέπουν να κάνουν βήμα χωρίς αυτές. Οι γυναίκες πολλές φορές δεν είναι μόνο θύματα βίας, αλλά τη μεταχειρίζονται και οι ίδιες, μαζί με την πονηριά που την έμαθαν από τους άνδρες και που ο J. P. VERNANT και ο M. DETIENE, μιλώντας για την αρχαία κοινωνία μας, την ονόμασαν «διανοητική πανουργία» των Ελλήνων.

Στης Καλαβρίας τα Ελληνόφωνα χωριά οι γυναίκες είναι μελαχρινές, ψηλές, δυνατές, εργατικές και μάλλον λεπτές με μαύρα μάτια. Στο Γαλιτσανό, ένα χωριό με 138 κατοίκους, που μιλούν όλοι την Ελληνική διάλεκτο, είναι ξανθές σαν αρχαίες Δωρίδες, αρχόντισσες. Μεταφέρουν στο κεφάλι τα σταμνιά με το νερό ή τους σάκκους με τα φρούτα, τα φασόλια, τα κάστανα και περπατούν στητά, καμαρωτά με ολόκληρη ράχη.

Θα μπορούσα να κάνω μια παρακινδυνευμένη υπόθεση, παρ' όλο ότι εκτός της νοοτροπίας, τα επίθετά τους συνηγορούν και τα ονόματα των οικιακών σκευών βοηθούν, ότι οι Καλαβρέζες προέρχονται από τις αρχαίες Ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας και με την πάροδο του χρόνου εμπλουτίστηκαν με μετανάστες από πιο παραδοσιακές περιοχές της Ελλάδας, όπως είναι η Πελοπόννησος και η Ήπειρος. Ενώ οι Απουλιέζες προέρχονται πιο πολύ από μετανάστριες περιοχών πιο εξελιγμένων, όπως είναι η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, η Κρήτη, η Χίος, η Μυτιλήνη, η Αλεξάνδρεια.

Στην Καλαβρία κάποτε ντρέπονταν για την καταγωγή τους και όσοι πλούτιζαν δεν μιλούσαν την Ελληνική διάλεκτο, το γκρεκάνικο.

Στην Απουλία θεωρούσαν καύχημα να μιλούν τα γκρεκοσαλεντίνικα και μάθαιναν με αληθινή λατρεία την Ελληνική γλώσσα, καυχόνταν για την καταγωγή τους και διατηρούσαν τον Ελληνικό τους χαρακτήρα.

Οι μανάδες μετέδιδαν στα παιδιά τους με το γάλα τους την αγάπη για τη γλώσσα που πολλοί λόγιοι της περιοχής τραγούδησαν:

Τό ελληνικό θέατρο στην Ταορμίνα· 3ος αι. π.Χ.

*Εννέα μήνου σε βάσταζε
ίττη τσοιλία
μο γκάλα σε νάστησε
πούρου νησιτισή
σου μάτεσε η γκλώσσα
Γκρίκα, σέντζα φατία
γιατί Γκρίκο ήτανε
ο γκαίμα τσαί η φουχη*

Χαρακτηριστικό είναι ένα άλλο ποίημα από τη Συλλογή Domenico Tonti:

Η μητέρα κάποιου τον προόριζε να γίνει Παπάς, αλλά αυτός ξεμυαλίστηκε με «κάποια»! Τον ρωτάει το όνομά της και αυτός της λέει τυχαία ονόματα: Μαρία, Φωτεινή. Η μάνα ζητάει περισσότερες πληροφορίες, οπότε μαθαίνει το μυστικό για την αγαπημένη «για την ώρα γλώσσα των αγγέλων που την άκουε από τη γλυκειά γκρίκα φωνή, τη δική της».

Μάννα: Του μαθαίναμον πράμματα
Χριστού
μέναμον τι μας γκένετο
πατέρα
Τσειός έτρεχε
τήν Μαρία του Ντερεντού
την ήξερες εσου
τούτην κιατέρα;

Ποιητής: Μάνα, τούσαι κιατέραι
που τραβούντση
είν' όλα φαντασία.
Ντιάβα το Ντερεντό

Εννέα μήνες σε βάσταζε
στην κοιλιά
με γάλα σ' ανάστησε
ακόμα και νηστική
σου έμαθε τη γλώσσα
την Ελληνική χωρίς κόπο
γιατί Ελληνικά ήτανε
το αίμα και η ψυχή

(ποίηση Antonio Piscopo)

Του μαθαίναμε πράγματα
του Χριστού
περιμένοντας ότι θα γινόταν
παπάς
Κείνος έτρεχε
στην Μαρία του Οτράντο
την ήξερες εσύ
τούτη τη θυγατέρα;

Μάνα, τούτες οι θυγατέρες
που τραγούδησα
είν' όλο φαντασίες.
Πήγαινε στο Οτράντο

τσαί τα χωριά μα
ντε Φωτειναί βρίσκει
ντε Μαρία
'Άλλην αγάπη έχω
στην καρδιά μου
μόνο για σαύτη
Γκρίκα τραβουντώ
τσαί τραβουντώντα βγάλλω
το ριτράττο σου
την άσπρη τσιοφαλέλλα σου
φιλώ
Με το γλυτσέον το γκάλα
που με βύζανε
Γκρίκα γωνή
μου γκλύτσαίνε τ' ατιά
'Ήσαν τα τραβουντάτσια σου
μανέλλα μου
τσαί τα κρατώ γκραμμένα
στην καρντιά
Τσαί στον αγκέρα λαμπερό
τσαί ολόχαρο
εις των αστεριώ τ' ασημένιο
βέλο
ασημένια φωνή
λέει τα τραβούντια σου
ώρα μου γκλώσσα
γκλώσσα των αγγέλω

και στα χωριά μας,
ούτε Φωτεινές βρίσκεις
ούτε Μαρίες.
'Άλλη αγάπη έχω
στην καρδιά μου
μόνο γι' αυτήν
Ελληνικά τραγουδώ
και τραγουδώντας βγάζω
τη φωτογραφία σου
την άσπρη κεφαλή σου
φιλώ
Με το γλυκό γάλα
που με βύζαινες
Ελληνική φωνή
μου γλύκαινε τ' ατιά
'Ήταν τα τραγουδάκια σου
μαννούλα μου
και τα κρατώ γραμμένα
στην καρδιά
Και στον αγέρα λαμπερό
κι ολόχαρο
στων αστεριών το ασημένιο
πέπλο
ασημένια φωνή
λέει τα τραγούδια σου
ωραία μου γλώσσα
γκλώσσα των αγγέλων.

(D. Tondi)

Έχασαν την Ορθοδοξία τους βίαια.
Στην Βονα με προδοσία, όταν ο τελευταίος Κύπριος Επίσκοπος Ιούλιος

Σταυριανός, το 1574, ήλθε σε επαφή με τους Λατίνους και έλαβε πολλά ανταλλάγματα* και στην Απουλία με δολοφονία.

*Ο Ναός της 'Ομόνοιας στον 'Ακράγαντα

νία. Το 1621 δολοφονήθηκε ο τελευταίος πρωτοπαπάς de Matteis στην Καλημέρα. Εφέτος, μετά από τέσσερεις αιώνες, στις 10 Οκτωβρίου 1987, τελέστηκε Ορθόδοξη λειτουργία στο Martano. Οι καιροί αλλάζουν, η πολιτική των εκκλησιών αλλάζει και οι αντιπρόσωποί τους ευτυχώς δεν είναι πλέον αδιάλλακτοι και μισαλλόδοξοι.

Τελειώνοντας, ενώνω τη φωνή μου με την κραυγή των Ελληνόφωνων γυναικών μας: «Στείλτε δασκάλους στα χωριά μας για να μαθαίνουν τα παιδιά μας τη γλώσσα των πατέρων μας πριν είναι αργά».

Το πιο θαυμάσιο και εκπληκτικό είναι ότι μετά την έκκληση αυτή ο αιεμνηστος Λέων Λαιμός στη διάρκεια του «Συνεδρίου για την Απόδημη Ελληνίδα» (Λονδίνο, Φεβρουάριος 1987) έθεσε στη διάθεση του π. Αρχιεπισκόπου κ. Μεθοδίου 25.000 λίρες για να σταλεί δάσκαλος στους Ελληνόφωνους.

Το παράδειγμα του αιεμνήστου Λαιμού μιμήθηκαν ο κ. Πατέρας, ο κ. Μαρινάκης και πολλοί άλλοι εφοπλιστές του Λονδίνου.

Τώρα, ποιά είναι η πραγματικότητα. Δυστυχώς τα πράγματα δεν είναι τόσο ρομαντικά, όπως περιγράφονται παραπάνω. Η Καθολική Εκκλησία, που αγρυπνεί και «βλέπει», ότι δεν μπορεί να «κτυπήσει» το κηδεμονεύει για να το ελέγχει. Προωθεί λοιπόν και προβάλλει κάποιους φίλους της στους Ελληνόφωνους δήμους, οι οποίοι δεν δέχθηκαν τη δασκάλα που έστειλα με τα χρήματα του Leon Lemos Charity.

Παράλληλα, κάποιοι άλλοι άνθρωποι εδώ «εκμεταλλεύθηκαν» περιστάσεις και οικειοποιήθηκαν δωρεές και καταστάσεις! Η υπόθεση των Ελληνοφώνων είναι δύσκολη, σοβαρή, και χρειάζεται σύνεση και ανθρώπους μορφωμένους και έντιμους. Ο οποιοσδήποτε που κάνει «Σύλλογο» για να «επωφεληθεί» ή να γίνει όργανο της Καθολικής Εκκλησίας ζημιώνει τα μέγιστα το μεγάλο αυτό γεγονός, εθνικά και ηθικά.

Τσακωνική διάλεκτος: Ένα πρωτοελληνικό απολίθωμα

B' ΜΕΡΟΣ

του Χρήστου Δάλκου

Ἡ ρωμησοῦνη: Μιά πρωτοελληνική - προχριστιανική γλωσσική και πολιτιστική πραγματικότητα

Φυσικά, για να γίνουν αποδεκτές, και να θεωρηθούν βάσιμες, τέτοιου είδους συσχετίσεις, είναι απαραίτητο να αποδεσμευθούμε από βαθύτατα ριζωμένες προκαταλήψεις που τείνουν να ανάγουν την γένεση της «ρωμησοῦνης» στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Και μόνο μία ματιά στο είδος των λέξεων που θεωρούνται «προελληνικές» από τους επαίοντες, αρκεί για να μᾶς πείσει ότι η σύγχρονη νεοελληνική είναι τόσο στενά δεμένη με την θεωρούμενη ως «προελληνική», ώστε να τείνη κανείς να ταυτίσει «πελασγούς» και «ρωμηούς»: «π».ἑ. ἀγαθός - ν.ἑ. ἀγαθός (ἀγαθιάρης), ἀγαπάω - ἀγαπάω, ἄγγος - ἄγγειό, ἀκρίς - ἀκρίδα, (ἄ)μαυρός - μαῦρος, ἀμυγδάλη - ἀμυγδαλιά, ἀνδράχνη - ἀντράκλα, ἄνηθον - ἄνηθος, ἀπαλός - ἀπαλός, ἀπατάω - ἀπατάω, ἄπιον - ἀπίδι, ἀραιός - ἀραιός, ἄρακος - ἀρακάς, ἄρχω - ἄρχοντας, ἄσβολος - ἄσβόλη, ἀστακός - ἀστακός, ἀσταφίς - σταφίδα, ἀστραπή - ἀστραπή, ἀσφοδελος - ἀσφοδείλι, ἄτρακτος - ἀδράχτι, ἄχυρα (πλ.) - ἄχυρο, ἀψίνθιον - ἀψιθιά, βάλσαμον - βάλσαμο, βάτραχος - βάτραχος, βήξ - βήχας, βλάπτω - βλάπτω, βλίτον - βλίτο, βολβός - βορβός, βουνός - βουνό, γάβαθον - γαβάθα, γάλα - γάλα, γέφυρα - γεφύρι, γυμνός - γ(δ)υμνός, γύπη - γούβα, δάκτυλος - δάχτυλο, δάφνη - δάφνη, διφθέρα - τεφτέρι, δίψα - δίψα, ἐξαίφνης - ξαφνικά, ἐρέβινθος - ρεβίθι, θάλαμος - θαλάμι, θάλασσα - θάλασσα, θάμνος - θάμνος (πλ. θάμνα), θάμβος - θάμβος, καθαρός - καθαρός, κακκάβη - κακκάβη, καλπάζω - καλπάζω, καλύβη - καλύβη, κάππαρις - κάππαρη, καρκίνος - καρτσίνι, κέγχρος - κεχρί, κεφαλή - κεφάλι, κήπος - κήπος, κίχλη - τσίχλα, κολοκύνθη - κολοκῦθι, κόμβος - κόμπος, *κοντός

(κοντοπορεία) - κοντός, κορυδαλλός - κορυδαλλός, κορυφή - κόρ(υ)φή, κόφινος - κοφίνι, κόχλος - κοχύλι, κράββατος - κρεβάτι, κροσσός - κρόσι, κυδώνιον - κυδώνι, κυπάρισσος - κυπαρίσσι, κύπελλον - κύπελλο, κύταρον - κουτάλι, κωβιός - (κο)κωβιός, λάγνος - λαγήνη, λαιμός - λαιμός, λεκάνη - λεκάνη, λιαρόφ - χλιαρός, λαός - λαός, λίνον - λινάρι, μαλάχη - μολόχα, μῆλον - μῆλο, μόλυβδος - μολύβι, μόρμυρος - μουρμούρα, μυελός - μυαλό, μύρτος - μυρτιά, μύσταξ - μουστάκι, μύτις - μύτη, παλαμῖς - παλαμίδα, πείνα - πείνα, πέλεκυς - πελέκι, πήγανον - (ἄ)πήγανος, πίθος - πιθάρι, πλίνθος - πλίθρα, πόλεμος - πόλεμος, πρίνος - πουρνάρι, πύργος - πύργος, ράφανος - ραπάνι, σάνδαλον - σάνταλο, σάνδυξ - σεντούκι, σέλινον - σέλινο, σιπαλός - τσίμπλα, σκάνδιξ - σκάντζικας, σκορπίος - σκορπιός, σόγγος - ζώχος, σπάνδος - σπάνιος, σπανός - σπανός, σπάρος - σπάρος, σπηλαιον - σπηλιά, στάχος - στάχυ, στυπείον - στουπί, σῦκον - σῦκο, σφάκος - σφάκα, σφόγγος - σφουγγάρι, σφόνδυλος - σφοντύλι, σχοῖνος - σχοῖνος (τά σκοῖνα) τρικάνη - τροκάνι, τύμπανον - τούμπανο, ὕαλος - γαλι, φάγγος - φαγγρί, φακός - φακῆ, φαλακρός - φαλακρός, φάραξ - φάραγγι, φάρμακον - φαρμάκι, φλόμος - φλόμος, χάλιξ - χαλίκι, χάννος - χάνος, χελώνη - χελώνα, ψευδής - ψεύτης, ψίθυρος - ψίθυρος.

Ἐννοεῖται πὸς σ' αὐτόν τόν πρόχειρο κατάλογο περιλαμβάνεται ἓνα ἐλάχιστο μέρος τῶν θεωρουμένων ὡς «προελληνικῶν» λέξεων πού ἀπαντοῦν στήν νέα ἑλληνική, καί δέν καταγράφονται βέβαια οἱ ἐναλλακτικοί τύποι ἢ οἱ παραγόμενες λέξεις, οὔτε τῆς ἀρχαίας, οὔτε τῆς νέας ἑλληνικῆς. Ἡ καταγραφή τους ἔγινε περισσότερο γιά νά καταδείξη τήν ἐντυπωσιακή σχέση τῆς νέας ἑλληνικῆς μέ τήν λεγόμενη «προελληνική». Βέβαια, αὐτοί πού ἀρκοῦνται σέ μιά περιήγηση στήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων, θά κατέφευγαν στό «εὐκολο» ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ νέα ἑλληνική

παρέλαβε ἀπό τήν ἀρχαία, μαζί μέ ὅλες τίς ἄλλες, καί τίς «προελληνικές» λέξεις. Αὐτό ὅμως δέν ἐξηγεῖ γιατί, στήν περίπτωση πού ὑπάρχουν δύο λέξεις (μιά «προ»ελληνική καί μιά ἀρχαιοελληνική) γιά τό ἴδιο πράγμα (π.χ. ὄρος - βουνός, σκίμπος - κράββατος, κ.λπ.), ἡ νεοελληνική προτιμᾷ κατά κανόνα τήν «προελληνική» λέξη καί ὄχι τήν ἀρχαιοελληνική, οὔτε τό ὅτι ὀρισμένες λέξεις τῆς ἀρχαίας πού ἀντιστοιχοῦν σέ βασικές βιοτικές ἀνάγκες δέν υἱοθετήθηκαν ἀπό τήν νεοελληνική (π.χ. ὕδωρ, ἄρτος, οἶκος, ἰχθύς κ.τ.τ.).

Ἡ πεποίθησή μου εἶναι ὅτι ἤδη κατά τούς κλασσικούς χρόνους — ἀλλά καί πρωύτερα, ἀρχῆς γιγνομένης ἀπό τήν περίοδο πρὶν τό 2.000 π.Χ. — ὑπάρχει παράλληλα μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική, μιά ὑπόγεια, πανίσχυρη γλωσσική καί πολιτιστική παράδοση, ἡ ὁποία μᾶς προσανατολίζει ἐπίμονα καί σχεδόν ἀποκλειστικά πρὸς τήν κατεῦθνη μιάς πρωτοελληνικῆς πηγῆς.

Ἡ ἰδιάζουσα σχέση αὐτῆς τῆς πρωτοελληνικῆς πηγῆς μέ μιά «πρωτορωμανική» μήτρα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἐμφανές. (Πρβλ. βουνός, μονιάς - λατ. mons, λατ. filius — ν.ἑ. υἱός, ἁ.ἑ. υἱός, λατ. tectus, γερμ. rechts - ἑλλ. *ρεξιός > δεξιός). Ἐννοεῖται πὸς στά πλαίσια αὐτῆς τῆς «ρωμανικῆς» (τολμῶ νά πῶ «ρωμείκης») παράδοσης, ἐντάσσεται τόσο ἡ ἀρχαία, ὅσο καί ἡ νεώτερη ἑλληνική, οἱ δύο μορφές τῆς γλώσσας μας, τῆς καθ' ὅλου ἑλληνικῆς.

Μόνο πού ἡ διαδικασία μετάβασης ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική στήν νέα ἑλληνική δέν εἶναι διαδικασία ἀπλῆς «γραμματικῆς» ἐξελίξης (ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ δυτικοί ἐπιστήμονες καί ἀποδέχονται οἱ δῆθεν ἀρνητές τῶν δυτικῶν προκαταλήψεων Ἑλλήνες), ἀλλά ὅλα τά γνωρίσματά της παραπέμπουν σέ καταστάσεις πού θυμίζουν ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις: τήν ἀνάδυση σχεδόν τοῦ ὑποσυνειδήτου στήν ἐπιφάνεια. Πρόκειται γιά μιά ὀλόκληρη, πρωτοελληνική γλωσσική (ἀλλά καί εὐρύτερα πολιτιστική) παράδοση, πού

ζούσε πάντα στό στόμα ευρέων λαϊκῶν στρωμάτων, καί πού ἀναδύθηκε σιγά - σιγά στήν ἐπιφάνεια τῆς γραπτῆς γλωσσικῆς ἔκφρασης, ἀπ' τήν στιγμή πού ἡ κάθοδος τοῦ Μεγάλου Αλεξάνδρου καί ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση πολύ περισσότερο, ὠδήγησαν σέ παρακμή τό ἡγεμονεῦον πολιτιστικό στῶμα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου.

Ὅταν π.χ. ὁ ἀττικιστής Φρύνιχος συνιστᾷ: «*χθιζόν ἀποσοβητέον ὅτι ποιητικόν, ἀντί δέ τοῦ χθιζόν ἐροῦμεν χθεσινόν, πρὸς τό πολιτικόν ἀποτορνεύοντες τόν λόγον ὡς καί Ἀριστοφάνης*», δείχνει κάτι πού τό ξέρουμε βέβαια κι ἀπ' ἄλλου: ὅτι τό «πολιτικόν», οἱ «ἀμαθεῖς» καί ἡ γλῶσσα πού χρησιμοποιοῦν, ὑπάρχει ἤδη στούς κλασσικούς χρόνους. Καί δείχνει ἐπίσης ὅτι τό νά κάνη τήν ἐμφάνισή της στήν γραπτή, ἐπίσημη παράδοση (ν. ἑλλ. *χθεσινός*), δέν ἦταν καί πολύ εὐκολη ὑπόθεση. Ἄν αὐτό γίνεται, γίνεται εἴτε «κατά παραχώρησιν» ἀπό τήν κωμῶδια, εἴτε ἀπό τούς ἀττικιστές, πού χρησιμοποιοῦν τό δημῶδες γλωσσικό ὑλικό, ὡς στόχο στήν πολεμική τους ἐναντία στήν γλῶσσα τῆς ρωμησοσύνης, πού τό ὀρηκτικό της ρεῦμα ἔχει ἀρχίσει νά διεισδύη ἀπ' ὅλες τίς πλευρές, φέρνοντας στό προσκήνιο μιᾶ παραγωνισμένη καί περιφρονημένη πραγματικότητα. Οἱ ἀπεγνωσμένες προσπάθειες τοῦ ἀττικισμοῦ δέν θά μπορέσουν νά ἐξαλείψουν αὐτήν τήν ζωντανή πραγματικότητα.

- *Ῥοῖδιον διαιροῦντες λέγουσιν οἱ ἀμαθεῖς· ἡμεῖς δέ ροῖδιον* (ν. ἑλλ. *ροῖδο, ροῖδι, ροῖδιά*).
- *Ἐν χρῶ κουρίας φαθί, καί μὴ ψιλόκουρος* (ν. ἑλλ. *κούρεμα μέ τήν ψιλή*, πρβλ. καί Εὐσταθίου: (1450.32): *ἡ ἐν χρῶ κουρά, ἡ ψιλὴ κατά Αἴλιον Διονύσιον*).
- *Πεινήν, διψήν λέγε, ἀλλά μὴ διὰ τοῦ α* (ν. ἑλλ. *πεινάω, διψάω*).
- *ἀκμήν ἀντί τοῦ ἔτι· Ξενοφῶντα λέγουσιν ἀπαξ αὐτῶ κεχρησθαι· σὺ δέ φυλάττου, λέγε δέ ἔτι* (ν. ἑλλ. *ἀκόμη, ἀκόμα*).
- *Ἦμην, εἰ καί εὐρίσκειται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐρεῖς, ἀλλ' ἦν ἔγω [ν. ἑλλ. ἦμουν, ἦμαν(ε)]*
- *κλᾶν ἀμπέλους φαθί, ἀλλά μὴ κλαδέειν* (ν. ἑλλ. *κλαδεύω*).
- *βρῶμος· πάνν ἐξήτηται, εἰ χρή λέγειν ἐπὶ τῆς δυσωδίας· μέχρι οὖν εὐρίσκειται, ἐπὶ δυσωδίας ἄχαριν ὁσμὴν λέγε, ὡσπερ οἱ κωμωδοποιοί* (ν. ἑλλ. *βρῶμα, βρωμιά*).
- *σκορπίζεται· Ἐκαταῖος μὲν τοῦτο*

29	KA	⊕	58	RA ₂	}}	79	QI?	⌘	97	U	Α
30	DA	┆	59	SU	⊞	80		⊞	98	KU	⊞
31	SA	Υ	60	NI	✱	81	JE	λ	100	I	⊞
32	JA	⊞	61	NE	⊞	83	AI?	⊞	101	DO	⊞
34	PU ₂	✱	62	QA	⊞	84	ME	⊞	102	DE	⊞
39	TO	⊞	64	PU	⊞	85		⊞	103	KI	⊞

λέγειν Ἰων ὧν, ὁ Ἀττικός δέ σκεδάννυται φασί (ν. ἑλλ. *σκορπίζομαι, σκορπιέμαι*).

- *Σκίμπους λέγε, ἀλλά μὴ κράββατος* (ν. ἑλλ. *κρεββάτι*).

Παρ' ὅλο πού ὁ κατάλογος τῶν «ἀπαγορευμένων λέξεων» τοῦ ἀττικιστῆ Φρύνιχου θά μπορούσε νά ἐμπλουτισθῆ μέ ἀκόμα περισσότερα παραδείγματα, πού ἀποδεικνύουν περίτρανα ὅτι ἡ «νεο»ελληνική ἦταν ἤδη στήν ἐποχή του (2ος αἰ. μ.Χ.), μιᾶ ζωντανῆ καί παντοδύναμη πραγματικότητα, ἐν τούτοις θά σταματήσουμε λίγο στο τελευταῖο παράδειγμα. Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ λέξη «κράββατος» (ν. ἑλλ. *κρεββάτι*), ἐμφανίζεται συχνά στήν λαϊκότερη γλῶσσα τῶν εὐαγγελίων. Καί εἶναι ἐνδεικτική γιά τήν στάση ἐνός τμήματος τῆς χριστιανοσύνης ἀπέναντι στήν γλωσσική παράδοση τῆς ρωμησοσύνης, ἡ ἀντίδραση τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος: «εἰς τήν Κύπρον, ὅταν ὁ Τριφύλλιος, ὁ ἐπίσκοπος Λήδρας, κηρύσσω ἐπὶ τοῦ χωρίου ἄρον τόν κράββατόν σου, ἐχρησιμοποίησε ἀντί τοῦ κράββατος τήν ἀττικὴν λέξιν σκίμπους, ὁ διάσημος ἅγιος Σπυρίδων, ἐπίσκοπος Τριμιθοῦντος, ἐδημιούργησεν ἐπεισόδιον ἐνώπιον τοῦ κοινου πού ὀλοψύχως τόν ὑπεστήριξεν. Ἐγκατέλειπεν ἀμέσως τόν ἐπισκοπικόν θρόνον του λέγων προς τόν Τριφύλλιον· δέν εἶσαι καλύτερος ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶπε κράββατος». (Σ. Μενάρδου, *Ἐξέλιξις καὶ προφορά τῆς ἑλληνικῆς*, σ. 47)

Θά μπορούσε βέβαια νά ὑποστηριχθῆ ἀπὸ κάποιον, ὅτι τό κίνητρο τῆς ἀντίδρασης τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος εἶναι ὁ σεβασμός πού τρέφει γιά τὰ εὐαγγελικά κείμενα. Αὐτό ὅμως, οὕτως ἢ ἄλλως, δέν ἐξηγεῖ γιατί τὰ εὐαγγελικά

κείμενα προτιμοῦν τό περισσότερο λαϊκὸ «κράββατος» ἀπὸ τό ἀττικ(ιστικ)ὸ «σκίμπους». Ἐκτός τούτου, ἡ γλωσσικὴ συμπεριφορά τοῦ Τριφύλλιου δέν ὑπαγορεύεται ἀπὸ θρησκευτικούς, ἀλλὰ ἀπὸ κοινωνικούς κυρίως λόγους: Εἶναι ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἑαυτὸν «πεπαιδευμένον» καὶ ὁ ὁποῖος ἐπομένως δικαιούται, μέσω ἐνός ἀττικίζοντος, «καθαρεύοντος» λόγου, νά τηρῆ τίς ἀποστάσεις ἀπὸ τό «εὐσεβές» μὲν, ἀλλὰ «λαϊκόν» πλήρωμα. Ἡ ἀντίδραση αὐτῶν τῶν λαϊκῶν εἶναι πού εἶναι περισσότερο χαρακτηριστικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα. Στὴν στάση αὐτῶν τῶν Κυπρίων, πού ὑποστηρίζουν ὀλοψύχως ἕναν ἄνθρωπο —στό πρόσωπο τοῦ ὁποῖου ὁ δημοτικισμὸς θά μπορούσε νά ἀνακαλύψῃ ἕναν πρῶμο ἐκπρόσωπό του— ἀλλὰ καί μιᾶ λέξη, ὑπάρχει κάτι οὐσιωδέστερο ἀπὸ τὴν προσήλωσή στο «γράμμα» τοῦ εὐαγγελίου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δικός τους, ἡ ὑπόθεση εἶναι δική τους, ἡ λέξη εἶναι δική τους καί τὴν καταλαβαίνουν, ὅπως δική τους εἶναι ἐν μέρει καί ἡ γλωσσικὴ εὐαγγελικὴ παράδοση. Αὐτὴ ἡ λέξη, πού παίζει ἕναν ἀφανῆ, πρωταγωνιστικὸ ρόλο στό συγκεκριμένο «ἀσήμαντο» ἐπεισόδιο, εἶναι ὑποστασιοποίηση τῆς ἴδιας τῆς ρωμησοσύνης καί τῆς ἀμυδρῆς αὐτοσυνειδησίας της. Ἡ ἐμφάνισή της γιά πρώτη φορά χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. (στὸν Ρίνθωνα), ἀλλὰ ἡ σκούφια της σίγουρα κρατᾷ ἀπὸ πολύ παλιότερα. Τό γεγονός ὅτι ὁ Φρύνιχος τὴν καταδικάζει μετὰ βδελυγμίας, εἶναι σαφέστατη ἐνδειξη ὅτι ἀποτελεῖ μιᾶ ἀπειλή γιά τὴν ἐξουσία τῆς καθεστηκυίας «γλωσσικῆς τάξεως»: Χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τούς πάντες, ἀκόμη καί ἀπὸ τούς πεπαιδευμέ-

νους. Τέλος —τό σημαντικότερο— σήμερα είναι πάγκοινη. Κι ενώ τό γεγονός τής πλήρους σήμερα επικράτησης τής συγκεκριμένης λέξης, θά 'πρεπε νά άπασχολήση —και μάλιστα ιδιαίτερα— τούς γλωσσολόγους, έν τούτοις αυτοί, περιφρονώντας και παραγνωρίζοντας τά δεδομένα τής σύγχρονης νεοελληνικής πραγματικότητας, άναζητούν τίς ρίζες τής λέξης είτε στην λατινική (Walde - Hofmann), είτε σέ ένα «μακεδονικό - ίλλυρικό» ύπόστρωμα (Kretschmer), είτε σέ ένα «μεσσαπικό - ίλλυρικό» (Shipp) κ.λπ. Κι όμως, ή λέξη άποδεικνύεται έλληνικότατη (γιά τήν άκρίβεια πρωτοελληνική, έπομένως ρωμείκη μέ δλη τήν σημασία τής λέξης), άν άναζητήσουμε, βάσει τής ένδοσυγκριτικής μεθόδου, τίς συσχετίσεις και έτυμολογικές ρίζες της στό έδαφος τής νέας ελληνικής.

Κρεββαταριά - Κληματαριά

Η έρευνα στό συγγενές γλωσσικό περιβάλλον (στην περιφέρεια ούτως ειπείν) τής κοινής νεοελληνικής λέξης «κρεββάτι» δέν μπορεί παρά νά μās οδηγήση σέ λέξεις όπως: κρεββάτα, κρεββατίνα, κρεββατωσιά, κρεββαταριά. Δεδομένου ότι όλες αυτές οι λέξεις σημαίνουν τήν «σχάρα» πάνω στην όποία άπλώνει τά βλαστάρια της ή κληματαριά, τό πρώτο πρόβλημα πού καλείται νά άντιμετωπίση κανείς, είναι αυτό τής σημασιολογικής συσχέτισης κλήματος και κρεββατιού, συσχέτισης πού μπορεί ίσως νά μās άποκαλύψη τό ύπόβαθρο τών ποικίλων συνειρμών μέσα από τούς όποιους ώδηγήθηκε ή πρωτόγονη σκέψη και στην δημιουργία τής ίδιας τής λέξης «κρεββάτι».

Η πιό διαφωτιστική πληροφορία γύρω από τό θέμα μās δίνεται από τήν εκ Κρήτης Εύαγγελία Φραγκάκι («Συμβολή εις τήν δημόδη όρολογίαν τών φυτών» σ. 31-32), ή όποια άναφερόμενη στην λαϊκή όνομασία «άκρέβατος» του άναρριχητικού θάμνου «σμίλαξ ή τραχειά», παρατηρεί: «Ο όρος άκρέβατος ίσως έδημιουργήθη εκ του ότι οι χωρικοί κόβουν κλάδους, τούς κάνουν δεμάτια, τά πιέζουν και τούς κάνουν κρεβατο (χαμαικοίτη)... κατά τόν Σ. Κελαϊδήν, άν πās σέ έξοχή πού έχει άκρέβατους, και σου κάμουν κοιμηθιά και βάλουν άπάνω μιά πατανία, νομίζεις πώς κοιμάσαι σέ σωμίε. Στόν Νομό Ρεθύμνης ύπάρχει εκκλησία «Παναγία ή άκρεβατερή» πού πήρε τό όνομα από τόν αιωνόβιο και πελώριο άκρέβατο πού έχει σκαρφαλώσει στό κουβούκλιο

τής εκκλησίας... Άλλά ύπάρχει και τοπωνύμιον Άκροβατερή στην ανατολική πλευρά τής άμαξιτής οδού Ρεθύμνης - Άρμένων. Τό άκροβατερή δίδει τήν ύπόνοιαν ότι, ίσως, κάποτε ή σμίλαξ έλέγετο άκρόβατος...»

Στά όσα διαφωτιστικά άναφέρει ή κυρία Φραγκάκι, πού δείχνουν σαφέστατα ποιά είναι ή πραγματική σχέση «κρεββαταριάς» (ή άκρεβατερής) και κρεββατιού, θά είχε κανείς συμπληρωματικά νά προσθέση, ότι στην διτυπία άκρεβατερή - άκροβατερή, παρατηρείται γιά μιά άκόμα φορά ή έναλλαγή ε ~ ο (ή μάλλον ρε ~ ρο, ως έναλλακτική εξέλιξη του φωνηεντικού ύγρου δ) πού συναντούμε και στά κατ. ιτ. κροβάτι κ.ν.έλλ. κρεββάτι. Η «άκρεβατερή» είναι ή κρεββαταριά, όχι άπλως μέ τήν έννοια τής σχάρας πάνω στην όποια άπλώνει τά βλαστάρια του τό φυτό, αλλά μέ τήν έννοια αυτού του ίδιου του φυτού.

Γιά νά έχουμε όμως μιά πλήρη εικόνα τής άκριβους σχέσης κρεββαταριάς και κρεββατιού, πρέπει νά άντιστρέψουμε τήν πορεία τών έτυμολογικών συνειρμών, διότι ως φαίνεται, δέν προήλθε τό όνομα του φυτού άπ' τό κρεββάτι (όπως λέει ή Έλ. Φραγκάκι), αλλά τό όνομα του κρεββατιού από τό φυτό, ή μάλλον από όλα αυτού του είδους τά φυτά πού είναι στην ούσία κρεββαταριές - κληματαριές.

Κληματαριά και κρεββαταριά είναι ή ίδια λέξη, και τό όλο ζήτημα κατά βάση έγκειται σέ μιά έναλλαγή μ ~ β (πρβλ. ά.ε. *σεβνός > σεμνός) ή όποια πρέπει νά έλαβε χώραν σέ παλαιότητα εποχή, τότε πού τά κρεββάτια φτιάχνονταν παντού από κληματαριές - κρεββαταριές. Έάν όντως έτσι έχουν τά πράγματα,

τότε ή λέξη κράββατος (και κράβατος, κράβατος, κράβατος, κράβατος, κρεβαττάριον) σχετίζεται μέ τό άρχ. έλλ. κλήμα (χαρακτηριστικός ό τύπος κράμα = κλήμα τής τσακωνικής) και έπομένως είναι ελληνικότατη και ένδοευρωπαϊκότατη. Είναι μιά λέξη επίσης πού παραπέμπει στό πρωτορωμανικό παρελθόν τής καθ' όλου ελληνικής [πρβλ. λατ. clava = ρόπαλον, ράβδος, clavicula = έλιξ τής άμπέλου, clavis = κλείς, ράβδος, μοχλός θύρας, ήτοι τό ρωμείο κλειδί αλλά και κλουβί (ά.ε. κλωβός) πού έλκουν τήν καταγωγή τους από έναν πρωτόγονο κλαδί (έναλλαγή β ~ δ), clavola ή clavula = νεαρός βλαστός δένδρου κ.λπ.]. Η έναλλαγή β ~ μ, πού μās οδηγεί εκ του *κράβα στό «κράμα» και «κλήμα» και εκ του «κρεβαταριά» στό «κληματαριά» μπορεί νά θεωρηθί έπομένως ως ένα χαρακτηριστικό φωνητικό φαινόμενο τής πρωτοελληνικής. Τό ότι ύπόκειται και όρισμένων άλλων χαρακτηριστικών γλωσσοπλασιών τής νέας ελληνικής, όχι μόνο ενισχύει τήν ύπόθεση ότι έλαβε χώραν στό παράδειγμα πού μās ενδιαφέρει, αλλά άποδεικνύει και τήν όρθότητα τής βασιικής άρχής τής ένδοσυγκριτικής μεθόδου, ότι φωνητικές αλλαγές συνοδευόμενες από σημασιολογικές διαφοροποιήσεις οδηγούν στην δημιουργία νέων λέξεων μέσα στα πλαίσια μās και τής αυτής γλώσσας. Παραδείγματος χάριν, τό κατ' Άνδριώτην άγνώστου έτύμου «βούρκος» (μεσν. βούρκα τα, και βούρκος) σχετίζεται μέ τήν «μυρρα» (= κατακάθι λαδιού ή κρασιού) λατ. amurca, άρχ. έλλ. άμόργη, άμοργός (πρβλ. βούρκος), μεσν. μυρργος (= σκύλος μέ σκούρο χρώμα). Γιά τήν έναλλαγή γ ~ κ πρβλ. και Μουργκάνα (όνομασία βουνού λόγω τής μαυρίλας, τής όμίχλης στις κορυφές τους), γερμ. Morgen κ.λπ. Είναι φανερό ότι και στην περίπτωση των βούρκος - μυρρα (μυρργος), ή έναλλαγή β ~ μ λειτουργεί μέ παρόμοιο τρόπο.

Η λέξη «κου-ρο» πού χρησιμοποιεί γιά τό σύνολο ή Γραμμική Α'

Στην δεύτερη έκδοση του έργου του «The decipherment of Linear B» (ή άποκρυπτογράφηση τής Γραμμικής Β') ό Τζών Τσάντγουϊκ, σέ μιά σύντομη άναφορά του στην μη άποκρυπτογραφημένη Γραμμική Α' τής Κρήτης, έγραφε και τά έξής χαρακτηριστικά: «Μόνο μιά λέξη τής Γραμμικής Α' είναι σίγουρο τί

σημαίνει: ή λέξη «κου-ρο» που προηγείται των αριθμητικών συνόλων και που πρέπει να σημαίνει κάτι σαν «σύνολο» ή «τόσο» (...). "Αν βρισκαμε μία τέτοια λέξη σε μία γνωστή γλώσσα, τότε μυστήριο της Γραμμικής Α΄ ίσως και να λυνόταν. "Αλλά δυστυχώς, καμμία ως τώρα αποκρυπτογράφηση δεν έχει ξεπεράσει με επιτυχία αυτή τη δοκιμασία».

Με βάση και όλα όσα έχουν υποστηριχθεί και στο παρελθόν από τον γράφοντα, σχετικά με την πιθανότητα ή νεοελληνική να διασώζει, σε πολλά, πρωτογενέστερους τύπους της καθ' όλου ελληνικής, διατυπώνεται ή υπόθεση ότι ή λέξη «κουρο» μπορεί να είναι πρωτοελληνική και να σχετίζεται με το αρχ. έλλ. «δλος» και «ούλος» [τ.έ. *κουρο* = (τό) όλον].

Τά στοιχεία που κάνουν πιθανή την υπόθεση, είναι:

α) Η λέξη «κου-ρο» μοιάζει να ταυτίζεται με τον νεοελληνικό διαλεκτικό τύπο «γούλο» (σε αρκετά μέρη πιά συχνός πάντως, ο τύπος «ούλο», «ούλα»).

Είναι γνωστό ότι, όπως συμβαίνει και στην Γραμμική Β΄, το συλλαβόγραμμα με την συμβατική αξία «κου» μπορεί να αντιπροσωπεύει και συλλαβές όπου τό αρχικό σύμφωνο μπορεί να είναι όχι μόνο υπερωικό κ, αλλά και γ και χ, και επομένως και τη συλλαβή «γου», του «γούλο».

Τό πρόβλημα έγκειται στο ότι ή νέα ελληνική παρουσιάζει στην περίπτωση του «γούλο» ένα «προθετικό» σύμφωνο τό όποιο από την παραδοσιακή ελληνική γλωσσολογία θεωρείται όχι πρωτογενές στοιχείο που διατηρήθηκε (όποτε θά είχε λόγο εμφάνισης και στην Γραμμική Α΄), αλλά καρπός μεταγενέστερης εξέλιξης.

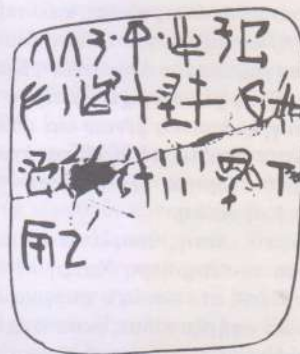
"Όπως όμως έχει υποστηριχθεί και από άλλους, παλαιότερα, αλλά και στίς μέρες μας, τά «προθετικά» λεγόμενα σύμφωνα της νέας ελληνικής κατόπιν συγκρίσεως με δεδομένα άλλων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, αποδεικνύονται οργανικά στοιχεία των ριζών των λέξεων, και όχι έπεισακτα (πρβλ. ά.έ. *νήθω* - ν.έ. *γνέθω* - γερμ. *knüthen* / ά.έ. *ώρα*, *ώριμος* - ν.ε. *γούρμος*, *αγούρμαστος*, *αγουρος*, *αγόρι* - λατ. *hord* - γερμ. *Jahr*, κ.λπ.7). "Αλλωστε και ή άναγραφή της δασείας στο αρχαίο «δλος» δείχνει ότι κάποτε άκουγόταν τό πρό του φωνηέντου δασύ πνεύμα. (πρβλ. α.ε. *υιός* - ν.ε. *υγιός* - λατ. *filius* - ισπ. *hizo*).

β) Στην πινακίδα άπ' την Άγία Τριάδα άρ. 122 (ΑΤ 122 α,β), εμφανίζονται τρία σύνολα, εκ των οποίων τό τρίτο

συνοδεύεται από λέξη που φαίνεται να λειτουργή ως επιθετικός προσδιορισμός, ό όποιος όρίζει την είδοποιό διαφορά του τρίτου συνόλου έν σχέσει προς τά δύο πρώτα. "Ανεξαρτήτως του ποιά είναι ή αξία του πρώτου συλλαβογράμματος της λέξης αυτής, είναι σαφές ότι τό δεύτερο αντιστοιχεί στη συλλαβή «το» (-χ;-το *κου-ρο*). "Έχουμε άράγε έδώ μία, κατ' αριθμό και πτώση συμφωνία δύο λέξεων ούδετέρου γένους;

γ) Η πινακίδα από την Ζάκρο άρ. 17 (Ζ 17,α), έμφανίζει έν κατακλειδί την λέξη «κου-ρα». Παρ' όλο που τό πάνω τμήμα της πινακίδας λείπει, τόσο ή θέση της λέξης στο τέλος του κειμένου, όσο και ή άναγραφόμενη στο πλάι της ποσότητα (κατά πολύ μεγαλύτερη των προηγούμενων) δίνει την έντύπωση πώς έχουμε έδώ να κάνουμε με έναν τύπο της λέξης για τό σύνολο (*κου-ρο*).

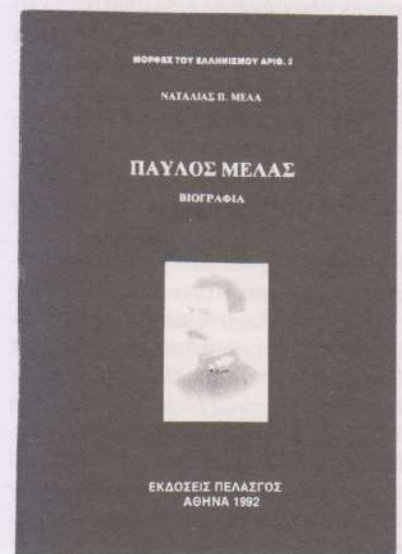
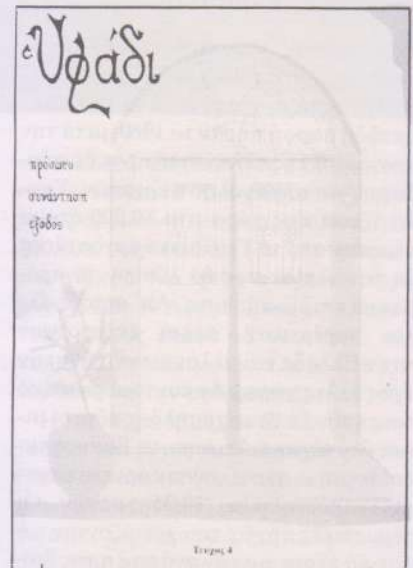
Η συσχέτιση με τό νεοελληνικό «γούλο» μπορεί να γίνη κι έδώ, άν θεωρήσουμε ότι έχουμε πρό όφθαλμών την όνομαστική πληθυντικού («γούλα»).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

6. Είναι χαρακτηριστικό ότι ή *σμίλας* (ή *άκρέβατος*), όνομάζεται επίσης *άμπελάκι* ή *κλημασιδα* και θεωρείται ένα είδος άγράφου που είναι κι αυτή βέβαια άγριο άμπελι (μτγν. *άγρι-άμπελος*), άγριόκλημα, άγρια κληματαριά. "Αγριόκλημα είναι και τό *άγιόκλημα* που βέβαια δεν έχει σχέση με τό **αίγόκλημα* που έφευρε ό άρχαιολατρικός ζήλος του Γ. Χατζηδάκι, αλλά άποτελεί άλλοτυπο του «*άγριόκλημα*» άπ' τό όποιο προήλθε με πτώση του ύγρου. (Πρβλ. τσακ. «*άγιοπούλι*» εκ του «*άγριοπούλι*».)

7. Για περισσότερα παραδείγματα δές Χ. Δάλκου «*Τά προθετικά σύμφωνα της Νέας Έλληνικής*» περ. «*Γλώσσα*», τεύχος 11.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Μια προσέγγιση στα λογοτεχνικά πράγματα των αποδήμων Ελλήνων

Έκ παραδρομής δέν μπήκαν οί σημειώσεις του Α' Μέρους στό προηγούμενο τεύχος· θά τίς βρείτε τώρα στό τέλος του άρθρου μαζί μέ τίς σημειώσεις του Β' Μέρους.

Β' ΜΕΡΟΣ

του Φιλίππου Φιλίππου

Γερμανία

Οι πρώτες μετακινήσεις Ελλήνων προς την Δυτική Γερμανία για ανεύρεση εργασίας άρχισαν μετά το 1950. Αλματώδη μορφή πήραν το 1960, μετά την υπογραφή της ελληνογερμανικής σύμβασης για απασχόληση εργατών. Υπολογίζεται πως γύρω στα 80.000 άτομα πέρασαν από τα Γερμανικά εργοστάσια με την ελπίδα πως θα λύσουν το πρόβλημα επιβίωσής τους. Απ' αυτούς άλλοι παρέμειναν, άλλοι επέστρεψαν στην Ελλάδα και άλλοι μετακινήθηκαν προς άλλες χώρες. Αν και το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν χαμηλό —ούτε οι μισοί δεν είχαν τελειώσει τη βασική εκπαίδευση— αποτελούσαν άριστο έμψυχο υλικό, ηλικίας 18-35 χρονών. Οι γερμανικές αρχές, που χρειάζονταν εργατικά χέρια για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα της προσωρινότητας, δεν τους επέτρεψαν οποιαδήποτε δικαιώματα. Αντίθετα τους έδωσαν την προσωινμία «γκασταρμπάιτερ», δηλαδή φιλοξενούμενοι εργάτες, κάτι που κατέληξε να γίνει βρισιά για τους μετανάστες ανεξάρτητα από εθνικότητα.

Μολονότι ελάχιστοι Έλληνες ασχολήθηκαν λογοτεχνικά με την μετανάστευση στη Γερμανία, μερικά βιβλία μ' αυτό το θέμα έχουν γίνει κλασσικά. Ανάμεσα τους η έρευνα του Γιώργου Μαντζουράνη «Έλληνες εργάτες στη Γερμανία» και οι μαρτυρίες «Μας λένε Γκασταρμπάιτερ» του ίδιου συγγραφέα. Στο χώρο της πεζογραφίας σημαντική θέση κατέχει το μυθιστόρημα του Αντώνη Σουρούνη «Οι σιμπαίχτες» το οποίο, μαζί με τη συλλογή διηγημάτων «Μερόνυχτα Φρανκφούρτης», δείχνει την εξαθλίωση των ανθρώπων που πή-

γαν εκεί με το όνειρο μιας καλύτερης ζωής. Άλλα βιβλία για το ίδιο θέμα:

Τα διηγήματα του Δημοσθένη Κούρτοβικ «Τρεις χιλιάδες χιλιόμετρα».

Τα διηγήματα «Οι ξένοι» και «Λαζογερμανοί» του Μιλτιάδη Παπανάγου.

Το μυθιστόρημα «Η έκλειψη» του Κώστα Καραούλη.

Κλασικό επίσης θεωρείται το μυθιστόρημα του Δημήτρη Χατζή «Το διπλό βιβλίο», στο οποίο ο συγγραφέας, αν και δεν υπήρξε ο ίδιος γκασταρμπάιτερ, απεικονίζει την υποβάθμιση του Έλληνα εργάτη στη Γερμανία.

Σουηδία

Την εποχή που οι άνεργοι Έλληνες κατευθύνονταν προς τα εργοστάσια της Γερμανίας ή τα ορυχεία του Βελγίου, κάποιοι άλλοι ταξίδευαν προς την Σουηδία, όπου οι κλιματολογικές συνθήκες, όπως και οι εργασιακές, ήταν το ίδιο αντίξοες, αλλά η αντιμετώπισή τους από τους ντόπιους ήταν λιγότερο μισαλλόδοξη. Αρκετοί σπούδασαν εκεί, ασχολήθηκαν με τη λογοτεχνία κι έδωσαν λίγα, αλλά αξιόλογα βιβλία.

Ο Θεόδωρος Καλιφατιάδης το μυθιστόρημα «Με λένε Στέλιο».

Ο Κωστής Παπακόγκος το πεζογράφημα «Τα κύματα της Ρόδου» με θέμα το

πραξικόπημα της 21ης Απριλίου και το ιστορικό αφήγημα «Καπετάν Άρης» με το οποίο γνώρισε στους Σουηδούς την εθνική αντίσταση.

Ο Διονύσης Μαρκαντωνάτος το μυθιστόρημα «Ένα δέντρο ταξιδεύει στον άνεμο».

Τη Σουηδία επέλεξε για να ζήσει ο ποιητής και γλωσσολόγος Αντώνης Μυστακίδης ή Μεσεβρινός.

Ανατολικές χώρες

Με τον ξεριζωμό χιλιάδων ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού, αλλά και των πολιτών που τους ακολούθησαν να ν' αποφύγουν τις αντεκδικήσεις του επίσημου ελληνικού κράτους μετά την ήττα στο Γράμμο, οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης γέμισαν με Έλληνες. Ο αριθμός των προσφύγων ξεπέρασε τις 80.000, από τους οποίους μόνο οι μισοί ήταν μέλη του ΚΚΕ. Στα πλαίσια της διεθνιστικής αλληλεγγύης, οι κυβερνήσεις αυτών των χωρών δέχτηκαν να φιλοξενήσουν τους κατατρεγμένους ανθρώπους και τους βοήθησαν να δημιουργήσουν εκεί μια καινούργια οικογένεια.

Παρά τον μεγάλο αριθμό των συγγραφέων και διανοουμένων που βρέθηκαν στην αναγκαστική υπερορία (ανά-

μεσά τους ο Δημήτρης Χατζής, ο Μενέλαος Λουντέμης, ο Πέτρος Ανταΐος), τα βιβλία που γράφτηκαν για την προσφυγιά και τα προβλήματα της μετριούνται στα δάχτυλα. Στα σημαντικότερα κατατάσσονται το πεζογράφημα του Μιχάλη Γκανά «Μητριά Πατρίδα», στο οποίο εξιστορούνται τα βάσανα μιας οικογένειας Ηπειρωτών στην Ουγγαρία, και το μυθιστόρημα του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου «Μικρό όργανο για τον επαναπατρισμό», στο οποίο υπογραμμίζεται ότι ο επαναπατρισμός δεν μπορεί να είναι αυτοσκοπός, αφού πρόσφυγας μπορεί να είναι κανείς στον τόπο του και αντίθετα να μην είναι στον τόπο της προσφυγιάς του.

Άλλα βιβλία:

Τα ποιήματα του Νίκου Χατζηνικολάου «Ο δισκοβόλος από την Πολωνία», αναφορά στην προσφυγιά της Πολωνίας.

Τα διηγήματα του Γιώργου Χουρμουζιάδη «Το ξερίζωμα», για τον ξεσπιτωμό των Ελλήνων της Ρουμανίας μετά την αλλαγή του καθεστώτος της.

Τα διηγήματα «Το παλιό κτίριο» του Χρήστου Χαρτοματσίδα, για τους πρόσφυγες στη Βουλγαρία.

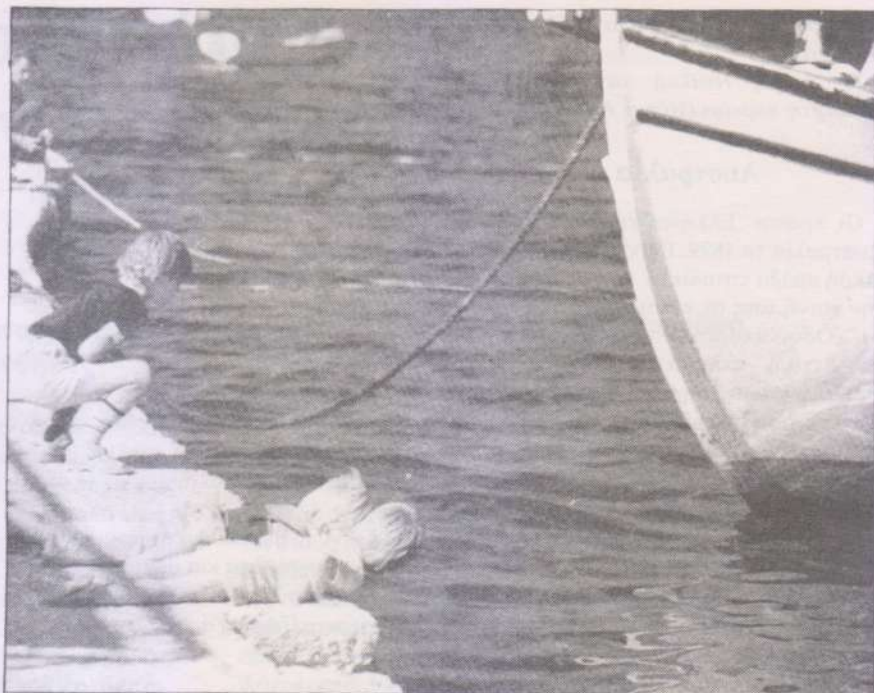
Τα διηγήματα του Τηλέμαχου Κώστα «Περιστατικό τα μεσάνυχτα», για τους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου.

Γαλλία

Οι διανοούμενοι που κατέφυγαν στη Γαλλία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και κατά τη δεκαετία του '60, εξαιτίας του αρνητικού πολιτικού κλίματος, δεν έδωσαν —εκτός εξαιρέσεων— λογοτεχνικά έργα. Οι σπουδές, η τελειοποίηση των σπουδών και η μετέπειτα επαγγελματική τους απασχόληση τους απορρόφησαν και όσοι δεν επαναπατρίστηκαν μετά την μεταπολίτευση, αφομοιώθηκαν σχεδόν από τη γαλλική κοινωνία, αν και διατήρησαν συναισθηματικές σχέσεις με την Ελλάδα.

Όσοι έγραφαν λογοτεχνία (π.χ. ο Ανδρέας Κέδρος, κι αργότερα ο Βασίλης Αλεξάκης) χρησιμοποίησαν ως οδηγό τη μνήμη τους και δεν ασχολήθηκαν με τα προβλήματα της μετανάστευσης, εκτός από το Βασίλη Βασιλικό, ο οποίος στο «Καφενείο Εμιγκρέκ» και τ' άλλα βιβλία του αποτυπώνει τη νοσταλγία για την Ελλάδα και την αγωνία για την τότε πολιτική κατάσταση των Ελλήνων του Παρισιού.

Στο παρελθόν ο Θράσος Καστανάκης περιέγραψε τα βιώματα κάποιων Ελλήνων τυχοδιωκτών στο Παρίσι μέσα από

το βιβλίο του η «Χορεύτρια Κοντεσίνα Φελισοτά και άλλα διηγήματα».

Αφρική

Οι Έλληνες άρχισαν να μετοικούν στην Αίγυπτο το 1815, δημιουργώντας σε σύντομο χρονικό διάστημα παροικίες στην Αλεξάνδρεια και στο Κάιρο. Το 1872 ο Ελληνισμός της Αλεξάνδρειας έφθανε τα 25.000 άτομα, με αποτέλεσμα να συσσωρευτεί παροικιακό κεφάλαιο και να ιδρυθούν εμπορικοί, βιομηχανικοί, και ναυτιλιακοί οίκοι. Μαζί με τις εκκλησίες, τα νοσοκομεία και τα σχολεία, εμφανίστηκε τότε το πρώτο ελληνικό έντυπο. Η παρουσία των Ελλήνων δεν άργησε να καταστήσει την Αλεξάνδρεια κέντρο της πνευματικής ζωής της Αιγύπτου, πράγμα που διευκολύνθηκε από τη θέση της ως σπουδαίο μεσογειακό λιμάνι, όπου «τα πνευματικά μηνύματα της Ευρώπης έφθαναν νωρίτερα παρά στην Ελλάδα».

Τα περιοδικά «Γράμματα» και «Νέα Ζωή» έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο κίνημα του δημοτικισμού και στην ανάπτυξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ο Καβάφης και ο Τσίρκας, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και οι ελάσσονες λογοτέχνες (οι ποιητές Γλαύκος Αλιθέρης και Πέτρος Μάγνης, οι πεζογράφοι Νίκος Νικολαΐδης και Μαρία Ρουσσέα) αποτέλεσαν τους ωραιότερους εκπροσώπους της περιφημής «Αλεξανδρινής λογοτεχνίας».

Η επανάσταση του Νάσερ και η νέα

οικονομική του πολιτική έπληξαν την ομογένεια και οι Έλληνες με ταχείς ρυθμούς άρχισαν να επαναπατρίζονται. Οι 200.000 Αιγυπτιώτες συρρικνώθηκαν και σήμερα δεν έχουν απομείνει παρά μόνο 2.000. Η Αλεξάνδρεια ως πνευματικός φάρος έπαψε να υφίσταται και καμιά άλλη πόλη στον κόσμο δεν κατόρθωσε να την αντικαταστήσει.

Η διασπορά όμως των Ελλήνων επεκτάθηκε και εκτός Αιγύπτου, στην κεντρική, ανατολική και νότια Αφρική, ιδίως μετά την απελευθέρωση. Σ' αυτές τις περιοχές έζησε ο Δημήτριος Δουκάρης, ένας από τους σημαντικούς ποιητές της μεταπολεμικής γενιάς, κι εκεί εμπνεύστηκε τις συλλογές του «Ποιήματα της Καλής Ελπίδας» και «Αποδημίες». Άλλοι λογοτέχνες είναι:

Η Βέρα Βαγγελάτου έγραψε τα διηγήματα «Ξένο χώματα» (Αιθιοπία) και το μυθιστόρημα «Dar es Salaam, το λιμάνι της ειρήνης» (Τανζανία).

Η Άννα Βαλσαμή έγραψε τα «Αβησσυνέζικα και Σομαλικά διηγήματα».

Ο Λεωνίδας Θεοφιλόπουλος έγραψε τον «Θάνατο του λιονταριού και άλλα διηγήματα» (Νότια Αφρική).

Ο Μάρκος Λαζαρίδης τα διηγήματα «Ισημερινός» (Νιγηρία, Τανζανία).

Ο Μίμης Λέος το αφήγημα «Ο τελευταίος μετανάστης» (Νότια Αφρική).

Ο Ηρακλής Μάλλωσης τα διηγήματα «Άσπροι και μαύροι καημοί στην Αφρική» (Νότια Αφρική).

Ο Χρήστος Μανέτας τα ποιήματα

«Παντού οι πέτρες είναι σκληρές»
(Κογκό).

Η Ντόλη Νταλάκα τα ποιήματα
«Ανοιχτή πορεία» (Νότια Αφρική).

Αυστραλία

Οι πρώτοι Έλληνες έφθασαν στην Αυστραλία το 1829. Επρόκειτο για μια μικρή ομάδα καταδικών που θα εξέτιαν την ποινή τους σε καταναγκαστικά έργα. Όσοι απόμειναν αποτέλεσαν τη μελλοντική ελληνική παροικία, η οποία μεγάλωσε σημαντικά μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδίως μετά το 1950 με τη μεγάλη έξοδο των μεταναστών. Η περίοδος μέχρι το 1970 χαρακτηρίζεται ως «ηρωική», αφού οι Έλληνες μαζί με τους μετανάστες άλλων εθνικοτήτων διεξήγαγαν έναν επικό αγώνα για να επιβιώσουν στην εχθρική αυστραλιανή κοινωνία με την ελλιπή νομοθετική προστασία.

Το 1972 η εργατική κυβέρνηση εφάρμοσε μια πολιτική κατά των διακρίσεων και της εκμετάλλευσης των ξένων εργατών, ενώ λίγο αργότερα η μητέρα-πατρίδα των Ελλήνων θυμήθηκε τα παιδιά της που τα 'χε ξεχάσει. Αυτή η εγκατάλειψη από το επίσημο κράτος ανάγκασε έναν ομογενή βουλευτή να πει πως «ο κάπταιν Κουκ ανακάλυψε την Αυστραλία πριν από δύο αιώνες, κι εμάς η πατρίδα μόλις τώρα»¹⁰.

Οι Έλληνες της Αυστραλίας έχουν αναπτύξει μια πολύπλευρη πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, η οποία ελάχιστα είναι γνωστή εδώ. Για την λογοτεχνία, η οποία —όπως και στις ΗΠΑ— γράφεται είτε στην ελληνική, είτε στην αγγλική γλώσσα, μιλάει αναλυτικά στο έργο του «*Η λογοτεχνική παρουσία των Ελλήνων στην Αυστραλία*» ο Γιώργος Καναράκης.

Μερικοί από τους ελληνοαυστραλούς που έγραψαν στην ελληνική γλώσσα είναι:

Ο Κώστας Αθανασιάδης με τα μυθιστορήματα «*Ξεπεταγμένοι*» και «*Στην άκρια του κόσμου*».

Η Βάσω - Λώνε Καλαμάρα με τα διηγήματα «*Άλλα χρώματα*».

Ο Γιάννης Βασιλακάκος με μυθιστορήματα, διηγήματα και θεατρικά έργα, από τα οποία ξεχωρίζουν «*Η ταυτότητα*» και το «*Προσοχή εύθραστον*».

Αυτό το άρθρο είναι κατ' ανάγκην ελλιπές, αφού δεν υπάρχουν διαθέσιμα όλα τα απαιτούμενα στοιχεία για το σχηματισμό μιας πλήρους εικόνας της λογοτεχνίας της μετανάστευσης και της διασποράς, ειδικά εκείνης που αναπτύχθηκε στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Επομένως επαφίεται στο μεράκι των

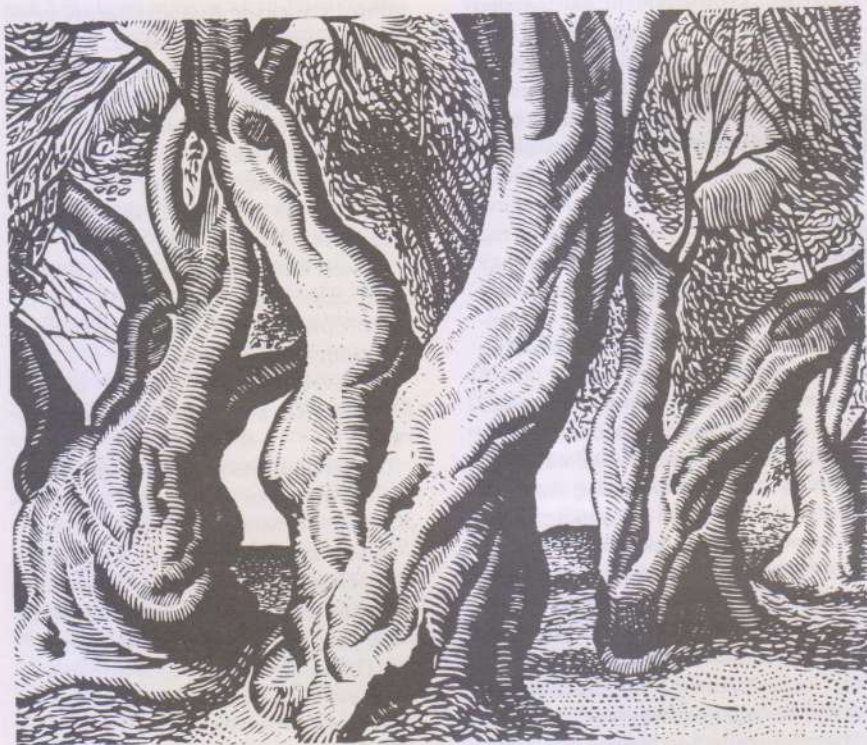
μελετητών, των κριτικών και κάθε ενδιαφερόμενου η εντρυφήση στις βιβλιοθήκες για μια πιο συστηματική έρευνα του θέματος, το οποίο αξίζει να αναλυθεί σε βάθος. Η μετανάστευση μπορεί να μην αποτελεί πλέον εθνική αιμορραγία, αλλά ως εθνικό τραύμα εξακολουθεί να υφίσταται. Και η λογοτεχνία της, ως υψίστης σημασίας πνευματικό προϊόν, απαιτεί μια ανάλογη μεταχείριση.

Σημειώσεις

1. Γιώργος Μαντζουράνης «*Είμαστε μια χώρα μεταναστών*», ANTI 197, 22-1-82.
2. Γιώργος Καναράκης «*Η λογοτεχνία του Απόδημου Ελληνισμού και η θέση της στα νεοελληνικά γράμματα*» ΤΟΜΕΣ 64-65, 1980.
3. Στην εισαγωγή του βιβλίου του «*Δημήτριος Γαβρήλ, χρονικό του ξενιτεμού*» ΚΟΛΛΑΡΟΣ 1960.
4. Αξιόλογη ήταν η πολιτιστική παρουσία των Ελλήνων στη Ρουμανία. Ελληνικό αίμα είχε στις φλέβες του ο συγγραφέας Παναΐτ Ιστράτι, γιός του Κεφαλονίτη Γιώργη Βαλασαμή και μιας Ρουμάνας, ο οποίος στα έργα του εμφανίζει συχνά ελληνικούς χαρακτήρες και τύπους.
5. Ο ίδιος ο Σεφέρης είχε γεννηθεί στη Σμύρνη, δηλαδή εκτός της ελληνικής επικράτειας, όπως ο Κ. Πολίτης, ο Θ. Κουσανάκης, ο Η. Βενέζης, η Δ. Σωτηρίου, ο Φ. Κόντογλου και πολλοί άλλοι λογοτέχνες που έγραψαν για τις αλύτρωτες πατρίδες τους.
6. Κώστας Κουλουφάκος «*Η μετανάστευση στη σύγχρονη λογοτεχνία μας*» ΑΥΓΗ, 17-6-84.
7. Γιώργος Γιάνναρης «*Οι Έλληνες μετανάστες και το ελληνοαμερικανικό μυθιστόρημα*» ΦΙΛΛΙΠΟΤΗΣ 1985.

Σημειώσεις

8. Ι.Μ. Χατζηφώτης «*Η Αλεξάνδρεια των Ελλήνων*», ΙΣΤΟΡΙΑ 55, Ιανουάριος 1973.
9. Γιώργος Μαντζουράνης «*Αυστραλία, από τόπος εξορίας, γη της επαγγελίας*», ΑΥΓΗ 20-5-84.
10. Παύλος Νεράντζης «*Αυστραλία, μια άλλη μορφή της ελλαδικής πραγματικότητας*», ANTI 290, 24-5-85.

Τό Βυζάντιο σάν «μήτρα» έθνοποιητικῶν διαδικασιῶν

ΜΕΡΟΣ Β'

Οἱ ἀντικρουόμενες στρατηγικές ἀνασύνταξης τοῦ Ἑλληνισμοῦ στίς νέες συνθήκες

τοῦ Βαγγέλη Κοροβίνη

Ἄν πίσω ἀπό τήν ἀποσταθεροποίηση τοῦ 11ου αἰῶνα κρύβεται ἡ ὀλοκλήρωση τῆς «ιστορικής ἀποστολῆς» τοῦ Βυζαντίου σάν «μήτρας» ἐθνοποιητικῶν διαδικασιῶν, **τί κρύβεται πίσω ἀπό τήν «ἐπιβίωση» του μέ τήν μορφή μιᾶς κοινοπολιτείας ὀρθοδόξων λαῶν**¹³ μέχρι τουλάχιστον τά τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα (παρά τό γεγονός ὅτι ἤδη ἀπό τόν 13ο αἰῶνα γεωγραφικά καί πολιτικοστρατιωτικά τό Βυζάντιο εἶναι μιά μικρή δύναμη μέ μεγάλο παρελθόν); Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα μπορεῖ νά ἀνιχνευθεῖ μέσα ἀπό **τήν καταγραφή τῶν ἀλληλοσυγκρουόμενων στρατηγικῶν τῶν διαφόρων κέντρων τοῦ κατακερματισμένου** μετά τήν πρώτη ἄλωση καί ἐξαιρετικά συρρικνωμένου μετά τήν ἐπανάκτηση τῆς Κων/πόλης (1261) **Βυζαντίου**. Οἱ στρατηγικές αὐτές ἀντανακλοῦν καί μορφοποιοῦν μεταξὺ τῶν ἄλλων τήν προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ νά ἀνασυνταχθεῖ πολιτικά στίς νέες συνθήκες. Σχηματοποιώντας κατ' ἀνάγκη τήν περιγραφή τοῦ πολύπλοκου καί πολύμορφου ἀμαγάλματος αὐτῶν τῶν πολιτικῶν πειραματισμῶν, μπορεῖ νά τοῦς κατατάξει κανεῖς σέ τέσσερις κατηγορίες. Ἐτσι ἡ προσπάθεια νά ἀνασυγκροτηθεῖ ὁ Ἑλληνισμός μέ βάση τό ὄραμα τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας, πού εἰσπυεῖται ὁ **Γεώργιος Πλήθων ἢ Γεμιστός**, καταγράφει πρῶμα ἀπο ὀρισμένη ἀποψη τήν ἀναζήτηση ἐνός νέου τρόπου υπάρξεως γιά τό ἔθνος μέ τήν μορφή τοῦ ὁμοιογενοῦς **ἔθνους - κράτους** (τέλη 14ου καί ἀρχές 15ου αἰῶνα)¹⁴.

Ἡ στρατηγική ἐπανασύνδεσης τῆς τύχης τοῦ συρρικνωθέντος κράτους μέ τίς ἀνάγκες τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, στά πλαίσια τῆς **Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας**, ἐπαναφέρει στήν ἐπιφάνεια τίς «πατερναλιστικές» καί «φιλοαγροτικές» παραδόσεις τοῦ Βυζαντινοῦ δεσποτισμοῦ. Ἡ στρατηγική αὕτη, πού ἀπέβλεπε στή συσώρευση δυνάμεων γιά τήν **ἐπανάκτηση τῆς Κων/πόλης** ἀπό τοῦς Φράγκους καί τήν ἐπαναθεμελίωση τῆς Αὐτοκρατορίας (παρά τήν σχετικά ἀπρόσβλητη βάση ἐκκίνησης στή Μ. Ἀσία —λόγω τῆς φθίνουσας πορείας τοῦ Σουλτανάτου τοῦ Ἰκονίου καί τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας— καί παρά τήν εὐστοχη ἀξιοποίηση τῶν ἀντιθέσεων τῶν ἄλλων μνηστήρων, τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καί τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους), ἀποδείχθηκε **ὀριακή**. **Ὁ σφετερισμός τοῦ ἔργου τῶν Λασκάρων ἀπό τοῦς Παλαιολόγους** ὑπῆρξε προῖον πολύ περισσότερο ταξικῶν συγκρούσεων καί πολύ λιγώτερο αὐλικῶν συνομοσιῶν καί προσωπικῶν φιλοδοξιῶν. Τά ὀριακά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς ὀφείλοντο στό γεγονός ὅτι ἡ **Βυζαντινὴ ἀριστοκρατία δέν θά παραιτεῖτο ποτέ τῶν προνομίων τῆς ἐν ὀνόματι ὁποιοῦδῆποτε στόχου**, τήν ἴδια στιγμή πού, χωρίς τίς δυνάμεις καί τά μέσα πού διέθετε, οἱ ἔτσι καί ἀλλοιῶς πενιχρές (ἐν σχέσει μέ τόν μεγαλεπίβολο στόχο τῆς ἐπαναθεμελίωσης τῆς Αὐτοκρατορίας) ἀμυντικές δυνατότητες τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ θά μηδενίζονταν¹⁵. Τήν εἰκόνα αὐτῆς τῆς προσπάθειας

συμπληρώνει ἡ ἀτελέσφορη πολιτική διαλόγου μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καί παραχωρήσεων πρὸς τά ἐμποροναυτικά ἄσπερα τῆς Ἰταλίας πού προώθησαν οἱ Παλαιολόγοι (σπῆ συνέχεια) μέ στόχο νά ἀποσπᾶσουν ὑποστήριξη ἀπό τή Δύση ἐνάντια στοῦς πολυποίκιλους διεκδικητές τῆς Βυζαντινῆς κληρονομιάς.

Στά πλαίσια τῆς **Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας** καί **τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου** (ὅταν τό τελευταῖο ἀναγκάσθηκε νά παραιτηθεῖ ἀπό τίς φιλοδοξίες ἐπανασύστασης τῆς Αὐτοκρατορίας) ἀναζητοῦνται μορφές συνύπαρξης τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τοῦς μόνιμα πλέον ἐγκατεστημένους στό ὀροπέδιο τῆς Ἀνατολίας τουρκικούς πληθυσμούς καί μέ τοῦς λαούς τῆς Δυτικῆς Βαλκανικῆς ἀντίστοιχα¹⁶. Στό βαθμό πού τέτοιου εἶδους στρατηγικές ἐκφράζονταν τίς ἀναζητήσεις **περιφερειακῶν «τμημάτων»** τοῦ κατακερματισμένου πολιτικά Ἑλληνισμοῦ, εἶναι ἀπό τή φύση τους ὀριακές.

Τό ἡσυχαστικό κίνημα τοῦ 14ου αἰῶνα θά προσφέρει στοιχεῖα γιά τήν συγκρότηση μιᾶς τέταρτης μορφῆς ἐθνικῆς στρατηγικῆς. Οἱ συνέπειες αὐτοῦ τοῦ κινήματος, πού ὑπῆρξε ἀναπόσπαστος συντελεστής τῆς πολιτιστικῆς ἀκμῆς τῆς Παλαιολόγειας περιόδου, κάθε ἄλλο παρά ἐξαντλοῦνται (ὅπως θά φανεῖ σέ ἐπόμενο ἀρθρο) στήν προσφορά στοιχείων γιά τήν συγκρότηση μιᾶς ἐθνικῆς στρατηγικῆς. Ἡ αὐξανόμενη πνευματική, ἐν πάσει περιπτώσει, καί πολιτική ἐπιρροή τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κων/πόλης, τήν ἴδια στιγμή πού τά γεωγραφικά ὄρια καί ἡ πολιτικοστρατιωτική ἰσχὺς τοῦ κράτους συρρικνώνονται ραγδαῖα, ἀντανακλᾷ στό πολιτικό πεδίο τίς συνέπειες τοῦ κινήματος στή διάρκεια τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 14ου αἰῶνα καί σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 15ου αἰῶνα¹⁷. **Ἡ ἱστορική ἀνασύνταξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐντάσσεται στό πολύ εὐρύτερο «πρόγραμμα» τῆς ἀναζήτησης μιᾶς ὁδοῦ ἐπιβίωσης τοῦ «Βυζαντίου μετά τό Βυζάντιο» μέ τήν μορφή μιᾶς κοινοπολιτείας τῶν Ὀρθοδόξων λαῶν** (ὄχι κατ' ἀνάγκη ἐνιαίας πολιτικά), συμπεριλαμβανομένων καί ἐκεῖνων πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τά παραδοσιακά ὄρια τῆς Βυζαντινῆς ἐπικράτειας¹⁸.

Παραμερίζοντας πρὸς τό παρόν τό δογματικό περιεχόμενο τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, θά ἀρκεσθοῦμε σέ μιά λεπτομερέστερη καταγραφή τῶν ἡμεσων κοινωνικο-πολιτικῶν του συνεπειῶν. **Ἡ σύνδεση κατ' ἀρχὴν τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῆς Βαλκανικῆς μέ τό κίνημα τῶν ἡσυχαστῶν** παρουσιάζει πολλές ὁμοιότητες μέ τίς σχέσεις πού ἀνέπτυξαν λίγο νωρίτερα οἱ κοινότητες τῶν δερβίσηδων μέ τοῦς ἀνάμεικτους πληθυσμούς τῆς Μ. Ἀσίας (τά μοναστικά τάγματα τῶν δερβίσηδων συνεχίζουν καί ἐμπλουτίζουν, μέσα στίς νέες συνθήκες, τήν παράδοση τῶν μουσουλμάνων μυστικῶν, τῶν Σούφι). **Ἡ «ἐκκλαίκευση» τῆς Ὀρθοδοξίας**, στήν ὁποία προχώρησαν οἱ ἡσυχαστές ἀσκητές, ἐξηγεῖ τό φαινομενικά παράδοξο γεγονός, ὅτι **οἱ Χριστιανοὶ τῆς Βαλκανικῆς πού προσηλυτίσθηκαν**

στό Ίσλάμ είναι ελάχιστοι σέ σύγκριση μέ τούς μαζικούς προσηλυτισμούς πού άποτελοῦσαν λίγο πρίν κοινό θέαμα στήν Μ. Ασία. **Ο ήσυχασμός ορθώθηκε σάν τό ισχυρότερο εμπόδιο στήν εκμετάλλευση από τούς Όσμανλήδες τοῦ μόνιμου κοινωνικοῦ άναβρασμοῦ** πού χαρακτηρίζε τήν Βαλκανική από τήν περίοδο ήδη τής Μακεδονικής δυναστείας. Αὐτή ή πλευρά τοῦ έργου τών ήσυχαστῶν είναι πολύ λιγώτερο προβεβλημένη έν σχέσει μέ τήν, ὡποδήποτε διαχρονικώτερης σημασίας καί ἐμβέλειας, **ὀριοθέτηση τής φυσιογνωμίας τής Άνατολικής Έκκλησίας** ἀπέναντι στά δυτικά φιλοσοφικό-θεολογικά ρεύματα τοῦ σχολαστικισμοῦ καί τής ὀνοματοκρατίας (νομιναλισμοῦ)¹⁹.

Η διαδικασία ἀνάδυσης ήμιφεουδαρχικῶν σχέσεων παραγωγής καί ὁ συνδεόμενος μ' αὐτήν μόνιμος κοινωνικός ἀναβρασμός τής ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου είναι ἕνα ἐξαιρετικά πολύπλοκο φαινόμενο. Η υιοθέτηση τοῦ Ίρανοῦ μοντέλου ἄμυνας ἀπό τούς Ίσαύρους, ὁ παρατεταμένος Βυζαντινο-Βουλγαρικός πόλεμος πού ὑποχρέωσε τούς Βουλγάρους ἡγεμόνες καί τούς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες νά σπρηχθοῦν ὀλοένα καί περισσότερο στίς στρατιωτικές ἀριστοκρατίες τους — ἔστω καί ἂν ταυτόχρονα προσπαθοῦσαν μέ ἀτελέσφορα έν πολλοῖς μέτρα νά περιστείλουν τή δύναμη τους—, ή μεγάλη ἐξάπλωση τοῦ θεσμοῦ τής πρόνοιας μετά τόν 11ο αἰώνα καί ὁ «ἀριστοκρατικός πατριωτισμός» τών Κομνηνῶν, ή εἰσαγωγή φεουδαλικῶν θεσμῶν μετά τήν πρώτη Άλωση τής Κων/λης ἀπό τούς Φράγκους, καθώς καί οἱ ἐγγενεῖς ἀντιθέ-

σεις τοῦ δοσιματικοῦ τρόπου παραγωγής, ἀποτελοῦν ὀρισμένες ἀπό τίς αἰτίες τής ἀνάδυσης ήμιφεουδαρχικῶν σχέσεων παραγωγής καί τοῦ συνδεομένου μ' αὐτήν μόνιμου κοινωνικοῦ ἀναβρασμοῦ τών τελευταίων πέντε τουλάχιστον αἰῶνων στήν περιοχή. (Εμφύλιοι πόλεμοι, ἀγροτικές ἐξεγέρσεις, κίνημα τών Ζηλωτῶν στή Θεσσαλονίκη, συνεχής ἀνθιση τοῦ βογομιλισμοῦ παρά τά ἄγρια πολλές φορές μέτρα ἐναντίον του, ὅπως ἐπί Κομνηνῶν κ.λπ.)²⁰. **Στή Δύση ή φεουδαρχία ἀποτέλεσε, μεταξύ τών ἄλλων, μεσοσταθμό στήν μορφοποίηση τοῦ μωσαϊκοῦ τών βαρβαρικῶν φύλων σέ ἔθνη-κράτη,** μέ τήν ἔννοια ὅτι τό «συμβόλαιο τιμῆς» ὑποτελοῦς καί κυριάρχου διασπᾶ τούς δεσμούς αἱματοσυγγένειας πού χαρακτηρίζαν τήν κοινωνία τών γενῶν καί τήν φυλετική γεωργία, προσδένοντας τούς ἄμεσους παραγωγούς, καθώς καί ὅλη τήν ἱεραρχία τών ὑποτελῶν, σέ ἕναν χαλαρό μέν ἀλλά πολύ πῖο ἐκτεταμένο δίκτυο δεσμῶν προσωπικής ἐξάρτησης πού ἔχει στήν κορυφή του τόν φεουδαλικό βασιλέα²¹. **Στήν Άνατολή, ἀντίθετα, ή τάση φεουδαρχοποίησης τών σχέσεων παραγωγής ἀντανακλᾶ ἀπό μιά ὀρισμένη ἄποψη τήν προσπάθεια τών λαϊκῶν μαζῶν νά προστατευθοῦν ἀπό τήν αὐξανόμενη φορολογική συμπίεση τοῦ καταρρέοντος κράτους καί τήν ἀναρχία πού συνδέεται μέ τόν πολυκεντρισμό του, ἀλλά καί τήν κρίση νομιμοποίησης καί τήν «ἀπόσυρση ἐμπιστοσύνης» ὄλων τών ἔθνῶν τής Αὐτοκρατορίας πρὸς τήν ἀποδυναμωμένη κεντρική ἐξουσία καί τούς ἐπίδοξους διαδόχους της** (σλάβους ηγεμόνες κ.λπ.).

Σέ ὅτι ἀφορᾶ τούς λαούς πού ζοῦσαν ἐξω ἀπό τά παραδοσιακά ὄρια τής ἐπικράτειας, τούς **Ρώσους** κυρίως, ή προσφορά τοῦ ήσυχασμοῦ ἀπό πολιτική ἄποψη ἐγκείται στή στήριξη τοῦ Μεγάλου Δούκα τής Μόσχας, συμμάχου καί ὑποτελοῦς τών Μογγόλων, ἐνάντια στίς ἀνταγωνιστικές διεκδικήσεις τής Λιθουανίας καί τήν ἀπαίτηση τής Πολωνίας γιά ἴδρυση ἀνεξάρτητης μητρόπολης στά Γαλικία. Η προοδευτική ἐνίσχυση τής θέσης τής Μόσχας θά ἐπιτρέψει κατά τά τέλη τοῦ 14ου αἰώνα τήν σύναψη μιάς συμμαχίας, ἀπό θέση ἰσχύος, τών Ρώσων μέ τούς Λιθουανούς καί τούς Πολωνούς ἐνάντια στούς Μογγόλους, γεγονός πού ἔθεσε τίς βάσεις γιά τή δημιουργία τής Τσαρικής Αὐτοκρατορίας²².

Άποτιμώντας αὐτούς τούς τέσσερις τύπους ἐθνικῶν στρατηγικῶν, θά πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὁ πλέον πολύπλευρα καρποφόρος ὑπῆρξε αὐτός πού ἀπέρρευσε καί συνδέθηκε μέ τό κίνημα τών ήσυχαστῶν ἀσκητῶν. Βάση αὐτῆς τής στρατηγικής καί πηγή ἀντλησης ἠθικῶν δυνάμεων ἦταν **μιά Ζῶσα καί μέ οἰκουμενική ἐμβέλεια καί ἀκτινοβολία ἐκκλησία.** Μετά τήν Όθωμανική κατάκτηση, βέβαια, ή δραστηριότητα τών μυστικιστῶν συρρικνῶνεται, οἱ φιλολογικές ἐνασχολήσεις ἀτροφοῦν καί ή ζωντάνια τών θεολογικῶν ἐρίδων τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ μιά νοσταλγική ἀνάμνηση. Εἶναι χαρακτηριστική ή πλήρης σχεδόν ἀπουσία τής Άνατολικῆς Έκκλησίας ἀπό τήν μεγάλη σύγκρουση πού συνεκλόνησε τόν Δυτικό κόσμο, μεταξύ τής Έκκλησίας τής Ρώμης καί τής Μεταρρύθμισης. Η Όρθόδοξη Έκκλησία ἀρκέσθηκε στόν ὄχι εὐκαταφρόνητο ἀλλά ὡποδῆποτε ὀριακό ρόλο τοῦ συντηρητῆ τής πατερικής θεολογίας καί στήν ἐπιτυχή τήρηση τών ἔθναρχικῶν της καθηκόντων στά πλαίσια τοῦ συστήματος τών μιλιέτ²³. Σέ ὅτι ἀφορᾶ τήν περιοχή τής «Βόρειας» Όρθοδοξίας, οἱ Ρῶσοι, ἀπασχολημένοι μέ τήν σειρά τους μέ τήν οἰκοδόμηση ἑνός ἀπέραντου κράτους, δέν διέθεταν περισσή ἐνέργεια γιά νά τήν καταναλώσουν σέ θεολογικές ζυμώσεις. Η μορφωτική καί πολιτισμική προσφορά τοῦ Βόρειου κέντρου τής Όρθοδοξίας ὑποτάχθηκε στίς ἀπαιτήσεις θεμελίωσης μιάς **«Τρίτης Ρώμης»**²⁴. Συμπερασματικά, ἀποτελεῖ ἀκροβασία ή μηχανιστική

μεταφορά και επίδειξη εφαρμογής αυτής της μορφής εθνικής στρατηγικής σε έντελως διαφορετικές συνθήκες, για να θεμελιωθούν —για παράδειγμα— απολογητικά επιχειρήματα υπέρ της πολιτικής του Φαναρίου στην διάρκεια του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα. Αν «διδάσκει» κάτι η καρποφόρα πορεία του ήσυχαστικού κινήματος, είναι ότι βάση της οποίας εθνικής προσφοράς της Έκκλησίας είναι η πνευματική της εγρήγορση και η κοινωνική της ευαισθησία.

ΠΗΓΕΣ

13. Ιωάννης Μέγντορφ, «*Βυζάντιο και Ρωσία*», Έκδόσεις «Δόμος», Αθήνα 1988, σελ. 43.
14. S. Runciman, «*Η τελευταία Βυζαντινή αναγέννηση*», Έκδόσεις «Δόμος», Αθήνα 1980, σελ. 89-90 και Στέλιος Ράμφορ, δ.π., σελ.31.
15. G. Ostrogorsky, δ.π., Τόμος Γ', σελ. 112-132.
16. G. Ostrogorsky, δ.π.
17. Ιωάννης Μέγντορφ, δ.π., σελ. 151-164.
18. δ.π., σελ. 142-151.
19. W.H. McNeill, δ.π., σελ. 586 και 589-590.
20. G. Ostrogorsky, δ.π. Τόμος Β' και Γ'.
21. Marc Bloch, «*Η φεουδαλική κοινωνία*», Έκδόσεις «Κάλβος», Αθήνα 1987.
22. Ιωάννης Μέγντορφ, δ.π., σελ. 197-231, 238-264, 273-283, 293-298.
23. W.H. McNeill, δ.π. σελ. 591.
24. Ιωάννης Μέγντορφ, δ.π., σελ. 360-366, και W.H. McNeill, δ.π., σελ. 587-589.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΘΗΝΑ: Θεμιστοκλέους 37, τηλ. 36.26.319, fax 36.39.930
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Αρμενοπούλου 24, τηλ. (031) 20.23.49

Σαράντα τέσσερις γυναίκες λύνουν τη σιωπή τους και καταθέτουν τη γνώση, την εμπειρία, τον προβληματισμό τους. Γραφή βιωματική, προσωπικές ιστορίες και εμπειρίες, πρωτότυπος γυναικείος λόγος από "ανώνυμες" και "επώνυμες" γυναίκες με διαφορετική κοινωνική προέλευση, μορφωτικό επίπεδο και ηλικία. Ιστορία και θρησκεία, πολιτική και φεμινισμός, τέχνες και πρωτοβουλίες, έθιμα και γιορτές, καθημερινή ζωή αλλά και τοπία, αρχαιολογικοί χώροι, πόλεις, χωριά, νησιά όπως τα βλέπουν οι γυναίκες... Όλα αυτά και πολλά άλλα συνθέτουν αυτόν τον εναλλακτικό ταξιδιωτικό και πολιτιστικό οδηγό.

Ο Πιέρ Σάμουελ, από τους πρωτεργάτες του πράσινου κινήματος, γνωστός στο ελληνικό κοινό και από τα βιβλία του, "οικολογικό μανιφέστο" και "οικολογία" εξηγεί με άρτια επιστημονικό τρόπο πως η άμεση βιομηχανική ανάπτυξη των χωρών του βορρά, αλλά και η καταδίκη των χωρών του νότου στη φτώχεια και την υπερχρέωση, οδήγησαν τον πλανήτη στο χειλός της οικολογικής καταστροφής.

Από την Ανατολή στη Δύση Η παράδοση των αρχαίων ελληνικών κειμένων από αραβικές μεταφράσεις

Β' ΜΕΡΟΣ

του Χρήστου Λάζου

Β' περίοδος και ο «Οίκος της Σοφίας»

Η βασιλεία του al-Ma'mûn (813-833) χαρακτηρίζεται ως μια από τις λαμπρότερες περιόδους της αραβικής ιστορίας, στη διάρκεια της οποίας η ελευθερία της σκέψης και η αναζήτηση της γνώσης έφτασαν σε οριακά σημεία. Το έργο συνέχισε ο επίσης φιλόμουσος γιός του al-Mûtasim (833-842) και διάρκεσε η επιρροή του ακόμα περισσότερο στα επόμενα χρόνια, παρά την επικράτηση των Σουννιτών, δηλαδή των παραδοσιακών, συντηρητικών μουσουλμάνων που κυνήγησαν τον ελληνικό λόγο.

Ο al-Ma'mûn είχε γεννηθεί από μητέρα Περσίδα και είχε εκπαιδευτεί στη

Μερβ σε μια ατμόσφαιρα έντονα ελληνική, γεγονός που τον επηρέασε βαθιά. Στο «κλίμα» αυτό έχει την αιτία της η επιθυμία του να επαναλάβει στη Βαγδάτη το πείραμα του Ερατοσθένη, δηλαδή να μετρηθεί το τόξο της περιφέρειας της γης. Το μεγαλύτερο όμως επίτευγμα του al-Ma'mûn είναι η ίδρυση στη Βαγδάτη, το 830, του «Οίκου της Σοφίας», ενός πνευματικού κέντρου που ήταν συνδυασμός ακαδημίας, βιβλιοθήκης, κέντρου μεταφράσεων, ανώτερης σχολής και αστεροσκοπείου¹⁸. Η πολύ σημαντική αυτή πράξη άφησε τη σφραγίδα της στην εξέλιξη της αραβικής επιστήμης, αφού όλοι οι μεγάλοι Άραβες επιστήμονες και φιλόσοφοι στηρίχτηκαν πάνω στα ελληνικά έργα που μετα-

φράστηκαν και μελετήθηκαν στο επιστημονικό αυτό κέντρο, μοναδικό για τον αραβικό κόσμο. Να πιστέψουμε ότι σκοπός του al-Ma'mûn ήταν να αντικαταστήσει το περίφημο «Μουσείο» της Αλεξάνδρειας; Πιθανότατα, αφού ήδη η Αλεξάνδρεια παράκμαζε. Είναι πάντως γεγονός ότι ο «Οίκος της Σοφίας» διευθύνθηκε από Άραβες διανοούμενους υψηλής πνευματικής στάθμης, που θα τους ζήλευε και η ίδια η Βυζαντινή διανοήση της εποχής. Φαίνεται ότι στην ίδρυση του «Οίκου της Σοφίας» σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι αδελφοί Banû Mûsâ. Οι τρεις γιοί του Mûsâ Ibn Shâkir, που το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του το πέρασε εμπορεύμενος στο Kharasan, είχαν πάρει από τον πατέρα τους μεγάλη εκπαίδευση στη Jundi-Shapur. Ήταν αυτοί οι τρεις διανοούμενοι που παρότρυναν το χαλίφη al-Ma'mûn στην ίδρυση της ακαδημίας Dar al-hikma, δηλαδή του «Οίκου της Σοφίας». Και τα τρία αδέρφια διακρίθηκαν στις επιστήμες: στην αστρονομία ο μεγαλύτερος, ο Muhammad, ο Ahmed στη μηχανική και ο al-Hasan στη γεωμετρία¹⁹.

Πρώτος διευθυντής του «Οίκου της Σοφίας» ανέλαβε ένας Σύρος Χριστιανός, ο Ιωάννης Δαμασκηνός Μεσούε ο πρεσβύτερος (777-857) που διεύθυνε και το γραφείο μεταφράσεων. Είχε μεταφράσει ο ίδιος έργα του Ιπποκράτη και του Γαληνού, συνέγραψε τους *Αφορισμούς* και *Οφθαλμολογία* και ο al-Mâmûn τον ονόμασε αρχηγό των μεταφραστών²⁰. Με δική του επίβλεψη μεταφράστηκαν στα αραβικά έργα του Ρούφου του Εφέσιου, του Μάγνη, του Ορειβάσιου, του Αλέξανδρου του Τραλλιανού, του Απολλωνίου του Τυανέα, του Ευτόκιου, του Νικόμαχου και άλλων.

Σύμφωνα με μια παράδοση, ο al-Ma'mûn, επικεφαλής του Οίκου της Σοφίας τοποθέτησε τρεις Πέρσες των

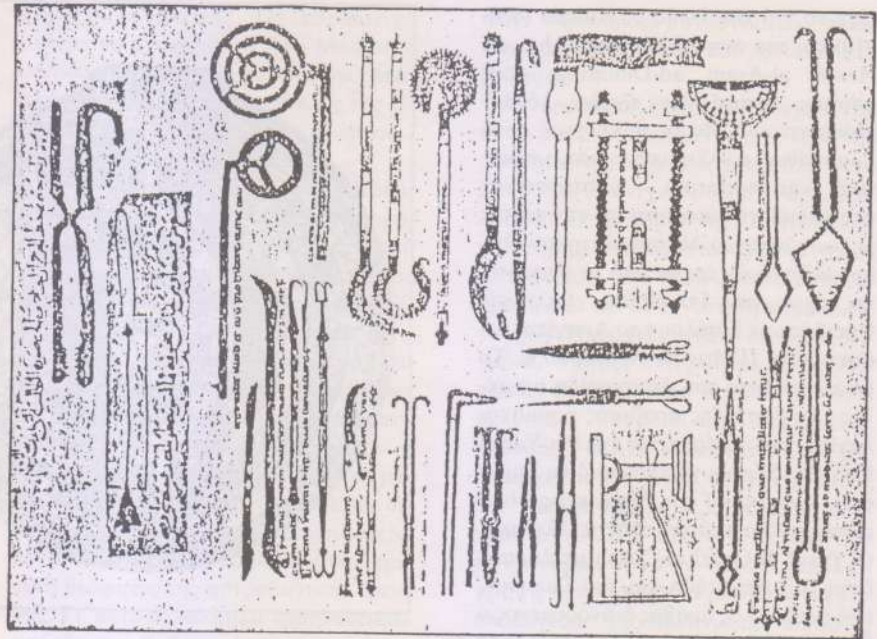
Οι σοφοί αδελφοί του «Οίκου της Σοφίας» Μπανού Μουσά, επηρεασμένοι από τις μηχανικές κατασκευές του Ήρωνα και του Φίλωνα, προσπάθησαν να μεταφέρουν τις γνώσεις αυτές στον δικό τους πολιτισμό: Στο Άραβικό αυτό χειρόγραφο υδραυλικό μηχανήμα του Ήρωνα του Αλεξανδρινού πλαισιώνεται από τό Άραβικό κείμενο

οποίων δεν γνωρίζουμε τα ονόματα εκτός από αυτό του al-Kindi, μιας από τις πιο φημισμένες πνευματικές φυσιογνωμίες της περιόδου αυτής. Ο al-Kindi υπήρξε πολυγραφότατος — ένας πανεπιστήμων εγκυκλοπαιδιστής — με 265 έργα στο ενεργητικό του, τα οποία είναι άμεσα εμπνευσμένα — αν όχι μεταφρασμένα — από ελληνικά έργα. Ήταν τόσο μεγάλες οι γνώσεις του, που δίκαια χαρακτηρίστηκε faïlasouf al-arab, ο «Φιλόσοφος των Αράβων», ο πρώτος κατεξοχήν Άραβας φιλόσοφος. Ήταν πολύ καλός γνώστης της Νεο-πλατωνικής φιλοσοφίας και ταυτόχρονα υπήρξε αστρολόγος, αλχημιστής, πολιτικός και θεωρητικός της μουσικής. Αναγνώριζε τον Αριστοτέλη σαν μοναδική θεία αυθεντία, μετέφρασε πολλά έργα του στα αραβικά και ίδρυσε την Αραβική Αριστοτελική Σχολή. «Από τα 265 έργα που έγραψε, μα που τα περισσότερα χάθηκαν, η «Οπτική» του, βασισμένη στην Οπτική του Ευκλείδη, ήταν ευρύτατα εν χρήσει τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, και επηρέασε τον Ρότζερ Μπαϊκον τον 13ο αιώνα»²¹. Ο al-Kindi ασχολήθηκε επίσης με τις λεγόμενες «απόκρυφες επιστήμες» και το έργο του *Περί των αστρικών ακτίνων ή θεωρία της μαγικής τέχνης*, αντανakλά την εντύπωση του στο χώρο αυτό, απότοκο ενός πνεύματος που δια μέσου των Χαλδαίων, Βαβυλωνίων και Αιγυπτίων έφτασε να επηρεάζει τόσα φωτισμένα πνεύματα του αραβικού κόσμου.

Ο Χουναιΐν Ίμπν-Ισακ (Ιωαννίτιος)

Η μεγαλύτερη όμως φιλολογική μορφή αυτής της περιόδου είναι αναμφίβολα ο Hunain ibn Ishaq al-Abadi, γνωστός στη Δύση με το εκλατινισμένο όνομα Johannitius (Ιωαννίτιος στα ελληνικά), γεννημένος στο Hiraah του Ιράκ, κοντά στον Ευφράτη, το 809, από πατέρα χριστιανό (-νεστοριανό), φαρμακοποιό το επάγγελμα. Έτυχε λαμπρής παιδείας, τόσο στη σχολή της Basra, όπου τελειοποίησε τα αραβικά του, όσο και στη Βαγδάτη όπου σπούδασε ιατρική, ενώ άλλα στοιχεία τονίζουν ότι σπούδασε και στη Jundi-Sharur με τον Ibn Masawaih. Τα περσικά και ελληνικά τα έμαθε στα διάφορα ελληνικά κέντρα της Ανατολής και Μ. Ασίας, όπως και στην Αλεξάνδρεια. «Επέστρεψε στη Βαγδάτη, όπου προσλήφθηκε ως ιατρός, συγγραφέας και μεταφραστής στην αυλή του χαλίφη και

Μικτό αραβικό-λατινικό χειρόγραφο του 14ου αϊ. Παρουσιάζει χειρουργικά και γυναικολογικά εργαλεία από το χειρουργικό βιβλίο του Αλμπουκασή

έζησε μια ζωή γεμάτη από επιστημονικές επιτυχίες και συγγραφική παραγωγή. Επέζησε της διακυβερνήσεως δέκα χαλιφών, και οι επιτυχίες του, η δόξα του και η περιβλεπτή θέση του ως ιατρού στην αυλή των χαλιφών είχαν όχι μόνο την ευχάριστη, αλλά και τη δυσάρεστη πλευρά τους: παρακίνησαν τη ζηλοφθονία αυλικών, φίλων, ακόμη και μαθητών του, που πολλές φορές τον έβλαψε»²².

Ο ίδιος σε επιστολές προς διαφόρους φίλους του μετέφερε την πληροφορία ότι στη Βαγδάτη μαζεύονταν χριστιανοί και διάβαζαν αρχαία κείμενα κι ακόμα ότι οι ελληνικές κοινότητες της περιοχής είχαν διατηρήσει τη χρήση της ελληνικής γλώσσας, κυρίως στα μοναστήρια, και ότι ελληνικά χειρόγραφα μπορούσαν να βρεθούν σε πολλές περιοχές της ισλαμικής επικράτειας²³. Ίσως στις παρατηρήσεις του αυτές μπορούμε να διακρίνουμε τη δημιουργία — το πάθος του — μιας τεράστιας συλλογής ελληνικών πρωτότυπων χειρογράφων, που συγκέντρωσε στη διάρκεια των πολλών ταξιδιών του στα ελληνιστικά κέντρα της Ανατολής, Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτο, Μεσοποταμία. Η μεταφραστική όσο και η συγγραφική του παραγωγή ήταν τεράστια, κάτι που ξεπερνά το συνηθισμένο μέτρο²⁴. Αυτό το γεγονός είναι η αιτία που τόσοι ερευνητές και ιστορικοί ασχολήθηκαν με το έργο του, ένα έργο που βασικός του στόχος ήταν να μεταφράσει στα αραβικά όλα τα έργα των Ελλήνων γιατρών. Δια-

βάζουμε σχετικά:

«Τα ιατρικά του συγγράμματα που διασώθηκαν και βρίσκονται σήμερα στη διάθεση της έρευνας, μαρτυρούν για τη μεγάλη συνεισφορά του στην ιατρική της εποχής του, και μάλιστα στον ειδικό τομέα της οφθαλμολογίας. Για τη συνεισφορά του αυτή ομιλούν και οι Άραβες ιατροί της εποχής εκείνης. Κατά τον Alīb Isā π.χ., έναν από τους σημαντικότερους οφθαλμιάτρους του 1^{ου} και των αρχών του 2^{ου} αιώνα, ο Hunain «συνάθροισε τα άνθη όλων των συγγραμμάτων, τα οποία έγραψαν οι διαπρεπέστεροι ιατροί πριν και μετά τον Γαληνό». Αλλά το ενδιαφέρον του δε σταματά εδώ: ανάμεσα στις πολυάριθμες μεταφράσεις ιατρικών έργων συγκαταλέγονται και έργα που αναφέρονται στη λογική, τη φιλοσοφία, τις φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά. Ο Hunain αγκάλιασε με το μεταφραστικό, αλλά και το συγγραφικό του έργο, όχι μόνο τους Έλληνες ιατρούς και το Γαληνό, αλλά και τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα. Από τα πολλά σχετικά με τους φιλοσοφικούς τομείς βιβλία της προσωπικής του φιλολογικής παραγωγής αξίζει να μνημονεύσουμε εδώ το «Βιβλίο περί Λογικής» και ένα ηθικό παραινετικό γνωμολόγιο με τον τίτλο «Ηθικά αποφθέγματα των φιλοσόφων» (Kitāb ādāb alfalāsifa)²⁵.

Πιο σωστό θα ήταν αν λέγαμε ότι ο Hunain είχε δημιουργήσει μια μεταφραστική σχολή της οποίας πρόιστατο ο ίδιος, όπου κύριους συνεργάτες του

είχε το γιό του Ishâq b. Hunain (830-910) και τον ανηψιό του Hubaish b. al-Hasan al-Asam ad-Dimashqî, τους οποίους πλαισίωναν πλήθος λόγιων μαθηματικών. Με τη συλλογική αυτή προσπάθεια η ελληνική γνώση — ποιοτικά και ποσοτικά — μετανάστευσε στην αραβική διανόηση και την πότισε με ζωογόνο νερό. Μεταφράστηκαν πλήθος ελληνικών έργων από το πρωτότυπο, έργα των Ιπποκράτη, Γαληνού, Ορειβάσιου, Παύλου του Αιγινίτη, Διοσκορίδη, Πλάτωνα, Αριστοτέλη. Το βοτανικό έργο του Διοσκορίδη αποτέλεσε τη βάση της αραβικής φαρμακολογίας, ενώ τα έργα του Isâ ibn Yahyâ Ibrâhîm, Σύριου γιατρού από τη Δαμασκό, *Αφορισμοί* και *Πανδέκτης*, είναι εμπνευσμένα από αντίστοιχα ελληνικά. Ο Yusuf al-Quarî al-Quâsh μετέφρασε έργα του Αρχιμήδη και του Γαληνού, ενώ ένας άλλος Άραβας διανοούμενος ο Khusta ibn Luca al-Balbakî μετέφρασε έργα του Υψικλή, τα *Σφαιρικά* του Θεοδόσιου, τα *Μηχανικά* του Ήρωνα, τα *Μετεώρα* του Θεόφραστου, έργα του Αυτόλυκου, κατάλογο των έργων του Γαληνού, και έργο του Ιωάννη Φιλόπουλου πάνω στα *Φυσικά* του Αριστοτέλη²⁶.

Από την Ανατολή στη Δύση μέσω των αραβικών μεταφράσεων

Οι μεταφράσεις αυτές επηρέασαν πολύ τους Άραβες επιστήμονες και συνέβαλαν στην ανάπτυξη των επιστημών αυτών ακόμα περισσότερο, αλλά παράλληλα ωφέλησαν και τη Δύση (Δυτική Ευρώπη) όταν πολλά από αυτά τα έργα μεταφράστηκαν στα λατινικά αργότερα. Ο al-Guarizmi είναι αυτός που εισήγαγε στα αραβικά μαθηματικά το ινδικό σύστημα αρίθμησης, που έγινε γνωστό στη Δύση σαν «αλγόριθμοι», από παραφθορά του ονόματος του εισηγητή του (al-Guarizmi = αλγόριθμοι). Για το θέμα αυτό ο O. Nengebauer σημειώνει: «Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι οι μαθηματικοί και αστρονόμοι του Ισλάμ χρησιμοποίησαν με συνέπεια τα «ινδο-αραβικά» αριθμητικά. Σε γενικές γραμμές, τα ινδο-αραβικά αριθμητικά περιορίζονται σε μαθηματικά συμφραζόμενα, ενώ στους αστρονομικούς πίνακες χρησιμοποιούνται τα αλφαβητικά αριθμητικά. Στην Αίγυπτο, συνέχισαν να χρησιμοποιούν τα ελληνικά ή κοπτικά αλφαβητικά αριθμητικά για πολλούς αιώνες μετά την κατάκτησή της από τους Άραβες»²⁷.

Ο Άστρολάβος, ένα βασικό αστρονομικό όργανο που ανακαλύφθηκε από τους Έλληνες αστρονόμους, εξελίχθηκε από τους Άραβες επιστήμονες σε ένα χρησιμότατο ναυτιλιακό όργανο. Έδω ισλαμικός άστρολάβος του 14ου αι.

Το έργο του Πτολεμαίου, όπως και πολλών άλλων συγγραφέων, έγινε γνωστό με τον ίδιο επίσης τρόπο, από αραβικές μεταφράσεις που είχαν κάνει συγγραφείς όπως ο al-Guarizmi, ο al-Farghâni, ο al-Batani. Ο Muhammad al-Batani (850-929), επηρεασμένος από το έργο του Πτολεμαίου, υπολόγισε, από το αστεροσκοπείο του στην Αντιόχεια, τη μετάπτωση των ισημερινών και διαμόρφωσε μια νέα σειρά αστρονομικών πινάκων. Όμως η μετάφραση από τον Ahmad al-Farghâni του έργου του Ευκλείδη *Στοιχεία* (με τον τίτλο «Jawâni») επηρέασε ακόμα περισσότερο τους Δυτικούς, αφού μεταφράστηκε δύο φορές στα λατινικά, στο Τολέδο, μία από τον Ιωάννη της Σεβίλλης (Johannes Hispalensis) στο πρώτο μισό του 12ου αιώνα και πληρέστερα από τον Γεράρδο της Κρεμόνας, μερικές δεκαετίες αργότερα. Ένα αντίτυπο της μετάφρασης του Γεράρδου είχε ο Δάντης, από 'που και εμπνεύστηκε τη διάταξη των σφαιρών και των κύκλων στο έργο του, αλλά γνωστότερη ήταν η μετάφραση του Ιωάννη της Σεβίλλης²⁸.

Αυτό που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση απ' όλη αυτή την τεράστια πολιτισμική ανταλλαγή, είναι το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μεταφράσεων αυτών αφορά κείμενα που ανήκουν κυρίως στο χώρο των θετικών επιστημών, παρά στον φιλολογικό. Και είναι δύσκολο να εξηγηθεί το φαινόμενο, αφού την ίδια χρονική περίοδο υπήρχε στο Βυζάντιο μια άνθιση των ελληνικών σπουδών, που περιλάμβανε, εκτός των άλλων, ποίηση, θέατρο, ρητορική κ.λπ. Έτσι το Ισλάμ «έμεινε έξω από τον

πνευματικό και καλλιτεχνικό κόσμο των Ελλήνων»²⁹. Μήπως αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στα συριακά είχαν μεταφραστεί μόνο παρόμοιας θεματογραφίας έργα, οπότε αναγκαστικά οι αραβικές μεταφράσεις είχαν παρόμοιο περιεχόμενο; Είναι μια σοβαρή άποψη που δεν αντικρούεται εύκολα, αφού προβάλλεται από αρκετούς μελετητές³⁰. Όπως τονίζει και ο P. Lemerle «... Σε τελευταία ανάλυση, το Ισλάμ ουσιαστικά γνώρισε και κράτησε από τον ελληνισμό ό,τι είχαν γνωρίσει και κρατήσει και οι Σύριοι, πράγμα που επιβεβαιώνει ότι οι αραβικές μεταφράσεις γίνονταν συνήθως από τα συριακά και ότι οι μεταφραστές υπήρξαν συχνότατα Σύριοι, προσήλυτοι ή μή στον ισλαμισμό»³¹.

Όμως δεν ήταν πάντοτε αυτή η διαμεσολάβηση τον ίδιο ρόλο έπαιξε σε μεγάλο βαθμό και η πεχλεβική γλώσσα, στην οποία είχαν μεταφραστεί πολλά ελληνικά έργα από το πρωτότυπο, χωρίς τη μεσολάβηση της συριακής. Αυτό υποστηρίζει ο C.A. Nallino³², που αναφέρει ότι κατά τον Nöldeke ο *συριακός ψευδοκαλλιισθένης* δεν είχε μεταφραστεί από τα ελληνικά αλλά από τα πεχλεβικά. Αναφέρει ακόμα άλλα τρία ελληνικά επιστημονικά έργα, που μεταφράστηκαν στα αραβικά από τα πεχλεβικά: τα *Γεωπονικά* του Κασσιανού Βάσσου του Σχολαστικού, την *Αστρολογία* του Βεττίου Ουάλεντα και τα *Παρανατέλλοντα* του Τεύκρου. Στο σημείο αυτό ο P. Lemerle μεταφέρει μian αξιόλογη πληροφορία: γράφει: «Υπενθυμίζουμε επίσης ότι ο D. Pingree δημοσίευσε πρόσφατα για πρώτη φορά την ελ-

ληνική μετάφραση — που έγινε στα τέλη περίπου του 10ου αιώνα— του μεγάλου έργου του Άραβα αστρολόγου Abu Máshar, ο οποίος έζησε τον 9ο αιώνα: *Abumasaris, De revolutionibus nativitatum*, Λειψία (Teuber), 1968. Όμως ο συγγραφέας αυτός εμπνεύσθηκε από το έργο του Έλληνα αστρονόμου Δωρόθεου από τη Σιδώνα (1ο αιώνα μ.Χ.), που μεταφράστηκε στα πεχλεβικά τον 3ο αιώνα και έπειτα από τα πεχλεβικά στα αραβικά, γύρω στα 800. Και η πραγματεία του ίδιου του Abu Máshar μεταφράστηκε με τη σειρά της στα περσικά και ελληνικά, μετά την ελληνική αυτή μετάφραση του 10ου αιώνα, στα λατινικά τον 13ο αιώνα, και τέλος στα γαλλικά³¹.

Εκτός από τον Δωρόθεο ο Abu Máshar άντλησε στοιχεία από το έργο του Τεύκρου, «*Βαρβαρική σφαίρα*», του οποίου είχε γίνει περσική μετάφραση στα 542. Ο Άραβας αστρονόμος δεν άργησε να γίνει μια «... σημαντική πηγή πρώιμης ελληνιστικής παράδοσης σχετικά με τους αστερισμούς», όπως τονίζει ο O. Neugebauer, που σημειώνει επίσης τα εξής για την ανάπτυξη της αστρολογίας των Ελλήνων: «Για τον ιστορικό του πολιτισμού, η αστρολογία δεν αποτελεί μόνο ένα από τα σημαντικά φαινόμενα του ελληνιστικού κόσμου αλλά και εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για να διερευνηθεί η μετάδοση της ελ-

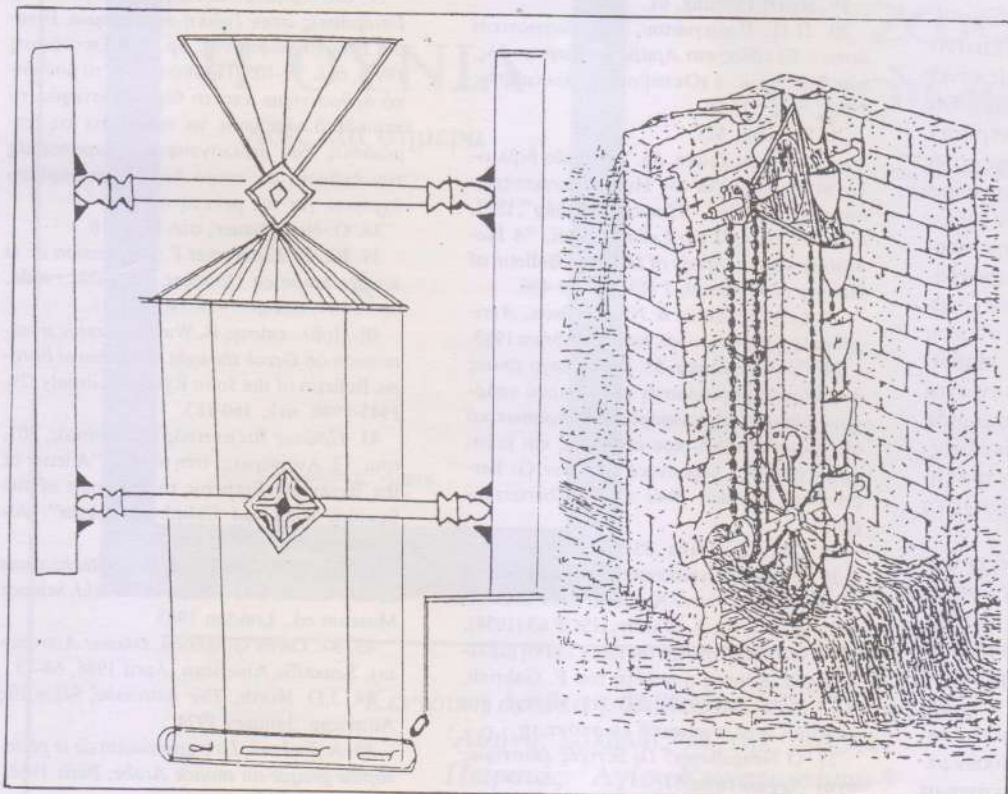
ληνιστικής σκέψης. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί ο Abu Máshar, ο οποίος πέθανε το 886 και στάθηκε ένας από τους πρώτους εκπροσώπους της ελληνιστικής αστρολογίας ανάμεσα στους Άραβες»³⁴.

Η αξία του έργου του Abu Máshar είναι πολλαπλή. Επηρέασε την αστρολογική έρευνα της εποχής του, επιρροή που έφτασε να απλωθεί ακόμα και σε καλλιτεχνικές απεικονίσεις³⁵. Οι πολλές μεταφράσεις των έργων, στα λατινικά, στα ελληνικά, στα εβραϊκά και από τα εβραϊκά στα λατινικά, έδωσαν τη δυνατότητα ανταλλαγής πληροφοριών και σχολιασμών και, άσχετα αν οι περισσότερες από αυτές τις μεταφράσεις δεν ήσαν παρά μόνο ελεύθερες διασκευές ενσωματωμένες σε γενικότερα έργα, εν τούτοις συνέβαλλαν στην κριτική θεώρηση της αστρολογικής έρευνας. Γι' αυτό το «αλληλο-ερμηνευτικό» μπέρδεμα ο O. Neugebauer σημειώνει: «Υπάρχουν μάλιστα και πλήρεις κύκλοι μεταφράσεων και δανείων από (και στη συνέχεια προς) τα ελληνικά, π.χ. κεφάλαια από ένα αστρολογικό ποίημα γραμμένο σε εξάμετρο, του Δωρόθεου από τη Σιδώνα (1ος αιώνας μ.Χ.) χρησιμοποιήθηκαν από τον Abu Máshar, ο οποίος, με τη σειρά του, αποτέλεσε το πρότυπο ενός βυζαντινού διαλόγου που έχει τον τίτλο *Ερμιππος*. Όμοιοι κύκλοι μπορεί να δείχτει ότι υπάρχουν και

στην περίπτωση αστρονομικών πινάκων και πραγματειών που έφτασαν στο Βυζάντιο»³⁶.

Επιπρόσθετα, ένα άλλο στοιχείο που κάνει ακόμα πιο σημαντικό το έργο του Abu Máshar, είναι ότι μέσα από αυτό μπορούμε να ανιχνεύσουμε τα όρια διάδοσης ή επηρεασμού της ελληνιστικής επιστήμης. Τουλάχιστον για την ινδική αστρονομία, την τόσο έντονα επηρεασμένη από την ελληνιστική παράδοση, τα ίχνη είναι όχι έντονα αλλά αποδεδειγμένα. Υπήρξε επιρροή μεγάλης κλίμακας, ένα θέμα που περίπου δεν έχει μελετηθεί καθόλου από ελληνικής πλευράς³⁷. Ο Abu Máshar στο έργο του αναφέρεται σε ινδικούς αστερισμούς του Varaba Misira, «... του ίδιου συγγραφέα του 6ου αιώνα μ.Χ. που στο αστρονομικό έργο του συναντήσαμε την χρήση των γραμμικών μεθόδων για τον υπολογισμό της σεληνιακής κίνησης, οι οποίες επίσης μας είναι γνωστές από ελληνικούς παπύρους και, τελικά, από πινακίδες της σφηνοειδούς γραφής. Ακολουθώντας τα αδιαμφισβήτητα ίχνη πολύ συγκεκριμένων αστρολογικών δογμάτων, μπορεί κανείς να αποκαταστήσει το δρόμο ο οποίος συνέδεε την ελληνιστική Μεσοποταμία με την ελληνιστική Αίγυπτο, με την προωμαμεθανική Περσία και με την Ινδία»³⁸.

Επιστρέφουμε λοιπόν στην αρχική πρόταση: ότι αυτή η έξαρση μεταφρά-

Άλυσιδωτή άντλία του Φίλωνα από τό έργο του «Πνευματικά». Εικονογράφηση άραβικού χειρογράφου του 14ου αί. (άριστερά). Ανακατασκευή τής άντλίας από τόν Carrá de Vaux, Γάλλο φιλόλογο και κλασικιστή, στόν όποιο χρωστάμε πολλές ανακατασκευές υδραυλικών άντλητικών μηχανών του Φίλωνα (δεξιά).

σεων ελληνικών έργων στα αραβικά, ξεκίνησε και από την Ανατολή προς τη Δύση, δηλαδή από ένα νέο-αναβαθμισμένο ενδιαφέρον για την ελληνική παιδεία, που προερχόταν από την εξελληνισμένη Ανατολή, κυρίως από την Περσία και τη Συρία. Όπως και να συνέβη αυτό, δηλαδή μέσω ποιάς διαδρομής κ.λπ., σημασία έχει ότι μέρος της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς — κυρίως στις θετικές επιστήμες — πέρασε στους Άραβες και από αυτούς μεταδόθηκε, αργότερα, σε ευρύτερα τμήματα του μεσαιωνικού Δυτικού κόσμου συμβάλλοντας στην πνευματική του ανάπτυξη. Και αυτή ακριβώς η επαφή ενός κόσμου, του Δυτικοευρωπαϊκού, με την ελληνική παιδεία, τον βοήθησε να ξεφύγει από τα μεσαιωνικά σκοτάδια και να αντλήσει στοιχεία τέτοια που του επέτρεψαν να αναθεωρήσει τη «στάση» του απέναντι στον Άνθρωπο και τα περί αυτόν. Έτσι ή κάπως έτσι ξεκίνησε η Αναγέννηση. Φυσικά, αυτή είναι μια άποψη πολύ γνωστή και γενικά αποδεκτή, αλλά δε βλέπεται να την υπενθυμίζουμε όποτε μπορούμε.

Ο R. Menéndez-Pidal, σ' ένα αρκετά κατατοπιστικό άρθρο του³⁹ τονίζει ότι η άνθιση των επιστημών στην αραβική Ισπανία, κυρίως στο Τολέδο, είναι στην ουσία ελληνική· πρόκειται για αραβικές μεταφράσεις έργων ελληνικών, πλουτισμένων πολλές φορές με αραβικά σχόλια, έργων που έφτασαν στο Τολέδο σε μεγάλο αριθμό και ξαναμεταφράστηκαν στα ισπανικά ή στα λατινικά⁴⁰. Στο σημείο αυτό ο P. Lemerle κάνει ένα ενδιαφέρον σχόλιο, λέγοντας: «Θα ήταν πολύ χρήσιμο να συγκεντρώσει κανείς και να ερμηνεύσει από την αρχή όλες τις γνωστές μαρτυρίες. Αναφέρω μόνο ένα παράδειγμα: υπάρχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την αποστολή στην Κόρδοβα ενός χειρογράφου του Απολλώνιου του Τυανέα (σύμφωνα με ένα χρ. που βρίσκεται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης) και, επίσης, για την πολύ γνωστή αποστολή ενός χρ. του Διοσκορίδη (που το έφερε ο μοναχός Νικόλαος, ικανός να το μεταφράσει και να το εξηγήσει στους σοφούς της Κόρδοβας) στη μελέτη του S.M. Stern»⁴¹.

Στην πραγματικότητα, δεν έχει διερευνηθεί ακόμα αυτή η ιστορική πτυχή στην έκταση εκείνη που θα μας βοηθούσε να προσδιορίσουμε, με περισσότερη ακρίβεια, το μέγεθος του επηρεασμού της Δύσης από τη μετάφραση των αρχαίων ελληνικών κειμένων, που της παραδόθηκαν διαμέσου των αραβικών μεταφράσεων. Και δεν έχουμε να κάνουμε

μ' ένα φαινόμενο περιορισμένο χρονικά, αλλά με μία διαδικασία παράδοσης κλασικών κειμένων, που φτάνει μέχρι την εποχή μας, αν κρίνουμε από διάφορες έρευνες, κύρια πάνω στους ωρολογιακούς μηχανισμούς⁴², στην αστρονομία⁴³, ή σε κάποιον παραπλήσιο τομέα, όπως είναι η έρευνα για τους αστρολάβους⁴⁴. Και τα έργα αυτά, όχι μόνο μεταφράστηκαν από τα αραβικά στα λατινικά και γενικά στις διάφορες δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες, αλλά αρκετές φορές η Δύση βγήκε διπλά κερδισμένη, αφού οι αραβικές μεταφράσεις αφορούσαν και χαμένα έργα. Π.χ. στο έργο του A. Badawi⁴⁵ υπάρχουν πολλές αναφορές «... κειμένων χαμένων στα ελληνικά, που ξαναβρέθηκαν σε αραβική μετάφραση» και τα οποία αργότερα μεταφράστηκαν στα γαλλικά.

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ: Οι προτιμήσεις των αράβων μεταφραστών

Σημειώσεις - Παραπομπές

14. Γρηγ. Δ. Ζιάκα, 44.
15. Stuart Fleming, 61.
16. Στο ίδιο.
17. Γρηγ. Δ. Ζιάκα, 50.
18. Ayclin Sayilli, *The Observatory in Islam and its Place in the General History of the Observatory*, Publ. of the Turkish Historical Society, 1960, σελ. 32.
19. Stuart Fleming, 61.
20. Π.Π. Παναγιώτου, «Οι πνευματικοί δεσμοί Ελλάδος και Αράβων», Παρνασσός, τόμ. ΚΒ' αριθ. 4 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1980), σελ. 524-26.
21. Στο ίδιο, 527.
22. Γρηγ. Δ. Ζιάκα, 53. Σπουδαίο βιβλιογραφικό υλικό για τον Hunain συγκέντρωσαν οι G. Gabrieli, "Hunain ibn Ishāq", *ISIS*, 4 (1924), 282-292 και Lufti M. Sādi, "A Biobibliographical Study of H.", στο *Bulletin of History of Medieval*, 2 (1934), 409-446.
23. L.D. Reynolds & N.G. Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι*, σελ. 75. Αθήνα 1983.
24. Γρηγ. Δ. Ζιάκα, 53. Για το έργο του ως φιλόλογου, μεταφραστή και γιατρού υπάρχουν άφθονες πληροφορίες στο προσωπικό σύγγραμμα *Risālah*, που εκδόθηκε και μεταφράστηκε στα γερμανικά από τον G. Bergsträsser (Hunain über Galen-Übersetzungen).
25. Γρηγ. Δ. Ζιάκα, 53-54.
26. Η καλύτερη εισαγωγή για τις αραβικές μεταφράσεις και τον Χουνάιν 'Ιμν Ισάκ είναι η μελέτη του R. Walzer, *HSCP* 63 (1958), 217-231, όπου αναφέρεται και η λοιπή βιβλιογραφία. Επίσης η μελέτη του F. Gabrieli, *Al-Andalus*, 24 (1959), 293-318, παρέχει μια χρήσιμη βιβλιογραφική επισκόπηση.
27. O Nengebauer, *Οι θετικές επιστήμες στην Αρχαιότητα*, 57.

28. Owen Gingerich, *Islamic Astronomy*, *Scientific American*, April 1986, 76.

29. P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, σ. 35.

30. Βλ. T.J. ds Boer, *The History of philosophy in Islam*, London 1903, G.E. von Grunebaum, *Medieval Islam. A Study in Cultural Oriental Orientation*, Chicago, 1946. Ακόμα De Lacy O' Leary, *How Greek Science passed to the Arabs*, London 1951 και Sp. Vryonis Jr. *Byzantium and Islam Seventh - Seventeenth Century*, *East European Quarterly*, 2, 1968, σ. 205-240. Τέλος το αξιόλογο άρθρο του R. Brunschvig, *Pour ou contre la logique grecque chez les théologiens - juristes de l' Islam Ibn Hazm, Al-Ghazali, Ibn Taimiyya*, *Acad. dei Lincei, Fond A. Volta, Atti dei Convegni B, Oriente e Occidente nel Medioevo: filosofia e scienze*, Ρώμη 1971, σ. 185-209.

31. P. Lemerle, 305, σημ. 17.

32. C.A. Nablino, *Tracce di opere greche giunte agli Arabi per frafila pehlevica*, *Oriental Studies presented to E.G. Browne*, Cambridge 1922, σ. 345-363.

33. *Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, 300, σημ. 2.

34. O. Neugebauer, *Οι θετικές επιστήμες στην αρχαιότητα*, 215.

35. Π.χ. οι περίφημες τοιχογραφίες του Palazzo Schifanoja στη Φερράρα, που έχουν αστρολογικό περιεχόμενο και κατασκευάστηκαν στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, είναι επηρεασμένες από τις αστρολογικές απόψεις του Abu Mashar (βλ. O. Neugebauer, 216).

36. O. Neugebauer, στο ίδιο, 216. Για τον Τεύκτρο και τον διάλογο Έρμιππος βλ. τις σημειώσεις που παραθέτει στις σελ. 235-36.

37. Βλ. Χρήστου Δ. Λάζου, *Ελληνιστικές Επιδράσεις στην Ινδική αστρονομία*, Ιστορία Εικονογραφημένη, αρ. 268 (Οκτώβριος 1990), σελ. 99-105. Πρόκειται για το μοναδικό άρθρο γύρω από το θέμα. Δυστυχώς το περιοδικό απαξίωσε να παραθέσει τις σημειώσεις και βιβλιογραφικές παραπομπές του άρθρου, το οποίο έτσι είναι περίπου άχρηστο για τον μελετητή.

38. O. Neugebauer, στο ίδιο 216.

39. Βλ. L' *Espagne et l' introduction de la science arabe en Occident*, *La Table ronde*, αριθ. 144, Δεκεμ. 1959, σελ. 41-61.

40. Πρβλ. επίσης R. Walzer, *Arabic transmission on Greek thought to Medieval Europe*, *Bulletin of the John Rylands Library*, 29, 1945-1946, σελ. 160-183.

41. *Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, 303, σημ. 12. Αναφέρεται στη μελέτη "A letter of the Byzantine Emperor to the court of the Spanish Umayyad Caliph al-Hakam", *Al-Andalus*, 26, 1, 1961, σελ. 37-42.

42. Βλ. *Early Gearing, Geared Mechanisms in the Ancient and Mediaeval World*, Science Museum ed., London 1985.

43. Βλ. Owen Gingerich, *Islamic Astronomy*, *Scientific American*, April 1986, 68-75.

44. J.D. North, *The Astrolabe*, *Scientific American*, January 1974.

45. A. Badawi, *La transmission de la philosophie grecque on monde Arabe*, Paris 1968.

ΤΑ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΑ ΒΙΒΛΙΑ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΡΜΟΣ

Β. Κα. Χομεροπούλου - Μεσολληνού

Η ΓΥΝΑΙΚΑ
ΣΤΗΝ ΚΑΘ' ΗΜΕΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ

Ε. Σάκου - 2014

Δ.Α.Η.Β.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΥ
ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Μήνη Πλάτ' αμ' Έγγραμμά

Ε. Σάκου - 2014

ΓΙΑΝΝΗ Μ. ΚΑΛΙΩΡΗ

Η ΕΥΛΙΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

Γλωσσολογικοί, ιστορικοί
και ιδεολογικοί προδιαρτηροί
του άριστοκρατικού
ιδιώματος

Εκδόσεις 'Αρμός

π. Γ. Δ. Μεταλληνός - Δ. Γόνης
δ. Ή. Φρατζοέα - δ. Εύγ. Μοράρον
έπισκ. Βανάτου 'Αθανάσιος (Γιέβιτις)

Η ΟΥΝΙΑ

Χθές και σήμερα

Εκδόσεις 'Αρμός

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΝΕΛΛΑ

ΖΩΝ
ΘΕΟΥΜΕΝΟΝ

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Εκδόσεις 'Αρμός

Κεντρική Διάθεση: Βιβλιοπωλεΐα «Παρουσία»

Αθήνα: Σόλωνος 94, τηλ. 3615147

Πειραιάς: Αγίου Κωνσταντίνου 5

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

(Μια απόπειρα πλουραλιστικού ορισμού)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟΥ Θόδωρου Ζιάκα

ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΛΟΓΟΥ

Αν πάρουμε διάφορες εκδοχές εθνικής ετερότητας και κατορθώσουμε να βγάλουμε έναν «κοινό παρονομαστή», θα έχουμε πλησιάσει σ' αυτό που πρέπει να είναι η ουσία του έθνους. Λαμβάνοντας υπόψη τη στενότητα του ευρωπαϊκού υποδείγματος, θα αρκεστούμε σε τρεις κλασικές περιπτώσεις παρμένες από την περιοχή μας: στο πώς οι Έλληνες, οι Εβραίοι και οι Ρωμαίοι, αντιλαμβάνονταν την εθνική τους ετερότητα.

Το ελληνικό, το εβραϊκό και το ρωμαϊκό παράδειγμα

Επισημαίνουμε δύο σημεία:

α) Και οι τρεις θεωρούσαν τον εαυτό τους «ανώτερο» από τους άλλους (υπήρχαν βεβαίως στους κόλπους τους και αντιλήψεις ισότητας). Η ειδική περί «ανωτερότητας» σημασία σφραγίζει την αίσθησή τους για την εθνική ετερότητα και μοιάζει σαν «κοινός παρονομαστής». Η σημασία αυτή απαντάται, κατά πάσαν πιθανότητα, σε όλα τα έθνη.

β) Οι Έλληνες πίστευαν ότι διαφέρουν από τα «βαρβαρικά» έθνη στο ότι είχαν **βουλευφόρο αγορά**. Και ότι εκείνο που τους έκανε Έλληνες ήταν **η κοινή μετοχή στην ελληνική παιδεία**. Όριζαν μ' αυτό τον συγκεκριμένο τρόπο την ετερότητά τους έναντι των άλλων και τη διαχρονική σχέση της ελληνικής εθνότητας με τον εαυτό της.

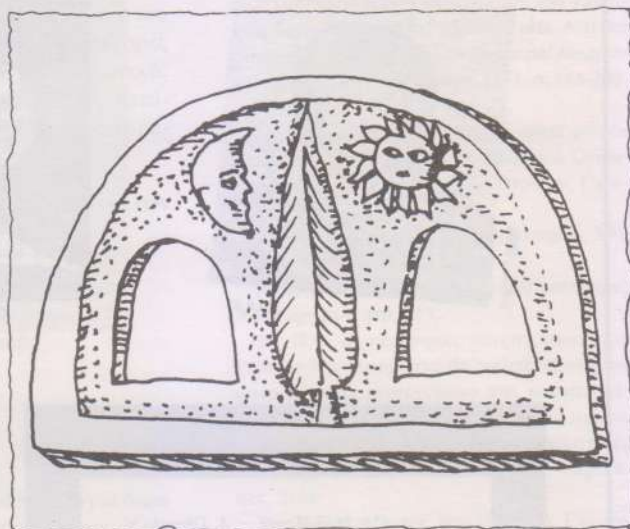
Οι Εβραίοι νοηματοδοτούσαν την εθνική τους ετερότητα με άξονα τη **θρησκεία**. Πίστευαν ότι συνδέονται με τον μοναδικό Θεό μέσω αποκλειστικού «συμβολαίου» (Διαθήκης), που δέσμευε αμφότερα τα μέρη με αμοιβαία δικαιώματα και υποχρεώσεις (Νόμος). Ως περιεχόμενο της εβραϊκής εθνικής ετερότητας αναγορευόταν η εκλεκτότητα («περιουσιότητα») του Ισραήλ και η ειδική νομική του σχέση με τον Θεό.

Στους Ρωμαίους η εθνική ετερότητα είχε πιο πεζό και συμβατικό περιεχόμενο. Εξαντλούνταν σε ετερότητα **κρατικής υπηκοότητας**, σχεδόν όπως και στα σύγχρονα κράτη. Την ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη την απένεμε το κράτος.

Το **πρώτο** κοινό στοιχείο αφορά τη νοηματοδότηση της σχέσης με τον άλλο, την αξιολόγηση της διαφοράς.

Το **δεύτερο** αναφέρεται στο χαρακτήρα της διαφοράς και αφορά την απόδοση της σημασιακής σπουδαιότητας (κεντρική σημασία).

Έχουμε λοιπόν τρεις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της εθνικής ετερότητας και, δεδομένου του αναγκαστικά «μιγαδικού» (συγχρόνως αντικειμενικού και υποκειμενικού, πραγματικού και φαντασιακού) χαρακτήρα της συλλογικής ιδεο-

λογίας¹, νομιμοποιούμε να συμπεράνουμε ότι είχαν αντίκρουσμα στο επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής, οπότε μπορούμε να μιλάμε για τρεις διαφορετικές μορφές εθνικής ετερότητας και όχι απλώς για διαφορετικές υποκειμενικές νοηματοδοτήσεις της.

Ο μονιστικός και ο πλουραλιστικός εθνισμός

Ας δούμε το πρώτο σημείο. Διακρίνουμε δύο οριακούς τύπους σχέσεων μεταξύ των εθνικών ομάδων:

Στον τύπο Α, η εθνική ετερότητα βιώνεται ως «μοναδικότητα» και «υπεροχή» και η σχέση με τον άλλο ως σχέση «ανώτερου» προς «κατώτερο». Συστηματοποιημένο σε ιδεολόγημα το βίωμα αυτό παρέχει το «δικαίωμα» στο «ανώτερο» έθνος να κυριαρχεί πάνω στο «κατώτερο». Είναι αυτό που λέμε «σωβινισμό», ή «εθνικισμό», δηλαδή εθνισμό φορτισμένο με αρνητικό νόημα.

Στο εσωτερικό του τύπου Α μπορούμε να επισημάνουμε μια οξεία και μια ήπια μορφή. Στην «οξεία» μορφή η διάκριση «ανώτερου»/«κατώτερου» έθνους ανάγεται αποκάλυπτα σε διαφορά **«φύσεως»**: ανώτερη φυλή, λαός περιούσιος κ.λπ. Στην πιο ήπια και εκλεπτυσμένη μορφή ανάγεται σε **ανισότητα πολιτιστικού επιπέδου**: «πολιτισμένοι»/«άγριοι», «προοδευμένοι»/«καθυστερημένοι» κ.λπ. **Φυλετικός ρατσισμός** στη μία περίπτωση, **πολιτιστικός ρατσισμός** στην άλλη. Η σχέση τους είναι διαλεκτική. Ο φυλετικός ρατσισμός λειτουργεί σαν καταφύγιο του πολιτιστικού ρατσισμού, καθώς του

παρέχει στέρεη βάση («φυσική» ή «θεική»), ενώ ο πολιτιστικός ρατσισμός χρησιμεύει σαν προσωπίδα του φυλετικού. Η διαφορά είναι σημαντική αλλά όχι ριζική. Ανάλογα με τις συνθήκες μεταμορφώνεται ο ένας στον άλλο².

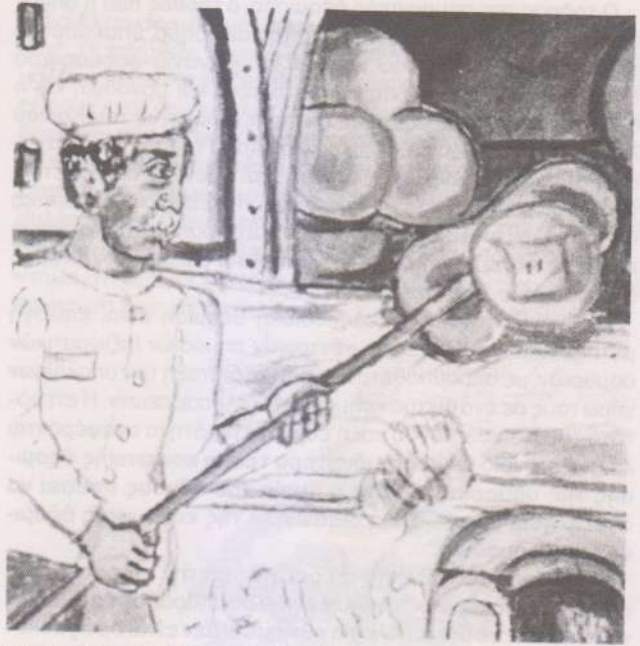
Στον τύπο Β η διαφορά ανάμεσα στα έθνη δεν είναι διαφορά «ανώτερου» και «κάτωτερου», αλλά **διαφορά δρόμων πολιτισμικής ανάπτυξης**. Ως ιδεολόγημα ο τύπος αυτός αποτελεί συστηματοποίηση βιωμάτων που αναδύονται στους κόλπους αντιρατσιστικών ιστορικών κινήσεων (εναντίον της δουλείας και εναντίον του ιμπεριαλισμού). Η βασική του αντίληψη μπορεί να συνοψισθεί στα εξής: Όπως η ιδιαιτερότητα του κάθε ανθρώπου πρέπει να είναι σεβαστή, το ίδιο και η ιδιαιτερότητα των εθνών. Οι δρόμοι προς την αλήθεια, το καλό και την ομορφιά, διαφέρουν. Η διαφοροποίηση όμως δεν είναι αξιολογική.

Ο τύπος Α είναι **μονιστικός**: Ένα είναι το «ανώτερο» έθνος. Ένας είναι ο «ανώτερος» πολιτισμός. Οι άλλοι πρέπει να υποταχθούν και να εξαφανιστούν. Αντίθετα ο τύπος Β είναι **πλουραλιστικός**: Δέχεται την πολιτισμική πολλαπλότητα και επί πλέον θεωρεί το εθνικό υποκειμένο γεγονός συνάντησης διαφορετικών πολιτισμικών δρόμων. Το ένα έθνος ζητάει το άλλο ως συμπληρωματική εκδοχή στην προοπτική της πολιτιστικής του «ολοκλήρωσης».

Ως ιδεολογική παράσταση το έθνος είναι σύμβολο συλλογικού υποκειμένου. Μπορούμε επομένως να θεωρήσουμε τους δύο τύπους νοήματος της εθνικής ετερότητας σαν «προβολή» των δύο οριακών εκδοχών ή τρόπων ύπαρξης του ατομικού υποκειμένου: του υποκειμένου ως «προσώπου» και του υποκειμένου ως «ατόμου». Την αντίθεση αυτή στο πεδίο ορισμού του υποκειμένου την έχει αναλύσει πολύ ωραία ο Χ. Γιανναράς σε ένα σωρό βιβλία. (Συνοτομογραφικά: Το υποκειμένο υφίσταται σαν «άτομο» όταν δεν υπερβαίνει τους προσδιορισμούς της «φύσης» του, όταν υπόκειται απόλυτα στις απρόσωπες ανάγκες και επιταγές του «είδους» (βιολογικού και πολιτιστικού). Η τυποποίηση των ανθρώπινων σχέσεων στα πολιτισμικά περιβάλλοντα του καπιταλισμού και του υπαρκτού σοσιαλισμού, έχουν κάνει αυτό τον τύπο υποκειμένου κυρίαρχο. Αλλά το υποκειμένο μπορεί να υπάρξει και ως «*πρόσωπο*», ως απροσδιόριστη ετερότητα σχέσεων. Όχι ως απρόσωπη μονάδα της κοινής βιολογικής και πολιτιστικής φύσης. Μπορεί να αμφισβητήσει και να ξεπεράσει τον «εαυτό» του (την απρόσωπη φύση του) και να υπάρξει ως δημιουργία και αυτοπροσφορά. Η αυτοθυσία για την κοινότητα που αθανατίζει το υποκειμένο είναι εκδήλωση του «προσώπου»].

Προφανώς ο τύπος «άτομο» είναι μονιστικός, ο δε τύπος Β πλουραλιστικός, εξ ορισμού. Αν λοιπόν η έννοια της «προβολής» έχει κάποιο περιεχόμενο, τότε ο παραλληλισμός των δύο τύπων εθνικού υποκειμένου με τους αντίστοιχους τύπους ατομικού υποκειμένου, προσφέρει μια αξιολογική ερμηνευτική πρόσβαση στο φαινόμενο της σημασιακής πόλωσης του εθνισμού.

Βεβαίως οι συγκεκριμένες μορφές νοηματοδότησης των εθνικών σχέσεων (στους συγκεκριμένους εθνισμούς, στα συγκεκριμένα εθνικά ιδεολογήματα) είναι ενδιάμεσες καταστάσεις, «ενότητες αντιθέτων», **συναρθρώσεις** (δηλαδή αντιθετικές και όχι αρμονικές ενώσεις, ποιότητων διαφορετικής και όχι της αυτής φύσης) των δύο κατευθύνσεων, κάτω από την «ηγεμονία» της μιας. Είναι λάθος να «καταχωρίζεις» κανείς τα έθνη μόνο στον τύπο Α ή μόνο στον τύπο Β. Είναι μανιχαϊσμός αναγορευμένος σε εθνική συνείδηση. Υπάρχουν πάντα και τα δύο. Το **συναμφότερον**. Η ειδική δομή της συνάρθρωσής τους είναι αυτό που ενδιαφέρει (ποιός τύπος κυριαρχεί στην εθνική συνείδηση και πώς).

Λεπτομέρεια από έργο του Θεοφίλου

Η κοινωνική θέσμιση της σημασίας

Το δεύτερο κοινό σημείο είναι η **απόδοση της σημασιακής σπουδαιότητας**, η θέσμιση του σημασιακού πεδίου γύρω από μια σημασία που έχει αναγορευθεί σε **κεντρική**.

Για τους έλληνες, το πιο σημαντικό είναι να αποτελούν συλλογικό υποκειμένο αυτεξούσιο. Και τελικά αυτό που θεωρούν ουσιώδες είναι η κατάλληλη προς τούτο παιδεία. Για τους εβραίους είναι η σύμβασή τους με τον Θεό και η πιστή τήρησή της. Για τους ρωμαίους μετράει η υπηκοότητα. Θέλουν να διαφέρουν σε ό,τι θεωρούν ουσιωδέστερο. Σ' αυτό νομίζουν ότι διαφέρουν: και στην πράξη κάπου εκεί εντοπίζεται η διαφορά τους. Η εθνική ετερότητα συνδέεται, λοιπόν, με τη **διαφορετική κοινωνική θέσμιση της σημασίας**. Η διατύπωση αυτή καλύπτει και την «περί εαυτού ιδέα» που έχει το έθνος. Έτσι η προαναφερθείσα διάκριση Α και Β υπάγεται στην ιδιαίτερη θέσμιση της σημασίας και τη συγκεφαλαίωνει. Σ' αυτήν λοιπόν καλούμαστε να εμβριθύουμε, όταν εξετάζουμε την κοινωνική οντολογία του εθνισμού.

Κάθε κοινωνία θεμελιώνεται όχι μόνο στη φύση, μέσω των παραγωγικών σχέσεων, αλλά και στο ιδεολογικό πεδίο. Τούτο είναι προφανές για όσους δέχονται τη σχετική αυτονομία του ιδεολογικού πεδίου. Επικαλούμενος τον Καστοριάδη, μπορώ να υποστηρίξω ότι η ιδεολογική θεμελίωση πραγματοποιείται μέσω της «κοινωνικής θέσμισης της σημασίας».

Αν ως «σημασία» εννοήσουμε το ακοινώνητο «χάος» των πρωτογενών αδιαφοροποίητων υποκειμενικών εντυπώσεων, με τον όρο **θέσμιση** εννοούμε τη μετάφραση-αναπαραγωγή του σε ένα άλλο επίπεδο ως **νόημα**. Μ' αυτή την «μετάφραση», που επιτυγχάνεται μέσω της γλώσσας και των συμβόλων, καθίσταται κοινωνήσιμη η σημασία και το «χάος» μεταμορφώνεται σε «κόσμο». Η κάθε συγκεκριμένη κοινωνία υπάρχει ακριβώς ως προϊόν σημασιακής θέσμισης. Το άτομο γεννιέται και γίνεται υποκειμένο μέσα στον προδεδωμένο νοηματικό κόσμο που η κοινωνική θέσμιση έχει δημιουργήσει. Ο τρόπος λοιπόν που κάθε κοινωνία θεσμίζει τη σημασία είναι η βάση της ύπαρξής της³. Εν αρχή ην ο Λόγος και ο Λόγος ην Κοινός.

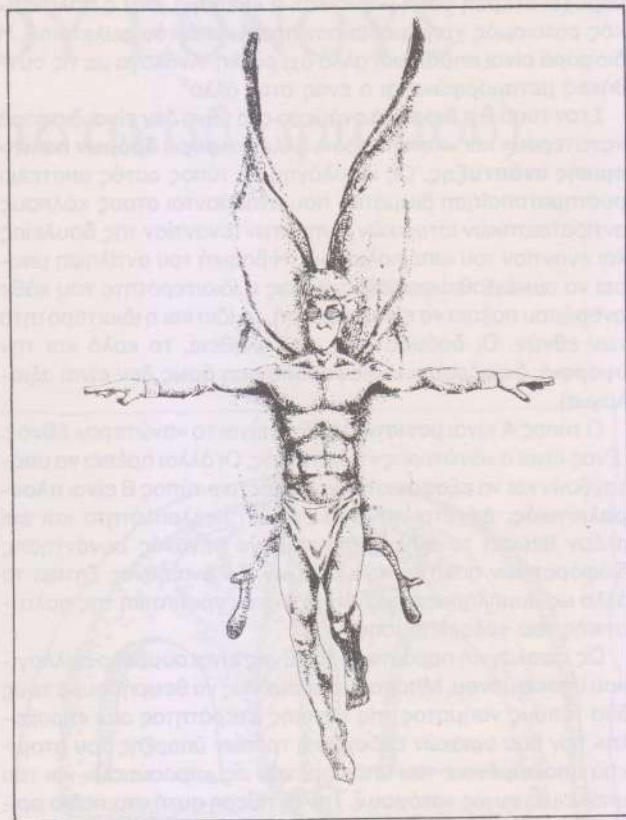
Ο τρόπος της σημασιακής θέσμησης, ο τρόπος που η σημασία κοινωνείται δια της αναγωγής της σε νόημα, υπακούει σε μια απεριόριστη ποικιλία μορφών. Η κοινωνία-φορέας του Κοινού Λόγου είναι πάντα συγκεκριμένη και μοναδική και η ετερότητά της εκφράζεται μέσω της ετερότητας του Κοινού Λόγου της, ως πρωτότυπου και ιδιαίτερου τρόπου πραγμάτωσης της κοινωνικής μας φύσης. Είναι τόσο το διαφορετικό νόημα αυτό που κάνει ένα συλλογικό υποκείμενο διαφορετικό από το άλλο (του ίδιου είδους), όσο και ο τρόπος που το νόημα και μέσω αυτού η σημασία κοινωνούνται μεταξύ των ανθρώπων που το συγκροτούν.

Στη γενικότητά της η σημασιακή θέσμηση είναι επιλογή μεταξύ σημασιών, θέσπιση κεντρικών σημασιών (αξιωματικών σημασιών, με απροϋπόθετο νόημα) και διάταξη των υπολοίπων γύρω τους σε ένα δίκτυο «σημασιακών αλυσώσεων». Η ετερότητα του Κοινού Λόγου και η εθνική ετερότητα αναφέρονται λοιπόν στο ίδιο θέμα: **τον ιδιαίτερο τρόπο κοινωνικής θέσμησης της σημασίας. Οπότε η ουσία του έθνους πρέπει να αναζητηθεί ακριβώς στη διαδικασία της κοινωνικής θέσμησης της σημασίας.**

Η σύνδεση της εθνικής ετερότητας με την ετερότητα της σημασιακής θέσμησης των κοινωνιών θα μπορούσε κατ' αρχήν να οδηγήσει σε μια τυπολογία εθνισμών. Δεν είναι όμως εύκολο να εκτιμηθεί ποια είναι, στην κάθε περίπτωση, η «κύρια σημασία». Επιπλέον: Η ιεράρχηση των σημασιών φαίνεται να υποκείται σε διαφοροποιήσεις στα πλαίσια του ίδιου έθνους. Ήταν π.χ. ίδια η «κύρια σημασία» στην Αθήνα και στη Σπάρτη; Ήταν ίδια στην ολιγαρχική και στη δημοκρατική παράταξη; Επίσης: Κάθε πολιτιστικός δρόμος δεν είναι υποχρεωτικά «ευθύγραμμος». Μπορεί να συνεχίζεται, να έχει σταματήσει κάπου στο παρελθόν, ή να έχει εξαφανιστεί, γιατί ενσωματώθηκε σε έναν άλλο πολιτιστικό δρόμο και απορροφήθηκε απ' αυτόν. Μπορεί τέλος να «αναβιώνει» ύστερα από μακρά περίοδο «λήθαργου». Μ' αυτούς τους τρόπους έκφρασης περιγράφουμε μεταποσίες του κέντρου βάρους της σημασίας, μετασχηματισμούς των τύπων θέσμησης της, που δεν αντιστοιχούν απόλυτα στις μεταλλαγές της εθνικής ιδιαιτερότητας. Μπρος σε τέτοιες ολοφάνερες δυσκολίες, ο εμπειριστής εθνολόγος θα απέρριπτε την έννοια της «κύριας σημασίας», ως ουσιαστικό στοιχείο της εθνικής ετερότητας.

Η προσέγγιση μέσω της ετερότητας στη θέσμηση της σημασίας, ενώ μας δείχνει έναν δρόμο, πράγμα πολύ σημαντικό, δεν είναι επαρκής, γιατί δεν μας λέει τι **αφορούν** οι κεντρικές σημασίες και **γιατί** γίνεται η σημασιακή θέσμηση. Στο σημείο αυτό ο Καστοριάδης (ο οποίος κάθε άλλο παρά για την ουσία του έθνους ενδιαφέρεται) παύει να μας είναι χρήσιμος. Κρατάμε έτοιμη την ένδειξη ότι η «κύρια σημασία» μπορεί να τοποθετείται σε εντελώς διαφορετικούς χώρους, όπως παιδεία, θρησκεία, κράτος.

Κρατάμε επίσης την παρατήρηση ότι η κοινωνική θέσμηση της σημασίας δημιουργεί την κοινωνική κατηγορία του **πολιτισμικού υποκειμένου** που βεβαιώνεται ως τέτοιο μέσα από τη συνάντηση και σχέση-αντίθεση με το «άλλο» πολιτισμικό υποκείμενο. Μια διατύπωση που μας οδηγεί στην πρόταση, να θεωρήσουμε το έθνος ως **τρόπο ύπαρξης του πολιτισμικού υποκειμένου** —όπως ακριβώς θεωρούμε το «πρόσωπο» ως τρόπο ύπαρξης του ατομικού υποκειμένου. Μας οδηγεί δηλαδή στην αναζήτηση μιας **σχέσης** ανάμεσα στην **εθνοποίηση** και την **υποκειμενοποίηση**.

Η υποκειμενοποίηση

Τι αφορούν οι κεντρικές σημασίες; Το ερώτημα είναι δύσκολο να απαντηθεί σε μερικές γραμμές. Προτείνω ως απάντηση τη συνταύτιση κεντρικών σημασιών και **προτύπων** — απάντηση η οποία βαθαινει τον προηγούμενο παραλληλισμό εθνικής ετερότητας και ετερότητας Κοινού Λόγου.

Η έννοια του **προτύπου** περιλαμβάνει τις μορφές του επιδιωκόμενου «βελτιστού» (κριτήρια αλήθειας, αισθητικά πρότυπα, ηθικές αξίες, πρότυπα ζωής). Η διαλεκτική ιδανικού-πραγματικού διέπει κάθε τομέα της ανθρώπινης δημιουργίας. Τούτο συνδέεται με την **εκστατικότητα** της ανθρώπινης ύπαρξης, με το γεγονός ότι το πεδίο της σημασίας είναι πρωτίστως πεδίο ελευθερίας. «*Έξουσιαν και δύναμιν έχει ό νοῦς* (ο «φορέας» της σημασίας) *ἢ θέλει εἶτε ἐπεσθαι εἶτε ἀντιστῆναι*», λέει ο Ομολογητής Μάξιμος. Το υποκείμενο είναι ελεύθερο να υπερβεί την εκάστοτε δεδομένη «φύση» του, και τούτο εκφράζεται κοινωνικά ως θέσμηση προτύπων και τάση πραγμάτωσής τους. Η θεμελιώδης σημασία του προτύπου στις διαδικασίες της δημιουργίας είναι συνυφασμένη με την ίδια τη φύση του σημασιακού πεδίου ως πεδίου ελευθερίας.

Σ' αυτή τη βάση δεν είναι δύσκολο να δειχθεί ότι τα πρότυπα κατέχουν μια κεντρική σημασιακή θέση, δηλαδή μια θέση «πηγής νοήματος» και δημιουργίας «σημασιακών αλυσώσεων». Τα πρότυπα οργανώνουν και συνεχουν το ιδεολογικό πεδίο. Επομένως η ετερότητα του Κοινού Λόγου, ως ετερότητα θέσμησης της σημασίας, παραπέμπει σε **ετερότητα θέσμησης των προτύπων**. Η ετερότητα της θέσμησης δεν περιλαμβάνει μόνο το νόημα εκάστου προτύπου, αλλά και την ειδική μεταξύ τους συνάρθρωση, επίπεδο το οποίο μεθοδολογικά δεν πρέπει να συγχέεται με την ετερότητα της γλωσσικής (ή οποιασδήποτε άλλης μορφής) συμβολικής σήμανσης

(όπως φυσικά δεν πρέπει και να διαχωρίζονται, σαν αυτά τα δύο επίπεδα να μπορούσαν να υπάρξουν με ανεξάρτητο τρόπο).

Δεν υπερβαίνουμε μόνο την αντικείμενη φύση, μεταβάλλοντας την, αλλά και την ίδια μας την **προσωπικότητα**, αφού κι αυτήν μπορούμε να την αλλάζουμε. Δεν γεννιόμαστε υποκείμενα, αλλά **γινόμαστε**. Η **υποκειμενοποίηση** ως αυθεντικά δημιουργική κοινωνική διαδικασία, υπόκειται κι αυτή στη διαλεκτική ιδανικού-πραγματικού. Υπόκειται σε σημασιακή θέσμιση και διέπεται από πρότυπα. Και είναι σχετικά εύκολο να δειχθεί ότι οι προτυπώσεις του ίδιου του υποκειμένου καταλαμβάνουν, ρητά ή άρητα, μια θεμελιώδη θέση σε κάθε σύστημα προτύπων. Το υποκείμενο σχηματίζει τις ιδέες του για τον αντι-κείμενο κόσμο μέσω της περί εαυτού ιδέας. Η θέσμιση της υποκειμενοποίησης υπέχει, λοιπόν, θέση **άξονα** στην όλη θέσμιση της σημασίας. Ο διαφορετικός τρόπος θέσμισης της υποκειμενοποίησης μπορεί έτσι να πιθανολογηθεί σαν το βαθύτερο περιεχόμενο του εθνικού διαφορισμού. Τούτο οδηγεί στην υπόθεση ότι η **εθνική ετερότητα ανάγεται σε ετερότητα παραδειγματικού εαυτού**, οπότε και η «διατήρηση της εθνικής ταυτότητας» συναρτάται με την αναπαραγωγή του και η όλη εθνιστική προβληματική προσανατολίζεται στην πολύ ενδιαφέρουσα αυτή κατεύθυνση.

Το άτομο γίνεται υποκείμενο σε μια ανοδική κίνηση από την κατάσταση της βιολογικής ατομικότητας στην κατάσταση του **προσώπου**. Μια βαθμίδα σ' αυτή τη μετάβαση είναι ο *«άνθρωπος με προσωπικότητα»*, δηλαδή ο άνθρωπος που έχει μετατοπίσει το κέντρο βάρους του σε μια έλλογα συγκροτημένη ομάδα κοινωνικών ενδιαφερόντων. Στη συμβολική της μορφή, η έννοια του προσώπου είναι κάτι πολύ περισσότερο, γιατί υποδηλώνει τον άνθρωπο που έχει συνειδητοποιήσει ότι είναι προϊόν κοινωνικό, ότι ο μεταβολισμός του είναι σχέσεις κοινωνικές, και έχει μετατρέψει αυτή τη συνειδητοποίηση σε πράξη. Η απόλυτη ετερότητα του προσώπου ενσαρκώνεται σε ετερότητα προσωπικότητας. Η υποκειμενική ανάπτυξη ισοδυναμεί με ανάπτυξη προσωπικής ετερότητας και καταγράφεται κοινωνικά ως ετερότητα Κοινού Λόγου, ως συλλογική πολιτιστική ετερότητα. Αν δε οι υποθέσεις μας είναι σωστές, η προσωπική ετερότητα «ολοκληρώνεται» κοινωνικά ως εθνική ετερότητα (χωρίς όμως η εθνική ετερότητα να εξαντλείται σ' αυτή την «ολοκλήρωση»). Με τη σειρά της η εθνική ετερότητα εμφανίζεται τότε ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικής ετερότητας, πράγμα πολύ ενδιαφέρον προκειμένου να αξιολογήσει κανείς τις θέσεις περί «παθολογικότητας» του εθνισμού.

Στη συσχέτιση έθνους και προσώπου, που μόλις διατυπώσαμε, δεν κρύβεται μόνο μια σχέση αναλογίας και φαινομενικής αλλά συζητήσιμης αλληλεπίδρασης. Τούτο είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτό αν σκεφθεί κανείς ότι και οι δύο έννοιες είναι σύμβολα αυτού που λέμε «υποκείμενο», δηλαδή μιας οντότητας με απροσδιόριστη βούληση και ικανότητα αυθ υπερβατικής ενέργειας. «Σύμβολο» θα πει παράσταση στην οποία συν-βάλλουν, συνοψίζονται, οι σημασίες που έχουν για το συμβολιζόμενο οι συγκεκριμένοι άνθρωποι. Δεν είναι κάτι το «δεδομένο», αλλά κάτι που «γίνεται» και με το οποίο οι άνθρωποι, αλλά και οι ομάδες, «ταυτίζονται». Λειτουργεί δηλαδή ως πρότυπο. Ως **πρότυπο υποκειμένου**. Ως κατεύθυνση υποκειμενοποίησης ατόμων και ομάδων.

Η θέσμιση είναι κοινωνική. Η υποκειμενοποίηση είναι επίσης κοινωνική διαδικασία. Το άτομο εγκαλείται ως υποκείμενο από τον εθνικό Κοινό Λόγο. Η εγκαλούσα κοινωνία λειτουργεί απέναντι στο άτομο ως οιοεισ υποκείμενο, όπως έχει επισημά-

νει ο Αλτουσέρ, και μάλιστα ως Υποκείμενο με κεφαλαίο ύψιλον⁴. Ο εγκάλων Κοινός Λόγος προσωποποιείται. Δεν είναι μάλιστα δύσκολο να δειχθεί ότι κάθε συλλογικότητα τείνει να εμφανίζεται σαν «συλλογικό πρόσωπο»⁵. **Μήπως το έθνος δεν είναι παρά το κατ' εξοχήν συλλογικό πρόσωπο, ο φορέας της υποκειμενοποίησης; Μήπως η συναισθηματικά φορτισμένη σχέση μαζί του δεν είναι παρά ο έρωτας προς το συλλογικό πρόσωπο από το οποίο αντλούμε την υπόστασή μας ως υποκείμενα;** Η απάντηση αυτή έχει το μέγιστο πλεονέκτημα ότι εξηγεί τη φοβερή συγκινησιακή ένταση (θετική ή αρνητική) που χαρακτηρίζει την ιδέα του έθνους.

Καθισμένος Μουσικός του Πικάσσο. Τερακότα ζωγραφισμένη 1950-51

Και παραπέρα. Η διερεύνηση του κοινωνικού χαρακτήρα της υποκειμενοποίησης, ενώ δείχνει την οργανική συνάφεια του ατομικού και του συλλογικού προσώπου, δείχνει επίσης ότι το ένα δεν μπορεί να περισταλεί αναγωγιστικά στο άλλο. Το συλλογικό πρόσωπο ορίζεται σε αναφορά και σχέση με το «άλλο» ομοειδές συλλογικό πρόσωπο. Το έθνος είναι «συλλογικό πρόσωπο» έναντι του άλλου έθνους και έναντι ενός υπερεθνικού-διεθνικού Κοινού Λόγου, έναντι ενός συστήματος πανανθρώπινων αξιών-προτύπων. Στην κατεύθυνση αυτής της προβληματικής ανακύπτει και η αυθεντική έννοια του «οικουμενικού», όχι ως α-εθνικού ή ψευδεπίγραφου διεθνισμού, αλλά ως πολιτιστικού «οικοσυστήματος», το ποιοτικό επίπεδο του οποίου εξαρτάται από τον **βασισμένο στην ελευθέρη αλληλεπίδραση, απροσδιόριστο και απρόσκοπτο εσωτερικό του διαφορισμό.**

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ: Η εθνική προσωπικότητα ως σχηματισμός παραδόσεων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θ. ΖΙΑΚΑ: «Εθνισμός και Αριστερά» σ. 135-138 και 202. Πελεκάνος Αθήνα 1990.

2. Πρβλ. «Εθνισμός και ρατσισμός». Ελλοπία τ. 1.

Ο ρατσισμός δεν επικεντρώνεται αποκλειστικά στο έθνος. Όλα τα συλλογικά υποκείμενα μπορούν να αναπτύξουν ρατσισμό. Σε κάθε είδους συλλογική ετερότητα αντιστοιχεί και μια ειδική εκδοχή ρατσισμού (γλωσσικός, ταξικός, κομματικός κ.λπ.).

3. Η έννοια του «θεσμιζώ» στον Καστοριάδη δεν απέχει από την έννοια του θεσμοθετώ, εγκαθιδρύω μια τάξη, μια οργάνωση, μια διαβάθμιση κ.τ.τ. Όταν μιλάει για «θέσμιση της κοινωνίας» εννοεί την «αυτο-θέσμιση» της κοινωνίας, ότι η κοινωνία ενεργεί ως **υποκείμενο** (ως δημιουργός και μάλιστα «εκ του μηδενός»). Το βασικό ωστόσο δεν είναι η έμφασή του στην αυτο-θέσμιση, αλλά η σύνδεση της κοινωνικής θέσμισης με αυτό που αποκαλεί «θέσμιση της σημασίας»:

«Στη "μετάβαση από το σωματικό στο ψυχικό" υπάρχει ανάδυση ενός άλλου επιπέδου και ενός άλλου τρόπου του είναι και τίποτα δεν υπάρχει ως ψυχικό, αν δεν είναι παράσταση· έτσι και στη "μετάβαση από το φυσικό στο κοινωνικό" υπάρχει ανάδυση ενός άλλου επιπέδου και ενός άλλου τρόπου του είναι και τίποτα δεν υπάρχει ως κοινωνικό-ιστορικό, αν δεν είναι σημασία, αν δεν παίρνεται από ένα θεσμισμένο κόσμο σημασιών και δεν αναφέρεται σ' αυτόν». (Κ. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ: «Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας» σ. 493. Ράππας, Αθήνα, 1985).

Επίσης: «Αυτό που συνέχει μια κοινωνία είναι η συνοχή του κόσμου των σημασιών αυτής της κοινωνίας. Αυτό που επιτρέπει να τη σκεφθούμε στην *ecceitas* της, ως αυτή τη **συγκεκριμένη** και όχι άλλη κοινωνία, είναι η **ιδιαιτερότητα ή η ειδικότητα του κόσμου των σημασιών της** ως θέσμιση του συγκεκριμένου μάγματος των κοινωνικών φαντασιακών σημασιών, που είναι έτσι οργανωμένο κι όχι αλλιώς». (σ. 499). (Με τον όρο «μάγμα» υποδηλώνεται ο άμορφος και απροσδιόριστος ρους που αποτελεί το υπόστρωμα αυτού που συλλαμβάνουμε με τη γλώσσα και τα σύμβολα). Ανάμεσα στις κοινωνικές φαντασιακές σημασίες υπάρχουν, κατά τον Καστοριάδη, οι «**κεντρικές ή πρωταρχικές φαντασιακές σημασίες μιας κοινωνίας**, διότι αυτές είναι δημιουργοί αντικειμένων εκ του μηδενός και οργανώτριες του κόσμου (ως κόσμου "εξωτερικού" προς την κοινωνία, κοινωνικού κόσμου, και της αμοιβαίας σύμφυσης των δύο)». (σ. 502). Τέτοιες σημασίες μπορούν να είναι π.χ. ο Θεός, η οικονομία, η οικογένεια, ο νόμος, το έθνος κ.ά. «Οι **κεντρικές σημασίες δεν είναι σημασίες "κάποιου πράγματος"**—ούτε καν, εκτός με μια δεύτερη έννοια, σημασίες που "συνάπτονται" ή "αναφέρονται" σε κάποιο πράγμα. Οι **κεντρικές σημασίες είναι**

αυτό που κάνει να υπάρξει, για μια δεδομένη κοινωνία, το συνανήκειν των πιο φαινομενικά ετερόκλητων αντικειμένων, πράξεων, ατόμων. Δεν έχουν "ανάφορο". Θεσμιζουν έναν τρόπο του είναι των πραγμάτων και των ατόμων ως αναφερόμενο σ' αυτές. Ως τέτοιες δεν εκφράζονται κατ' ανάγκην ρητά για την κοινωνία που τις θεσμίζει. Παροντοποιούνται-εικονίζονται μέσα απ' όλους τους ρητούς θεσμούς της κοινωνίας και μέσα από την οργάνωση του κόσμου εν γένει και του κοινωνικού κόσμου που αυτοί οι θεσμοί οργανώνουν. Προσδιορίζουν και προσανατολίζουν το κοινωνικό πράττειν και το κοινωνικό παριστάμεν, μέσα στα οποία και μέσω των οποίων εξακολουθούν να αλλοιώνονται». (σ. 505).

4. Λ. ΑΛΤΟΥΣΕΡ: «Θέσεις» (ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους), Θεμέλιο, Αθήνα, 1977.

Η αλτουσериανή υποκειμενοποίηση είναι **πλασματική**, δηλαδή δεν υπάρχει κάτι που να μοιάζει με αναλλοίωτο και αυτόνομο «εγώ». Είμαστε υποκείμενα μόνο σε σχέση με το κοινωνικό ιδεολογικό σύστημα αναφοράς. Στην πραγματικότητα είμαστε βιοψυχικές «διαδικασίες χωρίς υποκείμενο». Συμπεριφερόμαστε σαν να είμαστε υποκείμενα, αλλά αυτό δεν μας κάνει πράγματι υποκείμενα.

Αν η ατομική υποκειμενοποίηση είναι πλασματική, κατά μείζονα λόγο τούτο ισχύει για τη συλλογική της έκφραση: την **εθνοποίηση**. Είναι ο «**πλασματικός εθνισμός**» για τον οποίο μιλάει ο αλτουσериανός μαρξιστής Ετιέν Μπαλιμπάρ στο «Φυλή-Έθνος-Τάξη». (Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991). [Προς αποφυγήν παρεξηγήσεως διευκρινίζουμε ότι η λέξη «πλασματικό» δεν σημαίνει, για τους συγγραφείς της σχολής αυτής, κάτι το καθαρώς φαντασιακό, το χωρίς υλικότητα, το χωρίς κανένα αντίκρουσμα στην πραγματικότητα. Απλώς αυτό το «αντίκρουσμα» αντιστοιχεί σε ιδεολογική σύμβαση και όχι σε μια αντικειμενική αλήθεια].

Η ύπαρξη του υποκειμένου είναι πραγματική ή πλασματική; Είναι το πρόσωπο πραγματική υπόσταση; Είναι το έθνος πραγματικό υποκείμενο ή μόνο σύμβολο; Έχει οντολογική υπόσταση ανεξάρτητη από τα άτομα που το αποτελούν; Είναι κάποιο αντικειμενικό «εθνικό πνεύμα» που υπάρχει χωριστά από μας και περιλαμβάνει «ζώντας τε και τεθνεώτας», όπως πίστευε ο Χέγκελ και επαναλάμβαναν οι φασίστες; Ανάλογα με την απάντηση μπορούμε να έχουμε και μια αντίστοιχη ανθρωπολογία, μια σχετική κοινωνική οντολογία και τελικά την ανάλογη θεωρία για το έθνος. Η δική μας άποψη ξεκινάει από την αντίληψη ότι το υποκείμενο είναι δυναμική-εξελιξιμη πραγματικότητα. Στην ανεξέλικτη («φυσιολογική») του κατάσταση είναι «πλασματικό», αλλά ο «σκοπός» του είναι να γίνει «πραγματικό», γεγονός όχι πάντοτε ακατόρθωτο. Η υποκειμενοποίηση κυφορείται στο χώρο της Ιδεολογίας, μπορεί όμως να υπερβεί την Ιδεολογία, οπότε έχουμε και την πραγματική του «γέννηση», μια «δεύτερη γέννηση», όχι μόνο συμβολική.

5. Η ομάδα δεν είναι πρόσωπο αλλά επιδέχεται απεριόριστη και πολύμορφη προσωποποίηση (υποκειμενοποίηση). Το «πρόσωπο» της μπορεί να είναι ιδεολογικό φάσμα, απλή σύμβαση, καθώς επίσης και στον ένα ή τον άλλο βαθμό, συμπανής δύναμη, με ενότητα θέλησης, σκοπιμότητα δράσης και εν γένει με συμπεριφορά πραγματικού υποκειμένου. Μπορεί να προσωποποιείται σε ένα τοτέμ, σε έναν γενάρχη, σε ένα θεό (ή μια ομάδα θεών), σε ένα θρησκευτικό αρχηγό, σε ένα έθνος, σε ένα κράτος, ή σε έναν πολιτικό ηγέτη. Το έθνος είναι μια από τις πιο αφηρημένες εκδοχές, αν και με όχι λιγότερο συγκινησιακό φορτίο.

Ιστορία της προβληματικής γύρω από το έθνος

του Τάσου Φιλανιώτη - Χατζηναστασίου*

18ος-19ος αιώνας.

Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός και η «Ρωσική Σχολή»

Η προβληματική γύρω από το έθνος ανάγεται στον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, το πνευματικό κίνημα με το οποίο τίθενται ουσιαστικά οι βάσεις της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης. Ο 18ος αιώνας στη Δυτική Ευρώπη είναι ο αιώνας όπου η φιλοσοφική σκέψη ανακαλύπτει τον άνθρωπο ως σκεπτόμενο υποκείμενο. (Ντεκάρτ: *σκεπτόμαι άρα υπάρχω*). Σ' αυτήν την αρχή θα θεμελιωθεί η γνώση του ανθρώπου για τα πράγματα, που αποκτούν εγκυρότητα μόνο εφ' όσον ορίζονται αυστηρά, ταξινομούνται συστηματικά και κρίνονται με βάση τον Ορθό Λόγο. Στην πασίγνωστη «Εγκυκλοπαίδεια» των Ντιντερό και Ντ' Αλαμπέρ, όπου ακριβώς επιχειρείται να ταξινομηθούν και να οριστούν τα πράγματα που γίνονται μ' αυτό τον τρόπο αντικείμενο των επιστημών, έχουμε τον πρώτο γνωστό ορισμό του έθνους:

Έθνος είναι μια συλλογική λέξη που χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει μια σημαντική μερίδα ανθρώπων, η οποία καταλαμβάνει ένα ευρύ μέρος μιας χώρας, που ορίζεται από συγκεκριμένα όρια και που υπακούει στην ίδια κυβέρνηση.

Ο ορισμός αυτός φανερώνει αμέσως την αδυναμία να προσδιοριστεί με ακρίβεια μια έννοια που αφορά κάτι το δεδομένο εμπειρικά, όπως είναι τα διάφορα έθνη (π.χ. το γαλλικό, το αγγλικό, το γερμανικό), χωρίς να υπάρχει το κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο.

Γενικά πρόκειται για έναν εμπειρικό ορισμό, που δεν έχει κάποια πρακτική χρησιμότητα. Απλώς ανταποκρίνεται στην δυτικοευρωπαϊκή αντίληψη της εποχής για το έθνος που ολοκληρώνεται, όταν σχηματίζει δικό του κράτος.

Από τον 18ο αιώνα λοιπόν η έννοια του έθνους στη δυτική φιλοσοφική σκέψη ταυτίζεται με την έννοια του κράτους και αντίστοιχα η εθνικότητα ταυτίζεται με την υπηκοότητα. Παρ' όλ' αυτά η αντίληψη ότι τα έθνη αποτελούν δημιούργημα του 18ου αιώνα και εν γένει ταυτίζονται με το κράτος, παραμένει ως σήμερα η κυρίαρχη αντίληψη για το έθνος στην δυτική επιστήμη. Τα Ηνωμένα Έθνη είναι στην πραγματικότητα μια παγκόσμια συνεργασία αναγνωρισμένων κρατών. Έτσι ως πρότυπο σύγχρονου έθνους θα χρησιμεύει η Γαλλία, που η εθνική της ολοκλήρωση διαρκεί από τον εκατονταετή πόλεμο (13ος - 15ος αι.) και ολοκληρώνεται με τη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση, όπου η έννοια του Γάλλου πατριώτη ταυτίζεται με την έννοια του πολίτη.

Από τη γαλλική εμπειρία και την επιρροή της Γαλλικής Επανάστασης προέρχεται η «γαλλική σχολή» στην προσέγγιση του εθνικού φαινομένου, που εισηγείται την «υποκειμενική θεωρία». Σύμφωνα με αυτήν, η εθνική ετερότητα είναι συνείδηση κοινού παρελθόντος και θέληση για κοινούς αγώνες. Το έθνος τίθεται ως ζήτημα συνείδησης που προκύπτει από την αβίαστη έκφραση της υποκειμενικότητας και μπορεί να πιστο-

ποιηθεί ανά πάσα στιγμή με κάποιο δημοψήφισμα. «Το έθνος είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα» θα διακηρύξει ο Ρενάν στην διάλεξη που έδωσε στα 1882 με τίτλο «Τι είναι ένα έθνος».

Στον αντίποδα αυτής της θεωρίας βρίσκεται η «αντικειμενική θεωρία» που ανήκει στη «γερμανική σχολή». Η θεμελιώση της ανάγεται στον γερμανικό διαφωτισμό και τους κυριότερους εκπροσώπους του, Φίχτε, Χέρντερ, Σέλιγγκ, Χέγκελ κ.ά. Ο Χέρντερ θα πει πως το έθνος είναι κάτι αυθόρμητο και φυσικό, είναι η έκφραση του πνεύματος ενός λαού (*Volkgeist*). Μπορεί κατά συνέπεια να συλληφθεί σύμφωνα με όρους προκαθορισμένων αντικειμενικών κριτηρίων.

Η γαλλογερμανική διαμάχη πάνω στο ζήτημα δεν είχε φυσικά απλώς ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Αφορούσε και τον μεταξύ τους ανταγωνισμό για τις περιοχές της Αλσατίας και της Λωρραίνης. Οι Γάλλοι επιχειρούσαν να δείξουν πως οι κάτοικοι των περιοχών αυτών είχαν γαλλική εθνική συνείδηση, πράγμα που θα δικαιώνει τις διεκδικήσεις τους, ενώ οι Γερμανοί χρησιμοποιώντας τυπικά κριτήρια (γλώσσα, ήθη, έθιμα κ.λπ.) προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις δικές τους διεκδικήσεις, προβάλλοντας το επιχείρημα πως πρόκειται για πληθυσμούς που ανήκουν «ιστορικά» στο γερμανικό έθνος. Να θυμηθούμε ακόμη πως ο γερμανικός πατριωτισμός τονώθηκε στον αγώνα κατά της γαλλικής κατοχής, όπου ο Φίχτε έλεγε πως μόνο οι Γερμανοί μπορούν να είναι πατριώτες, αφού είναι οι κύριοι φορείς του παγκόσμιου πολιτισμού. Αν θέλει λοιπόν κάποιος /κάποια να κατανοήσει το σύγχρονο γαλλικό και γερμανικό εθνισμό, οφείλει μ' αυτή την έννοια να λάβει υπόψη της/του την αντίληψη που διαμορφώνουν οι πνευματικοί ηγέτες των δύο χωρών για το έθνος, που αντανακλά ουσιαστικά την ιδέα που έχουν για τη δική τους εθνική ταυτότητα.

Την ίδια περίοδο διαμορφώνεται και η «αγγλοσαξωνική», στάση περισσότερο παρά αντίληψη ή θεωρία, πάνω στο ζήτημα. Η στάση αυτή στηρίζεται στην δήθεν φυσική ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού, που επιβάλλεται στις άλλες εθνότητες μέσω της αποικιοκρατίας με τη μορφή ενός επεκτατικού κοσμοπολιτισμού, που διαμορφώνει έναν παγκόσμιο πολιτισμικό τύπο και τρόπο ζωής. Στην πραγματικότητα οι Βρεττανοί δεν ασχολήθηκαν θεωρητικά με το έθνος. Έχοντας ως φιλοσοφική παράδοση τον πολιτικό φιλελευθερισμό και εμπειρισμό του Λοκ, του Χιούμ και του Μπέρκλεϊ, θεώρησαν το ανθρώπινο ως αποκλειστικά άτομο, φορέα υλικών συμφερόντων που φέρεται συλλογικά, δηλαδή κοινωνικοποιείται μόνο για να ικανοποιήσει αυτά τα συμφέροντα. Έτσι το έθνος χάνεται ως συλλογικό υποκείμενο και παραμένει ως ταυτόσημο με την κοινωνία των πολιτών στα όρια ενός κράτους ή μιας Αυτοκρατορίας για την περίπτωση της Αγγλίας. Ο Βρετανός υπήκοος, θεωρητικά τουλάχιστον, είτε είναι Ινδός είτε Λονδρέζος, μπορεί να καυχιέται *civis Romanus sum*. Ο Τζόν Στιούαρτ Μίλλ, ως ο κυριότερος εκπρόσωπος του φιλελευθερισμού, αποδέχεται μόνο την

πολιτική έννοια του έθνους που ταυτίζεται με το κράτος και τον κυρίαρχο λαό.

Η μόνη διαφορετική αντίληψη της περιόδου ως τον 19ο-αρχές του 20ου αιώνα απέναντι στην ταύτιση του έθνους με το κράτος προέρχεται από την Ανατολή και συγκεκριμένα τη Ρωσία. Οι Ρώσοι σλαβόφιλοι, με κύριο εκπρόσωπο του Ντανιλέφσκυ, βλέπουν την ιστορία σαν πεδίο ανταγωνιστικής συνύπαρξης διαφόρων τύπων πολιτισμού που βρίσκονται σε διάφορες βαθμίδες ανάπτυξης. Απέναντι στην επιρροή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και τον ισοπεδωτικό αστικό κοσμοπολιτισμό, προσπαθούν να αντιπαράθεσουν μια αντίληψη ενότητας όλων των εθνισμών, ανταγωνιστικών και μη.

Αυτό το ρεύμα θα βρει τη συνέχειά του στον Ν. Μπριντιάφ, που ήταν κήρυκας ενός προσωπιαστικού κοινοτισμού κι ενός πλουραλιστικού, οικουμενικού εθνισμού, που ανάγεται στην βυζαντινή ορθόδοξη παράδοση. Έρχεται έτσι σε σύγκρουση τόσο με τον αστικό φιλελευθερισμό όσο και με τον κρατιστικό σοσιαλισμό που αναπτυσσόταν στη Ρωσία. Πάντως η ρωσική αντίληψη αντιλαμβάνεται το έθνος σαν μια έννοια με πολιτιστικό κυρίως περιεχόμενο και μένει κι αυτή στην επιφάνεια, καθώς τελικά αποβλέπει στη διατήρηση της ρωσικής Αυτοκρατορίας ως πολυεθνικού κράτους. Η αντίθεση των Ρώσων σλαβόφιλων στη δυτική σύλληψη του έθνους - Κράτους αναγνωρίζει μεν την εθνική ετερότητα, αλλά την υποβαθμίζει σε πολιτιστικό στοιχείο με φολκλωρικό ενδιαφέρον. Ο εθνικός πλουραλισμός έτσι καταλήγει σε πολιτιστική ποικιλομορφία στα πλαίσια μιας υπερεθνικής Αυτοκρατορίας.

20ος αιώνας: Μαρξιστικές Προσεγγίσεις

Από τον 19ο αιώνα και μετά οι θεωρητικές προσεγγίσεις του ζητήματος ακολουθούν με συνέπεια την κυρίαρχη αντιπαράθεση μεταξύ της «υποκειμενικής» και της «αντικειμενικής» θεωρίας. Ιδιαίτερη επίδραση είχαν οι θεωρητικές αναζητήσεις των Κάρλτον Χαίης και Χανς Κον, οι οποίοι ορίζουν το έθνος ως το προϊόν μιας υποκειμενικής θέλησης για εθνική υπόσταση, ως το θεματοφύλακα της κοινής υπηκοότητας. Ο σύγχρονος εθνικισμός θεωρείται ως μια διογκωμένη αντανάκλαση δύο πανάρχαιων φαινομένων, της εθνικότητας και του πατριωτισμού. Ο εθνικισμός είναι ένα σύμπλεγμα εθνικότητας/έθνους-κράτους από τη μία και πατριωτισμού από την άλλη. Η προσέγγισή τους τάσσεται με την «υποκειμενική» θεωρία που εν

γένει θεωρεί τον εθνικισμό ως την τάση ενός λαού να γίνει έθνος, δηλαδή το έθνος μελετάται σε συνάρτηση με το κράτος και αδιαχώριστα απ' αυτό. Ο εθνικισμός είναι ο κύριος ενοποιητικός παράγοντας. Την ίδια θεωρία ασπάζονται μεταξύ άλλων και ο Καρ και ο Έμερσον.

Η «αντικειμενική» θεωρία ορίζει το έθνος ως έναν πολυάριθμο λαό που, χάρη στα ιδιαίτερα πολιτιστικά επιτεύγματά του, απόκτησε ένα ιδιαίτερο κοινό περιεχόμενο, το οποίο μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, σύμφωνα με την διατύπωση του Φ.Τ. Νότμαν. Ο Σάφερ εισάγει έναν αριθμό συγκεκριμένων τυπικών κριτηρίων ως προϋποθέσεων για την ύπαρξη μιας εθνότητας: α) αδιαίρετη εδαφική έκταση, β) κοινά χαρακτηριστικά (γλώσσα, έθιμα), γ) κοινός κοινωνικός και οικονομικός θεσμός, δ) μία κυβέρνηση, ε) πίστη σε κοινή ιστορία, στ) υπερηφάνεια για τις επιτυχίες - θλίψη για τις αποτυχίες, ζ) πίστη σε μια ολότητα, η) περιφρόνηση ή εχθρότητα για τους ξένους, θ) ελπίδα για μελλοντική εθνική ισχύ.

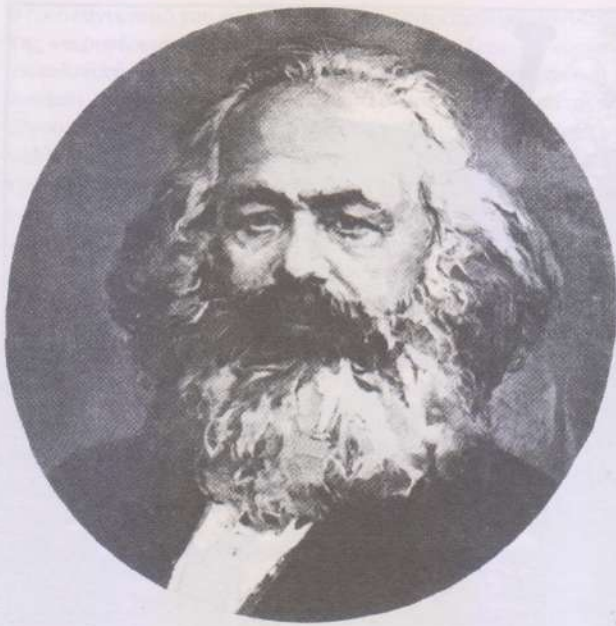
Γίνεται αμέσως φανερό βέβαια πως τα κριτήρια αυτά είναι εν τέλει υποκειμενικά και με μικρή πρακτική αξία, καθώς προκύπτουν αμέσως αμέσως υπαρκτά έθνη που δεν καλύπτουν τις παραπάνω προϋποθέσεις. Οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι, οι Έλληνες, καθένας από τους τρεις εθνολογικούς σχηματισμούς της Ελβετίας (Γερμανοί, Γάλλοι, Ιταλοί), τα έθνη του Βελγίου, της Γιουγκοσλαβίας κ.ά. διαφεύδουν οποιαδήποτε προσπάθεια «αντικειμενικού» ορισμού του έθνους, ακόμα και αν αυτός στηρίζεται και σε υποκειμενικά κριτήρια όπως οι διάφοροι ψυχολογικοί συνειδησιακοί παράγοντες που αναφέρονται στον κατάλογο του Σάφερ.

Η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας αρχικά ως επιστήμης που επιχειρεί να εισάγει τον θετικισμό, που κυριαρχεί στις φυσικές επιστήμες, στις λεγόμενες επιστήμες του ανθρώπου, θα δώσει κι αυτή με τη σειρά της απόπειρες εννοιολογικού προσδιορισμού του έθνους. Ο Μαξ Βέμπερ θα θεωρήσει το έθνος ως έναν ιστορικό όρο που αφορά μια πολιτική ένωση. Ο εθνικισμός είναι μια εκδήλωση συνειδητής συμμετοχής στο πεπρωμένο της πολιτικής εξουσίας του κράτους. Ενώ οι Γερμανοί συγγραφείς την ίδια περίοδο αρχίζουν να κάνουν πλέον διάκριση ανάμεσα σε έθνος-κράτος (*Staat Nation*) και *KulturNation* (πολιτιστική ομάδα), ο Βέμπερ αποκλείει κατηγορηματικά το δεύτερο όρο. Ακόμα και ο όρος «λαός» του φαίνεται στερημένος νοήματος.

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς κατά γενική ομολογία δεν ασχολήθηκαν συστηματικά με το εθνικό φαινόμενο. Ως γενική παρατήρηση μπορεί να ειπωθεί πως η μαρξιστική θεωρία για το έθνος προσδιορίζεται από: α) μια στρατηγική σύλληψη που αντικρύζει το έθνος-κράτος και τον εθνισμό σαν παθολογία της ανθρώπινης ιστορίας και θεωρεί πως είναι καταδικασμένα σε εξαφάνιση από την παγκόσμια κυριαρχία του διεθνοποιημένου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής· β) μια σύλληψη τακτικής που δεν αποκλείει την υποστήριξη συγκεκριμένων εθνικών κινήματων, ιδίως όσων κρίνονται πως εξυπηρετούν την υπόθεση της ανατροπής του καπιταλισμού σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Ουσιαστικά οι δύο διαφορετικές αντιμετώπισεις του εθνικού φαινομένου από τον μαρξισμό αντιστοιχούν σε δύο βασικές μαρξιστικές αρχές που χρησιμοποιούν για να εξηγήσουν την πραγματικότητα. Η μια αφορά τον οικονομικό ντετερμινισμό, όπου όλα ανάγονται στην αδήριτη ανάγκη της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων που νομοτελειακά θα οδηγήσει τον καπιταλισμό σε εξαφάνιση μέσα από τις αντιφάσεις του. Αυτή η αρχή ταύτισε τον μαρξισμό με έναν στείρο οικονομισμό και χρησιμοποιήθηκε σε περιόδους ύφεσης των κοινωνικών αγώνων από τον ίδιο τον Μάρξ, έγινε όμως η μοναδική αρχή

Πορτραίτο του Κ. Μάρξ

ανάλυσης για πολλά δογματικά μαρξιστικά κόμματα και εξουσίες στη διάρκεια του 20ου αιώνα. Η δεύτερη θεμελιώδης μαρξιστική αρχή είναι η πάλη των τάξεων η οποία αποτελεί για το κινηματικό στοιχείο της μαρξιστικής παράδοσης τον ακρογωνιαίο λίθο της μαρξικής σκέψης. Αυτή η δεύτερη αρχή ανάγει τις εθνικές αντιθέσεις στην συνολικότερη πάλη μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης.

Ταυτόχρονα η κυρίαρχη αντιμετώπιση της ιδεολογίας, ως ψευδούς συνείδησης και φαινομένου του εποικοδομήματος που καθορίζεται από την οικονομική βάση, δεν επέτρεψε στον δογματικό μαρξισμό να κατανοήσει τη δυναμική του εθνισμού, που ως ιδεολογία αποτελεί κινητήριο μοχλό της ιστορίας χωρίς να ανάγεται αναγκαστικά στην ταξική πάλη ή τον καθορισμό της υλικής βάσης.

Γενικά ο Μαρξ βρίσκεται στον πνευματικό ορίζοντα της εποχής του Διαφωτισμού. Γι' αυτόν ο εθνικισμός είναι μια αρχή που γεννιέται με τον καπιταλιστικό-αστικό κόσμο και που εξαφανίζεται μαζί του. Το προλεταριάτο που θα απελευθερωθεί γκρεμίζοντας τον καπιταλισμό θα φέρει την κατάρρευση όλων των τάξεων, εθνοτήτων κ.τλ. «Οι προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα» σύμφωνα με το Κομμουνιστικό Μανιφέστο.

Ωστόσο, καθώς οι επαναστάσεις του 1848 θα έχουν σαφώς εθνικοαπελευθερωτικό ή εθνικιστικό χαρακτήρα και θα διαψεύσουν έτσι τις προσδοκίες των Μαρξ/Ένγκελς, οι σοσιαλιστές της εποχής του Μαρξ θα στραφούν σε μια πολιτική επιλεκτικής υποστήριξης εθνικιστικών κινήσεων. Ο Μαρξ υποστήριξε το κίνημα των Ιρλανδών και την υπόθεση της απελευθέρωσης της Πολωνίας. Αντιτίθετο όμως στον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στα σλαβικά κινήματα. Μάλιστα ο Ένγκελς τα χαρακτήριζε «υπολείμματα εθνών» και «εκ φύσεως αντεπαναστατικά». Ο Μπακούνιν, κυριώτερος αντίπαλος του Μαρξ στην Α' Διεθνή, υποστήριξε τους Σλάβους με φανατισμό, όπως και η Ρόζα Λούξεμπουργκ λίγο αργότερα, που ενώ δεν συμφωνούσε με το απελευθερωτικό κίνημα της πατρίδας της, της Πολωνίας, υποστήριξε τους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη συγκινούσε ιδιαίτερα η Κρητική Επανάσταση.

Ο Μαρξ αρχικά απέρριπτε τις εθνικές επαναστάσεις και αναγνώριζε μόνο στα προηγμένα έθνη το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Πίστευε πως η απελευθέρωση του προλεταριάτου στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες θα σήμανε αυτόματα και την απελευθέρωση των υπόδουλων εθνών. Ωστόσο, ενώ είχε αυτή την αντίληψη και για το ιρλανδικό ζήτημα, μια πιο προσεκτική μελέτη του προβλήματος θα τον κάνει να θεωρήσει πως αντίθετα η επιτυχία της ιρλανδικής επανάστασης θα προωθούσε την απελευθέρωση της αγγλικής εργατικής τάξης, καθώς όπως διατυπώθηκε: «ένα έθνος που καταπιέζει άλλους λαούς δεν μπορεί να είναι ελεύθερο».

Το έθνος ωστόσο δεν έπαψε να αντιμετωπίζεται ως το προϊόν της καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής και του εμπορίου. Η δημιουργία εσωτερικής αγοράς, σύμφωνα με τον Κάουτσκι, και η εισαγωγή της ελεύθερης μισθωτής εργασίας βοήθησε το σύγχρονο έθνος να περιλάβει όλες τις τάξεις του λαού.

Η μόνη διαφορετική προσέγγιση στο θέμα, αλλά και η πρώτη συστηματική μαρξιστική προσέγγιση, γίνεται από τους μαρξιστές της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, γνωστούς ως «Αυστρομαρξιστές» και ιδιαίτερα τον Καρλ Ρέννερ και τον Όττο Μπάουερ. Το έθνος ορίζεται ως μια πνευματική, πολιτιστική και όχι οικονομική κοινότητα. Εδώ γίνεται διάκριση ανάμεσα στον προλεταριακό και τον αστικό διεθνισμό.

Το έργο του Μπάουερ «Το Εθνικό Ζήτημα και η Σοσιαλδημοκρατία» (1907) θεωρεί την εθνική κοινότητα ως μια πραγματικότητα που θα εξακολουθήσει να υπάρχει και μετά την σοσιαλιστική κοινωνία. Ακόμη, το έθνος δεν ταυτίζεται με το κράτος: είναι μια κοινότητα που δημιουργείται από ένα αίσθημα κοινού ιστορικού πεπρωμένου, από το οποίο απορρέει ο ιδιαίτερος εθνικός χαρακτήρας ενός λαού.

Ο Μπάουερ θα κατηγορηθεί πάντως πως στοχεύει σ' ένα σοσιαλιστικό εθνικισμό. Στην πραγματικότητα υποστήριζε μια πολιτική οργάνωση που στηρίζεται στην πολιτιστική παρά στην εδαφική αυτονομία, έτσι ώστε να μην έρθει σε σύγκρουση με το καθεστώς της πολυεθνικής αυτροουγγρικής αυτοκρατορίας.

Ο Λένιν θα στηριχτεί στις αναλύσεις του Μάρξ για το Ιρλανδικό ζήτημα και θα αναδειχθεί σε αδιάλλαχτο υποστηρικτή της αυτοδιάθεσης των λαών. Με την ανάλυσή του για τον ιμπεριαλισμό θα υποδείξει πως η πάλη ενάντια στον παγκόσμιο καπιταλισμό θα στηριχτεί στα αστικοδημοκρατικά και εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα της περιφέρειας και στα εργατικά κινήματα στο κέντρο. Πετυχαίνει έτσι μια σύζευξη των εθνικών και κοινωνικών κινήσεων σ' έναν κοινό στόχο και αυτή η ανάλυση θα επιδράσει σε κινήματα και οργανώσεις σ' όλον τον κόσμο ως τις μέρες μας.

Ο Στάλιν, αντίθετα, θα επιχειρήσει το 1913 να επεξεργαστεί μια θεωρία για το έθνος και θα καταλήξει σ' έναν «αντικειμενικό» ορισμό: έθνος είναι μία ιστορικά συγκροτημένη σταθερή κοινότητα ανθρώπων, που σχηματίζεται με βάση μια κοινή γλώσσα, κοινή οικονομική ζωή και πνευματική ψυχοσύνθεση που εκφράζεται σε μια κοινή κουλτούρα.

Ο Στάλιν θα επιβάλει μ' αυτή τη θεωρητική θεμελίωση μια πολιτική που καθορίζεται από τις προτεραιότητες της διατήρησης στην εξουσία της ηγεσίας του ΚΚΣΕ και διαχειρίζεται εκ των άνω τα ζητήματα των εθνοτήτων. Η προσπάθεια να γεννηθεί ένα νέο έθνος, του Σοβιετικού πολίτη, μ' όλο που πρακτικά σήμαινε την αναγέννηση της κυριαρχίας των Μεγαλορώσων της εποχής του Πέτρου του Μεγάλου πάνω στις άλλες εθνότητες, έδειξε και τα όρια της προσπάθειας να δοθούν αυστηρά, τυπικά, εξωτερικά γνωρίσματα στο έθνος ως κριτήρια για την ύπαρξή του.

Την ίδια περίοδο και ώς τα μέσα της δεκαετίας του '70, ο Μάο Τσε Τούνγκ στην Κίνα θ' αναγνωρίσει την ισοτιμία των εθνικών και των κοινωνικών αγώνων και βαθαινόντας την ανάλυση του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό θα εισηγηθεί την ανάληψη της πρωτοπορίας της επανάστασης από τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου. Όμως και σ' αυτή την περίπτωση η μαρξιστική σκέψη δεν θα αποκλίνει από την πεποίθηση πως οι εθνικές αντιθέσεις ανάγονται στην ταξική πάλη. Άλλωστε ο κυριώτερος ίσως λόγος της αποτυχίας της Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα είναι η αδυναμία του ΚΚΚ και του Μάο να αντιληφθούν τον ρόλο της διανοήσης, όχι των διαχειριστικών τεχνοκρατικών στρωμάτων, ως της κοινωνικής ομάδας που επεξεργάζεται τη λαϊκή κουλτούρα. Η επανάσταση στράφηκε κυρίως εναντίον των διανοουμένων και οδηγήθηκε σε ολοκληρωτικές επιλογές που σήμαιναν την ήττα της.

Οι «Αιρετικοί» μαρξιστές Άλλες σύγχρονες απόψεις

Στη Δύση ο μαρξισμός πήρε τελικά άλλο δρόμο απ' ό,τι στην «σοσιαλιστική πατρίδα». Η «κριτική θεωρία», γνωστή και ως σχολή της Φραγκφούρτης, οι Μπαράν Σουήζυ και Σαμίρ Αμίν, ο Καστοριάδης, ο Αλτουσέρ και ο Πουλαντζάς, για ν' αναφέρουμε τους σπουδαιότερους εκπροσώπους, βαθαινόν τη μαρξιστική προβληματική και ασκούν κριτική στα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Όσον αφορά το θέμα του έθνους, η προσφορά τους έγκειται στην ιδιαίτερη σημασία που έδιναν, η μεν κριτική θεωρία και ο Σαμίρ Αμίν στην επαναστατική δυναμική των εθνικών κινήματων του Τρίτου Κόσμου και των πολιτιστικών μειοψηφιών στο αναπτυσσόμενο κόσμο —κι έτσι ενέπνευσαν ιδεολογικά το Μάη του '68—, οι δε Καστοριάδης και Αλτουσέρ στο ζήτημα της ιδεολογίας. Ο Καστοριάδης, στο πιο σημαντικό έργο του *«Η φανταστική θέσμιση της Κοινωνίας»*, διατυπώνει την πρόταση πως η κοινωνία θεσμίζεται από ένα σύνολο σημασιών, που αποτελούν τις πεποιθήσεις, τις ιδεολογίες, τις αξίες και ό,τι σε τελική ανάλυση ο μαρξισμός θεωρούσε ως εποικοδόμημα. Ο Αλτουσέρ ασκεί κριτική στο δογματικό μαρξισμό, δε φτάνει όμως στην πλήρη απόρριψη του μαρξισμού όπως κάνει στο τέλος ο Καστοριάδης. Αναγνωρίζει πως η ιδεολογία αποτελεί χώρο σχετικά αυτόνομο που *«εγκαλεί τα άτομα ως υποκειμένα»*. Φτάνει έτσι σε μιά σύλληψη της υποκειμενοποιητικής δυναμικής της ιδεολογίας, χωρίς όμως να ενδιαφερθεί για το ζήτημα του έθνους μ' ένα συστηματικό τρόπο.

Ο Σαμίρ Αμίν θα κάνει κατά κάποιο τρόπο τον απολογισμό της μαρξιστικής προβληματικής πάνω στο εθνικό ζήτημα, γράφοντας στα 1971 πως σε μεγάλο βαθμό αναμένεται η συγκρότηση μιας θεωρίας για το έθνος. Βρισκόμαστε, λέει, αντιμέτωποι με μια κοινωνική πραγματικότητα, το έθνος, που δεν είναι βέβαια ανεξάρτητη από τις κοινωνικές τάξεις. Αλλά μήπως η υπόθεση του Μαρξ, ότι όταν εξαφανιστούν οι τάξεις θα εξαφανιστούν και τα έθνη, δεν είναι μια επέκταση των απόψεων του ευρωπαϊκού κοσμοπολιτισμού του Διαφωτισμού του 19ου, σύμφωνα με τον οποίο η διεθνοποίηση της οικονομίας θα έθετε τέρμα και στις εθνικές διαφορές, αναρωτιέται ο Σαμίρ Αμίν, για να καταλήξει λέγοντας πως *«δεν έχουμε μια μαρξιστική θεωρία για το έθνος»*.

Ισχυρή επίδραση είχε η θεωρία του Κάρλ Ντόυτς, που αντιλαμβάνεται το έθνος ως κοινότητα επικοινωνίας. Στο έργο του *«Εθνικισμός και κοινωνική επικοινωνία»* (1953), υποστηρίζει πως ο εθνικισμός δεν αναλύεται με βάση πρότυπα που στηρίζονται σε στατικά ή μηχανικά συστήματα ισορροπίας. Οι ανα-

λύσεις πρέπει να γίνονται στη βάση της ιστορικής μεταβολής των δομών. Η εθνική οντότητα στηρίζεται στην αλληλεπίδραση. Η κοινότητα της κουλτούρας ορίζεται ως κοινότητα επικοινωνίας που αποτελείται από μεταβιβάσιμα στερεότυπα. Η πρωτοτυπία της θεωρίας αυτής είναι ότι ξεπερνά τις θετικιστικές μελέτες για το πώς τα άτομα «κοινωνικοποιούνται» και διακρίνει πια την κοινωνία από την κοινότητα. Ενώ ο Κένταρι, στα 1970 στο βιβλίο του *«Εθνικισμός»*, καταλήγει στο συμπέρασμα πως δεν μπορεί να υπάρξει ένας επιστημονικός ορισμός για τον εθνικισμό που είναι ιδεολογικό ζήτημα, στη δεκαετία του '80 θα γίνουν νέες απόπειρες κυρίως μαρξιστικής κατεύθυνσης.

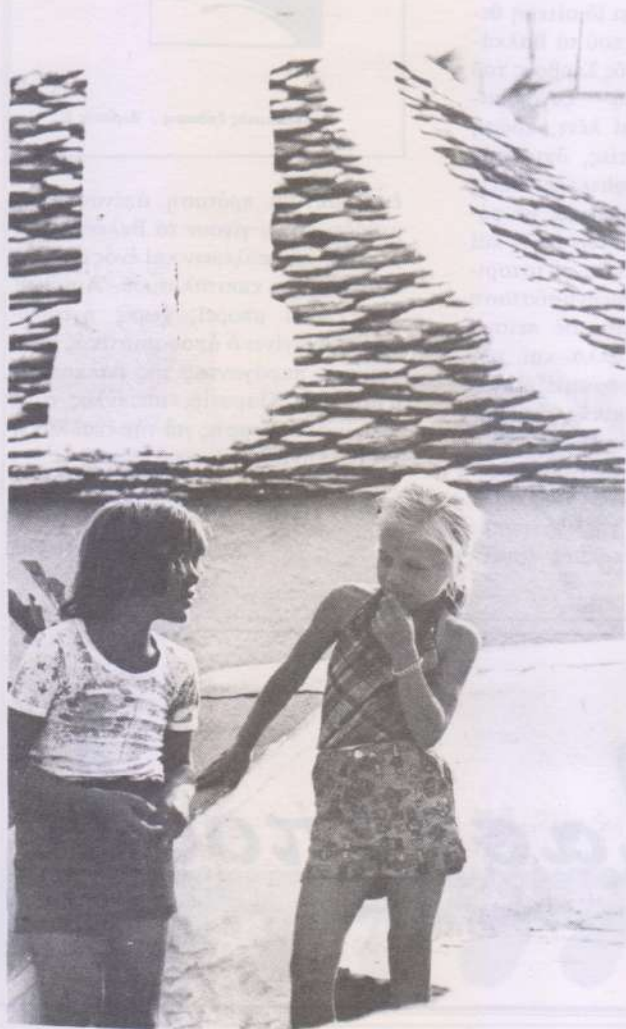
Ο Μπ. Άντερσον στα 1983 θα θεωρήσει το έθνος ως μια φανταστική κοινότητα, όπου τα άτομα ταυτίζονται με κάτι το οποίο δεν γνωρίζουν εμπειρικά. Αντί όμως να προχωρήσει σε μια διερεύνηση του υποκειμενοποιητικού ρόλου της ιδεολογίας, αντιμετωπίζει το έθνος ως ψευδή συνείδηση που αγιοποιείται κατάλληλα από τις άρχουσες τάξεις για την χειραγώγηση των μαζών.

Ο Α. Ντ. Σμιθ, στο άρθρο του *«Εθνικισμός και κλασική κοινωνική θεωρία»* (1983), εκφράζει σοβαρές αμφιβολίες για τη συγκρότηση μιας θεωρίας για το έθνος στα πλαίσια «ακαδημαϊκών» προσπαθειών αποκλειστικά. Προτείνει έτσι μια συνθετική προσέγγιση, όπου τα έθνη να εξετάζονται στην αλληλοδιαπλοκή τους, με τη συνδρομή της πολιτικής επιστήμης, της ιστορίας και της κοινωνιολογίας. Ο Ετιέν Μπαλιμπάρ και ο Ιμμανουέλ Βαλλερστάιν στα 1988 θα γράψουν από κοινού το βιβλίο *«Φυλή, Έθνος, Τάξη»*. Σ' αυτό το έργο συναντάμε ξανά την μαρξιστική/λενιστική διάκριση ανάμεσα στον αντιδρα-

στικό εθνικισμό του «κέντρου» και τον προοδευτικό εθνικισμό της «περιφέρειας». Το έθνος όμως και εδώ ορίζεται ως κοινωνικοπολιτική κατηγορία που συνδέεται με τα πραγματικά ή εν δυνάμει σύνορα κάποιου κράτους. Το κράτος προηγείται του έθνους, σύμφωνα με τους συγγραφείς, και το «εθνικό αίσθημα» καλλιεργείται από τις άρχουσες τάξεις για τη διαφύλαξη της κρατικής συνοχής. Το έθνος, που εδώ αντιμετωπίζεται ως κοινότητα ταυτόχρονα πραγματική και φαντασική, χρησιμεύει για να εκφραστεί ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε κράτη στη διάρκεια της κανονικής μεταβολής της ιεραρχικής τάξης. Παίρνουν από τον Αλτουσέρ τη θεωρία για τη σχετική αυτονομία της ιδεολογίας και την πραγματικότητα του φαντασιακού, αλλά κατανοούν την εθνική συνείδηση ως υποκατάστατο της θρησκευτικής συνείδησης. Παρ' όλ' αυτά, αναγνωρίζεται η σημασία της εθνικής ταυτότητας για τις εργαζόμενες τάξεις, που στις συλλογικές ταυτότητες του έθνους, της φυλής και της τάξης, βρίσκουν ένα καταφύγιο απέναντι στον υποκριτικό οικουμενισμό της άρχουσας τάξης.

Ένα από τα πολλά βιβλία που κυκλοφόρησαν τελευταία πάνω στο θέμα είναι το «Έθνος και Εθνικισμός από το 1780 του Χόμπσμπάουμ. Η αξία του έγκειται στο ότι κάνει μια αναδρομή στις θεωρίες και τις στάσεις απέναντι στο ζήτημα και αναφέρεται σ' όλα τα γνωστά κείμενα και εργασίες για το θέμα. Η θέση του προσπαθεί να βγει από τα όρια της αντιπαράθεσης μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής θεωρίας, χω-

ρίς όμως να ξεφεύγει από το επιστημολογικό πλαίσιο της αγγλοσαξωνικής σκέψης. Για παράδειγμα, θεωρεί το έθνος όρο με πολιτικό αποκλειστικά περιεχόμενο κι έτσι αναγκαστικά μένει σε μια ευρωπαϊοκεντρική θεώρηση, όπου τα έθνη υπάρχουν μόνο εφόσον γίνουν έθνη-κράτη από το 18ο αιώνα και μετά. Οι υπόλοιπες περιπτώσεις ταξινομούνται ως πρωτοεθνικισμοί. Έθνος είναι η κοινωνία των πολιτών στα πλαίσια του έθνους - κράτους. Είναι εξελικτικιστής, με την έννοια ότι θεωρεί πως αναγκαστικά περνάμε από τα στάδια του πρωτοεθνικισμού στο έθνος-κράτος και στη συνέχεια στην εξαφάνιση του έθνους. Μολονότι το βιβλίο γράφτηκε στα 1990, στον επίλογο διαπιστώνει πως τα έθνη ήδη ανήκουν στο παρελθόν και οι εθνικισμοί έχουν υποχωρήσει, προβλέποντας πως αυτή η διαδικασία αποεθνικοποίησης του κόσμου θα συνεχιστεί προοδευτικά μέχρι την οριστική εξάλειψη του φαινομένου.

Κλείνοντας την ιστορική θεώρηση των θεωριών για το έθνος, κρίνω σκόπιμο, ανακεφαλαιώνοντας, να σταθούμε σε δύο βασικές αιτίες για τις οποίες ο δυτικός τρόπος σκέψης αδυνατεί να συλλάβει πλήρως το εθνικό φαινόμενο.

Η πρώτη αφορά τον αναγωγισμό που είναι κυρίαρχος στη δυτική επιστήμη και επιτρέπει να βγαίνουν γενικά συμπεράσματα από μεμονωμένες περιπτώσεις, που θεωρούνται αυθαίρετα ως αντιπροσωπευτικές. Στην περίπτωση του έθνους, ως πρότυπο χρησιμεύει κυρίως η Γαλλία και η Αγγλία. Κι έτσι τα συμπεράσματα που βγαίνουν έχουν απλώς περιστασιακή χρησιμότητα. Η δεύτερη αφορά τις οντολογικές προϋποθέσεις, που λείπουν από τη δυτική φιλοσοφία. Οι δυτικοί στοχαστές, από το Διαφωτισμό ως σήμερα, θεμελιώνουν τη σκέψη τους στο άτομο. Όμως το έθνος αφορά ένα συλλογικό υποκείμενο που δε μπορεί να κατανοηθεί ως ένωση ατόμων σε μια φαντασική κοινότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Hans Mommsen, Albrecht Martini, *Εθνικισμός - Εθνικό Ζήτημα, Έθνος - Κράτος*. Συγκριτική Εγκυκλοπαίδεια: Μαρξισμός, Κομμουνισμός και Δ. Κοινωνία, τόμος 3.
2. Ζιάκας Θεόδωρος, Κοροβίνης Βαγγέλης, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, Εκάτη 1988.
3. Ζιάκας Θεόδωρος, *Εθνισμός και Αριστερά*, Πελεκάνος, 1988.
4. Μπαλιμπάρ Ετιέν - Βαλλερστάιν Ιμμ, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διφθρούμενες ταυτότητες*, Ο Πολίτης, 1991.
5. Ροντεσόν Μαξίμ, *Ο Μαρξισμός και το έθνος*, περ. Ο Πολίτης τ. 116.
6. Μιχαήλ Δόμνα, *Η φαντασική υπόσταση του εθνικισμού*, περ. Ν. Οικολογία τ. 73.
7. Ζιάκας Θεόδωρος, *Η προβληματική του εθνισμού. Ιστορικές Όψεις*, περ. Ελλοπία, τ. 6.
8. Κεσσίδης Θεοχάρης, *Σχετικά με το πρόβλημα του ορισμού του έθνους*, περ. Ελλοπία, τ. 3.
9. Ζιάκας Θεόδωρος, *Εθνισμός - Εθνικισμός - Ρατσισμός*, περ. Ελλοπία, τ. 1.
10. Καλόμαλος Θανάσης, *Το εθνικό φαινόμενο*, περ. Τετράδια πολιτικού διαλόγου και κριτικής, τ. 8.
11. Lowy Michael, *Οι μαρξιστές και το Εθνικό Ζήτημα*, περ. Τετράδια πολιτικού διαλόγου και κριτικής, τ. 8.
12. Ροδάκης Περικλής, *Σχετικά με την έννοια του έθνους*, περ. Ελλοπία τ. 1.
13. Δημάκης Ιωάννης, *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός και εθνικισμός στη νεότερη Ευρώπη*, Παπαζήσης. 1983.

* Κείμενο που διαβάστηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Κύκλου του Τομέα Νεώτερης Ιστορίας του Α.Π.Θ.

Τάσου Φιλανιώτη - Χατζηναστασίου «ΤΟ ΗΦΑΙΣΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ»

«Εναλλακτικές Εκδόσεις»

ΑΘΗΝΑ 1992

Τό αϊφνίδιο τέλος του μεταπολεμικού κόσμου, που γεννήθηκε από την παρά φύσιν συνεύρεση της Γιάλτας και κατέρρευσε χάρη στους ήρωικούς αγώνες των λαών της ευρωπαϊκής ανατολής, αποκάλυψε μία νέα πλώση, τό ιστορικό βάθος και τή σημασία της οποίας λίγοι ως τώρα έχουν αντιληφθεί. Ή κατακρήμνιση της επίπλαστης διαρχίας του άστικού φιλελευθερισμού και του λενινιστικού σοσιαλισμού φανέρωσε τήν κοινή ουσία των δύο κόσμων. Γνήσιο τέκνο του εγγελιανισμού και του δυτικού κοσμοειδώλου, ο διαλεκτικός υλισμός απέτυχε νά καθοδηγήσει τή συγκρότηση μιās κοινωνίας ετερότητας. Ή κυριαρχία της άστικής σκέψης φαίνεται άκλόνητη. Κατά βάθος ώστόσο ή άνησυχία άπλώνεται. **Ποιά θά είναι τώρα ή αντίθεση;**

Γιά όσους μέ συνέπεια άκολουθούν έδω και χρόνια μία άλλη μέθοδο κρίσης, άνάλυσης και σύνθεσης, ή μοναδική άπάντηση στό δυτικό όρθολογισμό (όπως διαμορφώθηκε από τό καρτεσιανό cogito, τόν γαλλικό διαφωτισμό και τή γερμανική μεταφυσική) πηγάζει μέσα από μία λαμπρή παράδοση σκέψης (σκέψης έμ-παθούς και βιωματικής) που γεννήθηκε στά Βαλκάνια, ή —όρθότερα— στόν πνευματικό χώρο της ευρωπαϊκής Νοτιοανατολής. Αύτοί οί άνυπότακτοι λαοί, που είναι άλλη μία φορά στό στόχαστρο των έκλατινισμένων Φράγκων, Σαξόνων, Γότθων, διασώζουν έν σπέρματι μία στάση ζωής που αντίστρατεύεται τη χρησιμοθηρία της γνώσης, τή λεηλα-

σία της φύσης, τήν έκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο. Καί αυτό καθιστά στους αιώνες αίτια σχίσματος από τή Δύση που μάχεται νά υποτάξει τήν άτίθαση βυζαντινή Άνατολή.

Άποτελεί εύτύχημα για τή σύγχρονη ιστοριογραφία ή έκδοση ενός βιβλίου που φαίνεται νά έχει χωνέψει αυτές τίς άλήθειες πριν προχωρήσει στην άνάλυση και στίς προτάσεις. Τό βιβλίο του **Τάσου Φιλανιώτη-Χατζηναστασίου «Τό ήφαιστειο του Αίμου»**, που κυκλοφόρησε από τίς «Εναλλακτικές Εκδόσεις», άποτελεί μία τεκμηριωμένη έπιστημονικά άνάλυση της βαλκανικής πραγματικότητας, χωρίς τά γνώριμα πλέγματα δυτικισμού που διαποτίζουν τήν έλληνική ιστοριογραφία. Καί τούτο προσλαμβάνει ιδιαίτερη θετική σημασία τήν ώρα που τά Βαλκάνια — μέ πρωτοπορία τούς Σέρβους του Κάραντζιτς στη Βοσνία— ξαναμπαίνουν στην Ίστορία και λένε, πρώτη φορά μετά από δεκαετίες, όχι στόν Ίμπεριαλισμό. Οί πρόσφατες εξελίξεις παρουσιάζονται άντικειμενικά, μέ φόντο τήν ιστορική πορεία των λαών και παράλληλα άναδεικνύονται οί ιστορικές προϋποθέσεις για τήν ανασύσταση της βαλκανικής ένότητας σε πείσμα των πολεμοκάπηλων, αλλά και των ψευδοειρηνιστών. Άποσαφηνίζεται ο χαρακτήρας της τουρκικής άπειλής και προβάλλεται ή δυνατότητα άνατροπής μιās άνέντιμης πραγματικότητας. Τονίζεται ή έλληνική άποστολή ως κρίσιμη παράμετρος της άνατροπής και περιγράφεται ή άπόλυτα έφικτή

έναλλακτική πρόταση άπέναντι στη μεθόδευση νά γίνουν τά Βαλκάνια χώρος τοπικών πολέμων και ενός μίξερου, έξαρτημένου καπιταλισμού. Άντίθετα, ή Έλλάδα μπορεί, χωρίς ήγεμονισμούς, νά γίνει ο άποφασιστικός οικονομικός παράγοντας της βαλκανικής άνάπτυξης. Παρατίθενται, τέλος, στοιχεία μιās πρότασης για τήν έναλλακτική βαλκανική πολιτική.

Κώστας Χατζηαντωνίου

ΤΟΥΜΑΣΗΣ

ΝΑΥΤΙΚΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ Ε.Π.Ε.

**Αυτομέδοντος 3, 116 35 Αθήνα
Τηλ.: 7015.656 Fax.: 7015.086 ΤΙχ.: 210780**

Περιεχόμενα

- 1 Εισαγωγικό Σημείωμα *Βαγγέλης Κοροβίνης*
- 3 Καφενείο «Η ωραία Ελλοπία» (Σχόλια)
- ΚΥΠΡΟΣ**
- 6 Μετά το φιάσκο της Ν. Υόρκης τί;
8 Η Κύπρος, μάνα, χάνεται *Δημήτρης Καλονδιώτης
Γιώργος Τζίβας*
- ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΣ**
- 9 Το βορειοηπειρωτικό μετά τις εκλογές *Κώστας Χατζηαντωνίου*
- ΒΑΛΚΑΝΙΑ**
- 10 Το μακεδονικό ζήτημα στο σύγχρονο βαλκανικό χώρο. (τελευταίο)
14 Η γένεση του μακεδονικού ζητήματος, ο Μακεδονικός Αγώνας και η διεθνής διπλωματία *Κων/νος Βακαλόπουλος*
18 Η αναγέννηση του βουλγαρομακεδονικού εθνικισμού *Ευστάθιος Φακιολάς
Κυριάκος Κεντρωτής*
20 Ένα μικρό οδοιπορικό στα παράλια της Ανατολικής Ρωμυλίας *Σύλλογος των εν Αθήναις Αγγιαλιτών*
- ΠΟΛΗ - ΙΜΒΡΟΣ - ΤΕΝΕΔΟΣ**
- 23 Ίμβρος και Τένεδος: η ιστορία και το δράμα δύο ελληνικών νησιών *Αθανάσιος Κόρμαλης*
- ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ**
- 26 Ένας πολεμιστής του Μικρασιατικού αγώνα θυμάται *Γιάννης Παπαγεωργίου*
- ΤΟΥΡΚΙΑ**
- 29 Εθνικό ζήτημα και τρομοκρατία: διαλογισμοί με αφορμή μια συνέντευξη στη «Χουριέτ» *Βλάσης Αγτζιζίδης*
- ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑ**
- 31 Εναλλακτικές επιλογές και διλήμματα της ελληνικής αποτρεπτικής στρατηγικής *Παναγιώτης Ήφαιστος*
- ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΡΩΣΙΑΣ-ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑΣ**
- 35 Ερευνητικά προγράμματα για τον ελληνισμό της πρώην ΕΣΣΔ *Εύα Παπαδάτου*
38 Η επικαιρότητα της ιστορίας των Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ *Βλάσης Αγτζιζίδης*
42 Οδυσσέας: ο πρώτος Έλληνας ταξιδιώτης στη Μαύρη Θάλασσα *Βλαντιμίρ Κοβαλένκο*
- ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ**
- 43 Οι ελληνόφωνες γυναίκες στην κάτω Ιταλία *Βούλα Λαμπροπούλου*
- ΠΑΙΔΕΙΑ - ΓΛΩΣΣΑ**
- 46 Τσακωνική διάλεκτος: ένα πρωτοελληνικό απολίθωμα *Χρήστος Δάλκος*
- ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ**
- 50 Μετανάστευση και λογοτεχνία: μια προσέγγιση στα λογοτεχνικά πράγματα των αποδήμων Ελλήνων *Φίλιππος Φιλίππου*
- ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ**
- 53 Το Βυζάντιο σαν «μήτρα» εθνοποιητικών διαδικασιών *Βαγγέλης Κοροβίνης*
56 Από την Ανατολή στη Δύση: η παράδοση αρχαίων ελληνικών κειμένων από αραβικές μεταφράσεις *Χρήστος Λάζος*
- ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΟΣ**
- 62 Το πρόβλημα του έθνους: μια απόπειρα πλουραλιστικού ορισμού. Μέρος Β': Το έθνος ως φορέας του κοινού λόγου. *Θεόδωρος Ζιάκας*
67 Ιστορία της προβληματικής γύρω από το έθνος *Τάσος Φιλανιώτης*
72 ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ